O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

HUDUDIY ISHLAB CHIQARISH KOMPLEKSLARINING NAZARIY ASOSLARI

(Ma'ruzalar matni)

Отформатировано: Шрифт: 20 пт
Отформатировано: справа: 1,5 см, сверху: 2,5 см, снизу: 1,5 см, Ширина: 21 см, Высота: 29,7 см
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 20 пт, полужирный, французский (Франция), все прописные
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 20 пт, полужирный, французский (Франция), все прописные
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 20 пт, полужирный, французский (Франция), все прописные
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 20 пт, полужирный, французский (Франция), все прописные
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 20 пт, полужирный, французский (Франция), все прописные
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 20 пт, полужирный, французский (Франция), все прописные
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 20 пт, полужирный, французский (Франция), все прописные
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: 14 пт
Отформатировано: Шрифт: 16 пт, полужирный
Отформатировано: Шрифт: 16 пт, полужирный
Отформатировано: Шрифт: 16 пт, полужирный
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано: По ширине
Отформатировано: Шрифт: 14 пт, английский (США)
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано: Шрифт: 14 пт, английский (США)

Qarshi - 200~~6~~7

Tuzuvchi: dots. L.Erdonov

Taqrizchilar: dots. A.T. Hayitov

o'qit. M. Fayzullaev

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: Шрифт: 14 пт, английский (США)

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, английский (США)

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: 14 пт, английский (США)

Отформатировано: По ширине

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: По левому краю

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, английский (США)

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, английский (США)

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, английский (США)

Отформатировано: Отступ: Слева: 1,25 см, Первая строка: 0 см

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman

Отформатировано: Отступ: Слева: 1,25 см

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman

Отформатировано: английский (США)

KIRISH

~~КИРИШ~~

Ushbu ma‘ruzalar matnija mamlakatimizda ishlab chiqaruvchi kuchlarni to’g’ri joylashtirish, viloyatlar va iqtisodiy rayonlar imkoniyatlaridan bozor munosabatlariga o’tish davrida samarali foydalanish hamda hududiy ishlab chiqarish komplekslarini (XICHK) shakllanishida muammolarni aniqlash va ular asosida ustivor yo’nalishlarni belgilashni talab qiladi.

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: русский

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: русский

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: русский

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: русский

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: русский

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: узбекский (кириллица)

Отформатировано: По ширине

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Mustaqil mamlakatimiz iqtisodiyotini mustahkamlashda, muayyan hududda «ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirish va joylashtirish» mamlakat taraqqiyotida muhim rol o’ynaydi. Demak, turli muammolar, ya‘ni ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirish, xo’jalik tarmoqlari va hududiy tizimlarni turli mamlakat yoki rayonlarda shakllanish, rivojlanish va boshqarish masalalarini o’rganishda hududiy ishlab chiqarish komplekslari fani shug’ullanadi.

Ma‘ruzalar matnida ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirishning umum nazariy masalalari va joylashtirish omillari yoritiladi. Ishlab chiqarishni joylashtirishda xorijiy olimlarning nazariyalari va talqin qilingan.

Hududiy ishlab chiqarish majmualari iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning jahon ahamiyatiga ega bo’lgan nazariy yutuqlaridan biridir. Uni yaratishda taniqli rus olimi N.N.Kolosovskiyning xizmatlariga alohida e‘tibor berilgan.

Respublikamizda XICHK nazariyasini rivojlantirishda Z.M.Akramov, O.Abdullaev, Q.Abirqulov, A.Ro’ziev, K.N.Bedrentsev, A.S.Soliev kabi qator olimlarning ilmiy ishlaridan foydalanildi.

Ushbu ma‘ruza matnida hozirgi zamon hududiy ishlab chiqarish komplekslariga doir ba‘zi masalalar (mavzular) talabalarga mo’ljallangan holda bayon etiladi.

Ушбу маърузалар матнижа мамлакатимизда ишлаб чиšарувчи кучларни тœђри жойлаштириш, вилоятлар ва иštисодий районлар имкониятларидан бозор муносабатларига œтиш даврида самарали фойдаланиш ќамда ќудудий ишлаб чиšариш комплексларини (ХИЧК) шаклланишида муаммоларни аниšлаш ва улар асосида устивор йœналишларни белгилашни талаб šилади.

Мустаšил мамлакатимиз иštисодиётини мустаќкамлашда, муайян ќудудда «ишлаб чиšарувчи кучларни ривожлантириш ва жойлаштириш» мамлакат тараššиётида муќим роль œйнайди. Демак, турли муаммолар, яъни ишлаб чиšарувчи кучларни жойлаштириш, хœжалик тармоšлари ва ќудудий тизимларни турли мамлакат ёки районларда шаклланиш, ривожланиш ва бошšариш масалаларини œрганишда ќудудий ишлаб чиšариш комплекслари фани шуђулланади.

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт (×17)

Отформатировано: узбекский (кириллица) (×2)

Маърузалар матнида ишлаб чиšарувчи кучларни жойлаштиришнинг умум назарий масалалари ва жойлаштириш омиллари ёритилади. Ишлаб чиšаришни жойлаштиришда хорижий олимларнинг назариялари ва талšин šилинган.

Ќудудий ишлаб чиšариш мажмуалари иšтисодий ва ижтимоий географиянинг жаќон аќамиятига эга бœлган назарий ютуšларидан биридир. Уни яратишда танишли рус олими Н.Н.Колосовскийнинг хизматларига алоќида эътибор берилган.

Республикамизда ХИЧК назариясини ривожлантиришда З.М.Акрамов, О.Абдуллаев, Š.Абирšулов, А.Рœзиев, К.Н.Бедренцев, А.С.Солиев каби šатор олимларнинг илмий ишларидан фойдаланилди.

Ушбу маъруза матнида ќозирги замон ќудудий ишлаб чиšариш комплексларига доир баъзи масалалар (мавзулар) талабаларга мœлжалланган ќолда баён этилади.

Отформатировано: узбекский (кириллица)

Отформатировано: узбекский (кириллица)

Отформатировано: узбекский (кириллица)

Отформатировано: узбекский (кириллица)

Отформатировано: По центру, Отступ: Слева: 0,63 см

Ma'ruza~~*Маъруза*~~. XUDUDIY ISHLAB CHIQARISH KOMPLEKSLARINING NAZARIY MASALALARI FANINING MAQSADI VA VAZIFALARI

REJA:

1. Fanning asosiy maqsadi
2. Hududiy ishlab chiqarish majmualarining ahamiyati
3. Hududiy ishlab chiqarish majmuasining asoslari
4. Hududiy ishlab chiqarish majmualarining iqtisodiy geografiya fanlari tizimidagi o'rni.

~~**ХУДУДИЙ ИШЛАБ ЧИЙАРИШ КОМПЛЕКСЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ ФАНИНИНГ МАЙСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ.**~~

~~1.~~

Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya asosini bir qator ilmiy g'oya (kontseptsiya), tushuncha va qonuniyatlar tashkil etadi.

Jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar murakkablashib va takomillashib boradi. Jumladan, iqtisodiy geografiyaning ob'ekti avvallari ma'lum bir mamlakat yoki rayonning xo'jalik va aholisi, ishlab chiqarish kuchlarini joylashishidan iborat bo'lgan bo'lsa, keyinchalik u xo'jalik va aholisining hududiy tarkibi: yoki tizimi, hududiy ijtimoiy-iqtisodiy majmualar (komplekslar) shaklini olmoqda.

Demak, jamiyat taraqqiyoti, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi va joylashishidagi jarayonlarni o'rganishni taqozo qilmoqda. Shunga mos ravishda bu fanning tadqiqot predmet iva vazifalari ham takomillashib bormoqda.

SHuni alohida qayd qilish joizki, iqtisodiy geografiya fanlari tizimida XICHK fundamental fan hisoblanadi, ya'ni geografiya fanining bosh fundamental tushunchasi hududiy mehnat taqsimoti, shuningdek, iqtisodiy-geografiya o'rni va boshqalar kiradi. Hududiy ishlab chiqarish komplekslari yoki majmualari (XICHM) ham iqtisodiy geografiya fanlari tizimida muhim mavqega ega.

Hududiy ishlab chiqarish majmualari iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning jahon ahamiyatiga ega bo'lgan nazariy yutuqlaridan biridir. Uni yaratishda taniqli rus olimi N.N.Kolosovskiyning xizmatlari buyukdir.

Ishlab chiqarishning rivojlanishi va uning hududiy tashkil etilishining takomillashib borishi bilan bu boradagi tasavvurimiz ham o'zgarib boradi. Dastlabki oddiy ishlab chiqarish kombinati rayon kombinatiga, u esa rayon ishlab chiqarish kombinatiga aylanadi. Rayon ishlab chiqarish kombinati hozirgi hududiy ishlab chiqarish majmuasi shakliga ega bo'ladi.

N.N.Kolosovskiy ishlab chiqarishining hududiy majmualari (yoki XIIM) tushunchasi iqtisodiy rayon o'rnini egallamasligi kerak, ular iqtisodiy rayonlarning asosini tashkil etadi xolos, deb ta'kidlangan edi. darxaqiqat, XIIM o'zining mazmun va mohiyati jihatidan korxonalarning ma'lum bir nuqtadagi yoki joydagi turg'un birikmasi sifatida iqtisodiy rayondan sezilarli darajada farq qiladi.

Biroq turli bosqichdagi iqtisodiy rayonlar ham XIIM tarzida qurilsa bo'ladi. masalan, mustaqil Respublikamizning Farg'ona vodiysi Toshkent viloyati hududiy ishlab chiqarish majmualari va boshqalar.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, XIIM qaerda vujudga keladi va har qanday joyning ishlab chiqarish korxonalari birlashmasini hududiy majmua deb atash mumkin? Bu yerda XICHM shakllanishi va paydr bo'lishiga har tomonlama yondashish kerak, ya'ni XICHM larning mohiyatiga ko'ra har xil bo'lishi mumkin. Aks holda, talabalarda har xil tushunmovchiliklar bo'lishi mumkin.

Har qanday iqtisodiy rayon xo'jaligi o'zining mazmuni va maqsadiga muvofiq har tomonlama (kompleks) rivojlanishi lozim, ana shu nuqtai-nazardan iqtisodiy rayonlar xo'jaligini potentsial XICHM sifatida ko'rish mumkin. Aniq XICHM to'g'risida tassavvurga ega bo'lish uchun bunday hududi ishlab chiqarish majmualarini-rayonlar darajasidagi majmualar deb yuritilishi maqsadga muvofiqdir.

Ma'lum bir joyda (hududida) ishlab chiqarish korxonalarining o'zaro bog'liq holda joylanishidan vujudga kelgan majmualar esa tom ma'nodagi XICHM lari hisoblanadi. Iqtisodiy geografiyaning asoschilaridan N.N.Baranskiyning shogirdi RFA si Sibir bo'limi, geografiya institutining boshlig'i prof. M.K.Bandman bunday hududiy ishlab chiqarish komplekslarini «dasturli» yoki mamlakat ahamiyatiga ega bo'lgan muhim bir muammoni hal etishga, bir maqsadga qaratilgan majmualar qatoriga kiritgan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, respublikamizda Qarshi, Buxoro-Qizilqum, Mirzacho'l va boshqa XIICH lari «dasturli» maqsadli XICHM Lar qatoriga kiradi.

Turli korxonalar tarmoqlarining har bir hududiy uyg'unligini ularning texnik-iqtisodiy o'ziga xosligisiz va har bir tarmoqning o'ziga xos joylashish xususiyatlarisiz ko'rib chiqish mumkin emas. Shunday qilib, avval tarmoqlarni, so'ngra esa XICHM larini o'rganish usuli mantiqan to'g'ri bo'lib, undan foydalanish shartdir.

Tarmoqlarni iqtisodiy geografiya jihatdan tahlil qilish, o'z navbatida, regional yondashuvlik talab qiladi, bu esa ishlab chiqarishni rayonlashtirish emas, balki o'rganilayotgan tarmoqni ikki tomonlama: ya'ni ham butun iqtisodiyotni, ham rayonning HICHK lari nuqtai-nazardan ta'riflashni taqozo etadi.

O'zbekiston iqtisodiy geografiyasi tarmoqlar va rayonlarni iqtisodiyotda tahlil qilish, ishlab chiqarish kuchlarining turli hududiy tizimlariga e'tiborni kuchaytiradi. Bu tizimlar orasida eng umumlashgani (integrallashgani) HICHM dir.

Demak, HICHM-muayyan hududdagi moddiy ishlab chiqaruvni va moddiy ishlab chiqarmaydigan turli sohalarning o'zaro chambarchars bog'liq korxonalari majmuasidir. Har bir HICHM o'ziga xos tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy sharoiti, iqtisodiy geografik o'rni hamda infratuzilmasi (ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlari) bilan ajralib turadi va bu xususiyatlar HICHM doirasida bozor iqtisodiyoti davrida iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi.

Tarkib topayotgan HICHM larida qanday holatda bo'lishidan qat'iy nazar, ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirishdan iborat. Bozor iqtisodiyoti sharoitida

Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано

chet el sarmoyadorlaridan foydalanib zamonaviy korxonalarni qurish va ishga tushirish ma‘lum hududda HICHK larini yanada rivojlanishiga katta ta‘sir ko’rsatadi.

Iштисодий ва ижтимоий география асосини бир šатор илмий ђоя (концепция), тушунча ва šонуниятлар ташкил этади.

Жамият тараššиёти, ижтимоий-iштисодий œзгаришлар мураккаблашиб ва такомиллашиб боради. Жумладан, iштисодий географиянинг объекти авваллари маълум бир мамлакат ёки районнинг хœжалик ва аќолиси, ишлаб чиšариш кучларини жойлашишидан иборат бœлган бœлса, кейинчалик у хœжалик ва аќолисининг ќудудий таркиби: ёки тизими, ќудудий ижтимоий-iштисодий мажмуалар (комплекслар) шаклини олмошда.

Демак, жамият тараššиёти, ишлаб чиšариш кучларининг ривожланиши ва жойлашишидаги жараёнларни œрганишни таšозо šилмошда. Шунга мос равишда бу фаннинг тадšиšот предмет ива вазифалари ќам такомиллашиб бормошда.

Шуни алоќида šайд šилиш жоизки, iштисодий география фанлари тизимида ХИЧК фундаментал фан ќисобланади, яъни география фанининг бош фундаментал тушунчаси ќудудий меќнат таšсимоти, шунингдек, iштисодий-география œрни ва бошšалар киради. Ќудудий ишлаб чиšариш комплекслари ёки мажмуалари (ХИЧМ) ќам iштисодий география фанлари тизимида муќим мавšега эга.

Ќудудий ишлаб чиšариш мажмуалари iштисодий ва ижтимоий географиянинг жаќон аќамиятига эга бœлган назарий ютуšларидан биридир. Уни яратишда танишли рус олими Н.Н.Колосовскийнинг хизматлари буюкдир.

Ишлаб чиšаришнинг ривожланиши ва унинг ќудудий ташкил этилишининг такомиллашиб бориши билан бу борадаги тасаввуримиз ќам œзгариб боради. Дастлабки оддий ишлаб чиšариш комбинати район комбинатига, у эса район ишлаб чиšариш комбинатига айланади. Район ишлаб чиšариш комбинати ќозирги ќудудий ишлаб чиšариш мажмуаси шаклига эга бœлади.

Н.Н.Колосовский ишлаб чиšаришининг ќудудий мажмуалари (ёки ХИИМ) тушунчаси iштисодий район œрнини эгалламаслиги керак, улар iштисодий районларнинг асосини ташкил этади холос, деб таъкидланган эди.

Отформатировано

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

~~дархаšиšат, ХИИМ œзининг мазмун ва моќияти жиќатидан корхоналарнинг маълум бир нуšтадаги ёки жойдаги турђун бирикмаси сифатида иšтисодий райондан сезиларли даражада фарš šилади.~~

~~Бироš турли босšичдаги иšтисодий районлар ќам ХИИМ тарзида šурилса бœлади. масалан, мустаšил Республикамизнинг Фарђона водийси Тошкент вилояти ќудудий ишлаб чиšариш мажмуалари ва бошšалар.~~

~~Шуни алоќида таъкидлаш жоизки, ХИИМ šаерда вужудга келади ва ќар šандай жойнинг ишлаб чиšариш корхоналари бирлашмасини ќудудий мажмуа деб аташ мумкин? Бу ерда ХИЧМ шаклланиши ва пайдр бœлишига ќар томонлама ёндашиш керак, яъни ХИЧМ ларнинг моќиятига кœра ќар хил бœлиши мумкин. Акс ќолда, талабаларда ќар хил тушунмовчиликлар бœлиши мумкин.~~

~~Ќар šандай иšтисодий район хœжалиги œзининг мазмуни ва маšсадига мувофиš ќар томонлама (комплекс) ривожланиши лозим, ана шу нуšтаи назардан иšтисодий районлар хœжалигини потенциал ХИЧМ сифатида кœриш мумкин. Аниš ХИЧМ тœђрисида тассаввурга эга бœлиш учун бундай ќудуди ишлаб чиšариш мажмуаларини районлар даражасидаги мажмуалар деб юритилиши маšсадга мувофиšдир.~~

~~Маълум бир жойда (ќудудида) ишлаб чиšариш корхоналарининг œзаро бођлиš ќолда жойланишидан вужудга келган мажмуалар эса том маънодаги ХИЧМ лари ќисобланади. Иšтисодий географиянинг асосчиларидан Н.Н.Баранскийнинг шогирди РФА си Сибир бœлими, география институтининг бошлиђи проф. М.К.Бандман бундай ќудудий ишлаб чиšариш комплексларини «дастурли» ёки мамлакат аќамиятига эга бœлган муќим бир муаммони ќал этишга, бир маšсадга šаратилган мажмуалар šаторига киритган. Шуни алоќида таъкидлаш жоизки, республикамизда Šарши, Бухоро Šизилšум, Мирзачœл ва бошšа ХИИЧ лари «дастурли» маšсадли ХИЧМ Лар šаторига киради.~~

~~Турли корхоналар тармоšларининг ќар бир ќудудий уйђунлигини уларнинг техник-иšтисодий œзига хослигисиз ва ќар бир тармоšнинг œзига хос жойлашиш хусусиятларисиз кœриб чиšиш мумкин эмас. Шундай šилиб, аввал тармоšларни, œсенгра эса ХИЧМ ларини œрганиш усули мантиšан тœђри бœлиб, ундан фойдаланиш шартдир.~~

~~Тармоšларни иšтисодий география жиќатдан таќлил šилиш, œз навбатида, регионал ёндашувлик талаб šилади, бу эса ишлаб чиšаришни~~

районлаштириш эмас, балки œрганилаётган тармošни икки томонлама: яъни ќам бутун иšтисодиётни, ќам районнинг ЌИЧК лари нуšтаи назардан таърифлашни таšозо этади.

Œзбекистон иšтисодий географияси тармošлар ва районларни иšтисодиётда таќлил šилиш, ишлаб чиšариш кучларининг турли ќудудий тизимларига эътиборни кучайтиради. Бу тизимлар орасида энг умумлашгани (интеграллашгани) ЌИЧМ дир.

Демак, ЌИЧМ муайян ќудуддаги моддий ишлаб чиšарувни ва моддий ишлаб чиšармайдиган турли соќаларнинг œзаро чамбарчарс боѓлиš корхоналари мажмуасидир. Ќар бир ЌИЧМ œзига хос табиий, иšтисодий ва ижтимоий шароити, иšтисодий географик œрни ќамда инфратузилмаси (ишлаб чиšаришга хизмат кœрсатувчи тармošлари) билан ажралиб туради ва бу хусусиятлар ЌИЧМ доирасида бозор иšтисодиёти даврида иšтисодий самарадорликни таъминлайди.

Таркиб топаётган ЌИЧМ ларида šандай ќолатда бœлишидан šатъий назар, ишлаб чиšарувчи кучларни ривожлантиришдан иборат. Бозор иšтисодиёти шароитида чет эл сармоядорларидан фойдаланиб замонавий корхоналарни šуриш ва ишга тушириш маълум ќудудда ЌИЧК ларини янада ривожланишига катта таъсир кœрсатади.

HICHM to'g'risidagi nazariyani yaratilishida O'zbekiston va Chet el olimlarining g'oyalari.

ЌИЧМ тœѓрисидаги назарияни яратилишида Œзбекистон ва Чет эл олимларининг ѓоялари.

HICHM iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning jahon ahamiyatiga ega bo'lgan nazariy yutuqlaridan biridir. HICHK lari to'g'risida keyingi yillarda ilmiy-nazariy tushunchalar yuzaga kela boshladi, bu nomni kelib chiqishgacha adabiyotlarda 92 ta turli xildagi hududiy komplekslarning nomlari uchraydi. Ayniqsa, uni yaratilishida taniqli rus iqtisodiy-geografi N.N.Kolosovskiyning xizmatlari kattadir.

Ishlab chiqarishning hududiy birliklari to'g'risidagi ilk bu akademik I.G.Aleksandrov mamlakatni elektrlash xaqida fikr bildirgan edi. bu olim va mutaxassis 20-yillarda turli yirik elektr stantsiyalari loyihalashda bevosita ishtirok etib, rayon kombinatlari (RK) to'g'risidagi nazariyasini yaratadi. 30-yillarda esa bu muhim masalani chuqur o'rganib, rayon ishlab chiqarish kombinatlari (RICHK)

barpo etish lozimligini ta‘kidlaydi. Keyinchalik N.N.Kolosovskiy, I.G.Aleksandrov RICHK to’g’risidagi nazariy ishidan Ural, Sibir va Qozog’iston kabi yirik rayonlar misolida amaliy foydalandi, uni boyitdi vash u asosda o’zining rayon komplekslari (majmualari) to’g’risidagi ilmiy g’oyasini yaratdi.

N.N.Kolosovskiy 1947 yilda hududiy ishlab chiqarish (aniqrog’i, ishlab chiqarishning hududiy birikmalari yoki komplekslari) mavzusida o’z maqolasini chop ettirdi. Uning fikricha, nazariyaning asosiy mohiyatini ma‘lum bir hududda yoki iqtisodiy rayonda ishlab chiqarish korxonalari va aholi punktlari bir-biri bilan bog’liq holda rivojlanishi va joylashishi tashkil etadi. U ishlab chiqarishning hududiy majmuasini iqtisodiy geografiya fanining tarkibiy qismi ekanligini ta‘kidlab, Ayni paytda ma‘lum hududda o’rnashgan ishlab chiqarish korxonalari va aholi punktlarini bir-biri bilan bog’liq holda rivojlanishi va joylashishini tashkil etadi. U ishlab chiqarishning hududiy majmuasini iqtisodiy geografiya fanining tarkibiy qismi ekanligi ta‘kidlab, Ayni paytda ma‘lum hududda o’rnashgan ishlab chiqarish korxonalarining yig’indisi har doim ham majmua hosil qilmaydi, deb uqtiradi. Bunday holda korxonalarning oddiy hududiy guruhi tashkil bo’ladi, xolos. Demak, har qanday hududiy majmua bu korxonalar guruhi, ammo har qanday guruh majmua bo’la olmaydi.

Keyinchalik HICHK nazariyasini rivojlantirishda K.Bandman, N.T.Agafanov, T.M.Kalashnikova, A.T.Xurushev, M.D.SHarigin, N.I.SHirag, I.V.Nikoloskiy, O.D.CHuvilkin, Z.M.Akramov, O.Abdullaev, A.Ro’ziev, Q.Abirqulov, K.N.Berdentsev, O.B.Otamirzaev, A.S.Soliev, Sh.N.Zokirov, A.M.Sodiqov, L.Erdonov kabi qator olimlar o’z xissalarini qo’shganlar.

Ma‘lumki, hududiy mehnat taqsimoti iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning asosiy tushunchasi bo’lib, uning zaminida iqtisodiy rayonlar va HICHM Lar vujudga keladi. Boshqacha qilib aytganda, hududiy mehnat taqsimoti birlamchi, qolgan ikkitasi esa uning natijasi, hosilasidir.

N.N.Kolosovskiy ishlab chiqarishning hududiy majmualari (yoki HICHM) tushunchasi iqtisodiy rayonlar o’rnini egallamasligi kerak, ular iqtisodiy rayonlarning asosini tashkil etadi, xolos deb ta‘kidlagan edi. darxaqiqat, HICHM o’zining mazmuni va mohiyati jihatidan, korxonaning ma‘lum bir nuqtadagi yoki joyidagi turg’un birikmasi sifatida iqtisodiy rayonlardan sezilarli darajada farq qiladi.

Umuman olganda HICHK to’g’risida ilmiy nazariya N.N.Kolosovskiy yaratgan bo’lib, hozirgi vaqtda ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlantirishda asos bo’lib xizmat qilmoqda.

Jumladan, HICHK larning moddiy texnika asosini, ularning tarkibiy komponentlarini energiya ishlab chiqarish tsikllari (EICHK) tashkil etadi. N.N.Kolosovskiy fikriga ko’ra har bir tsikl O’zbekistonning biron bir iqtisodiy rayonida navbatma-navbat davom etadigan ishlab chiqarish jarayonlari majmuasidan iborat bo’lib, bunda muayyan energiya va xom ashyo turini birlamchi shakl, yangi ularni undirishdan va qulay holga keltirishdan to tayyor mahsulotlarning barcha turlarini olishgacha bo’lgan jarayon uyg’unlashadi; bu maxsulot turlarini o’z joyida ishlab chiqarishni xom ashyo va energiya

Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано

manbalariga yaqinlashtirish hamda xom ashyo va energiya resurslarining barcha imkoniyatlaridan foydalanish hisobiga ishlab chiqarish mumkin: bu fikrni isboti sifatida Buxoro-Qizilqum iqtisodiy rayonidagi rangli metallurgiya sanoati tarmoqlari yoki Qashqadaryo HICHM dagi yoqilg'i energetika manbalari hisobiga vujudga kelgan Sho'rtangaz kompleksi yoki MGQIZ va boshqalar.

Xullas, O'zbekistonning iqtisodchi va iqtisodchi-geograf olimlar ham mamlakatlar HICHK larini paydo bo'lishi va ularning rivojlanishi to'g'risida yirik ilmiy ishlarni amalga oshirganlar, ayniqsa, bu borada Toshkent Davlat Universiteti professorlari Z.M.Akramov, A.S.Soliev, dots.N.G.Tsegenko, Toshkent iqtisodiyot Universitetidan prof.K.Abirqulov, Sh.N.Zokirov, Namangan DU prof.O.Abdullaev, dots.T.Mallaboev va boshqalar.

HICHM lari to'g'risida yaratilgan ilmiy g'oyalar mamlakatlarda ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish va ratsional ilmiy izlanishlarning joylashtirishga qaratilgan ko'p yillik ilmiy izlanishlarning tajribasi bo'lib, uni hududiy ishlab chiqarish komplekslari shaklida tashkil etish progressiv ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

ЌИЧМ иšтисодий ва ижтимоий географиянинг жаќон аќамиятига эга бœлган назарий ютуšларидан биридир. ЌИЧК лари тœђрисида кейинги йилларда илмий-назарий тушунчалар юзага кела бошлади, бу номни келиб чиšишгача адабиётларда 92 та турли хилдаги ќудудий комплексларнинг номлари учрайди. Айниšса, уни яратилишида танишли рус иšтисодий-географи Н.Н.Колосовскийнинг хизматлари каттадир.

Ишлаб чиšаришнинг ќудудий бирликлари тœђрисидаги илк бу академик И.Г.Александров мамлакатни электрлаш хаšида фикр билдирган эди. бу олим ва мутахассис 20-йилларда турли йирик электр станциялари лойиќалашда бевосита иштирок этиб, район комбинатлари (РК) тœђрисидаги назариясини яратади. 30-йилларда эса бу муќим масалани чуšур œрганиб, район ишлаб чиšариш комбинатлари (РИЧК) барпо этиш лозимлигини таъкидлайди. Кейинчалик Н.Н.Колосовский, И.Г.Александров РИЧК тœђрисидаги назарий ишидан Урал, Сибир ва Šозођистон каби йирик районлар мисолида амалий фойдаланди, уни бойитди ваш у асосда œзининг район комплекслари (мажмуалари) тœђрисидаги илмий ђоясини яратди.

Н.Н.Колосовский 1947 йилда ќудудий ишлаб чиšариш (анишрођи, ишлаб чиšаришнинг ќудудий бирикмалари ёки комплекслари) мавзусида œз маšоласини чоп эттирди. Унинг фикрича, назариянинг асосий моќиятини маълум бир ќудудда ёки иšтисодий районда ишлаб чиšариш корхоналари ва аќоли пунктлари бир-бири билан бођлиш ќолда ривожланиши ва жойлашиши ташкил этади. У ишлаб чиšаришнинг ќудудий мажмуасини

Отформатировано

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

иšтисодий география фанининг таркибий šисми эканлигини таъкидлаб, Айни пайтда маълум ќудудда œрнашган ишлаб чиšариш корхоналари ва аќоли пунктларини бир-бири билан бођлиš ќолда ривожланиши ва жойлашишини ташкил этади. У ишлаб чиšаришнинг ќудудий мажмуасини иšтисодий география фанининг таркибий šисми эканлиги таъкидлаб, Айни пайтда маълум ќудудда œрнашган ишлаб чиšариш корхоналарининг йиђиндиси ќар доим ќам мажмуа ќосил šилмайди, деб уšтиради. Бундай ќолда корхоналарнинг оддий ќудудий гуруќи ташкил бœлади, холос. Демак, ќар šандай ќудудий мажмуа бу корхоналар гуруќи, аммо ќар šандай гуруќ мажмуа бœла олмайди.

Кейинчалик ЌИЧК назариясини ривожлантиришда К.Бандман, Н.Т.Агафанов, Т.М.Калашникова, А.Т.Хурушев, М.Д.Шаригин, Н.И.Шираг, И.В.Николоский, О.Д.Чувилкин, З.М.Акрамов, О.Абдуллаев, А.Рœзиев, Š.Абирšулов, К.Н.Берденцев, О.Б.Отамирзаев, А.С.Солиев, Ш.Н.Зокиров, А.М.Содиšов, Л.Эрдонов каби šатор олимлар œз хиссаларини šœшганлар.

Маълумки, ќудудий меќнат таšсимоти иšтисодий ва ижтимоий географиянинг асосий тушунчаси бœлиб, унинг заминида иšтисодий районлар ва ЌИЧМ Лар вужудга келади. Бошšача šилиб айтганда, ќудудий меќнат таšсимоти бирламчи, šолган иккитаси эса унинг натижаси, ќосиласидир.

Н.Н.Колосовский ишлаб чиšаришнинг ќудудий мажмуалари (ёки ЌИЧМ) тушунчаси иšтисодий районлар œрнини эгалламаслиги керак, улар иšтисодий районларнинг асосини ташкил этади, холос деб таъкидлаган эди. дархаšиšат, ЌИЧМ œзининг мазмуни ва моќияти жиќатидан, корхонанинг маълум бир нуšтадаги ёки жойидаги турђун бирикмаси сифатида иšтисодий районлардан сезиларли даражада фарš šилади.

Умуман олганда ЌИЧК тœђрисида илмий назария Н.Н.Колосовский яратган бœлиб, ќозирги ваšтда ишлаб чиšарувчи кучларнинг ривожлантиришда асос бœлиб хизмат šилмоšда.

Жумладан, ЌИЧК ларнинг моддий техника асосини, уларнинг таркибий компонентларини энергия ишлаб чиšариш цикллари (ЭИЧК) ташкил этади. Н.Н.Колосовский фикрига кœра ќар бир цикл Œзбекистоннинг бирон бир иšтисодий районида навбатма-навбат давом этадиган ишлаб чиšариш жараёнлари мажмуасидан иборат бœлиб, бунда муайян энергия ва хом ашё турини бирламчи шакл, янги уларни ундиришдан ва šулай ќолга

~~келтиришдан то тайёр маќсулотларнинг барча турларини олишгача бœлган жараён уйђунлашади; бу махсулот турларини œз жойида ишлаб чиšаришни хом ашё ва энергия манбаларига яšинлаштириш ќамда хом ашё ва энергия ресурсларининг барча имкониятларидан фойдаланиш ќисобига ишлаб чиšариш мумкин: бу фикрни исботи сифатида Бухоро Šизилšум иšтисодий районидаги рангли металлургия саноати тармоšлари ёки Šашšадарё ЌИЧМ даги ёšилђи энергетика манбалари ќисобига вужудга келган Шœртангаз комплекси ёки МГŠИЗ ва бошšалар.~~

~~Хуллас, Œзбекистоннинг иšтисодчи ва иšтисодчи географ олимлар ќам мамлакатлар ЌИЧК ларини пайдо бœлиши ва уларнинг ривожланиши тœђрисида йирик илмий ишларни амалга оширганлар, айниšса, бу борада Тошкент Давлат Университети профессорлари З.М.Акрамов, А.С.Солиев, доц.Н.Г.Цегенко, Тошкент иšтисодиёт Университетидан проф.К.Абирšулов, Ш.Н.Зокиров, Наманган ДУ проф.О.Абдуллаев, доц.Т.Маллабоев ва бошšалар.~~

~~ЌИЧМ лари тœђрисида яратилган илмий ђоялар мамлакатларда ишлаб чиšариш кучларини ривожлантириш ва рационал илмий изланишларнинг жойлаштиришга šаратилган кœп йиллик илмий изланишларнинг тажрибаси бœлиб, уни ќудудий ишлаб чиšариш комплекслари шаклида ташкил этиш прогрессив аќамиятга эга эканини кœрсатади.~~

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Ma'ruza. ISHLAB CHIQARUVCHI KUCHLARNI JOYLASHTIRISH NAZARIYALARI

REJA:

~~*М а ъ р у з а.* ИШЛАБ ЧИЌАРУВЧИ КУЧЛАРНИ ЖОЙЛАШТИРИШ НАЗАРИЯЛАРИ~~

1. Ishlab chiqarish kuchlari haqida tushuncha
2. Joylashtirish va uni amalga oshirish
3. Hududiy tashkil qilishning mohiyati
4. Hududiy tashkil qilish va boshqarish
5. Ishlab chiqarishni joylashtirishda chet el olimlarining g'oyalari

Burjua iqtisodiyot fani joylashtirish muammolari bilan o'tgan asr boshlaridan buyon shug'ullanib kelmoqda. I.Tyunen va keyinchalik A.Veber ayrim korxonani eng qulay yerga joylashtirish (standart) ni aniqlash bilan bog'liq keng doiradagi masalalarni hal etishi lozim bo'lgan joylashtirish nazariyalari bilan chiqdilar. Joylashtirish variantlari samaradorligini baholashda ayrim korxona nuqtai-nazaridan qarmoq nuqtai-nazariga (T.Palander) va shundan keiyn xalq xo'jaligi nuqtai-nazariga (Eglender, O.Ritchil, A.Lyosh) o'tish uchun standart nazariyasiga yuz yildan ko'proq vaqt kerak bo'ldi. Biroq shu qadar qiyin ko'chgan bu o'tish ham nazariyasi sohasida ishlaganicha qolverdi. Amaliy tavsiyalar esa joylashuv shaxsiy ish bilarmonlik nuqtai-nazariyadan baholanadigan ayrim korxonaga ta'luqli bo'lganicha qolmoqda.

IOGANN TYuNYeNning joylashtirish nazariyasi. Joylashtirish nazariyasi bo'yicha dastlabki poydevorli asar I.Tyunenning 1826 yilda bosilib chiqqan «Ajratilgan davlat» asari bo'ldi. Maklenburg yaqinida joylashgan Tellar mulkidagi amaliy agronomiyani ko'p yillar mobaynida o'rganish asosida muallif o'z fikricha umumnazariy ahamiyatga ega bo'lgan bir qancha xulosalar chiqaradi. Tadqiqot shart-sharoitlari va vazifalari quyidagicha ta'riflanadi hamda ularni joylashtirishning asosiy yo'llari belgilanadi.

Hech qanday kema qatnamaydigan daryolar va kanallar kesib o'tmaydigan hosildor pastliklar o'rtasida joylashgan juda katta shaharni tasavvur eting.

Bu pasttekisliklar hamma joyda ishlov berish uchun qulay mutlaqo bir xil tuproqqa ega bo'lib, shahardan ancha olis masofada butun davlatni boshqa dunyodan ajratib turibchi qo'l tegmagan kengiklardan o'tib ketgan bo'lsin.

Pasttekisliklarda aytib o'tilgan birdan-bir katta shahardan boshqa shaharlar yo'q, unga butun mamlakatni sanoat maxsulotlari bilan ta'minlash majburiyati topshirilgan. U o'z navbatida oziq-ovqat mahsulotlarni o'zini o'rab turgan past tekislikdangina olinadi. O'zimizga shunday savol beramiz. Agar xo'jalik batamom, oqilona olib borilsa xo'jalik belgilangan sharoitlarda qanday shakllar kasb etadi va unga shahardan uzoq yohud yaqin masofada bo'lish qanday ta'sir etadi. Tushunarliki, shahar yaqinida o'z tannarxiga nisbatan anchagina vaznga ega bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarilishi kerak. Shaharlardan olislab borgan sari tashib keltirish uchun o'z tannarxiga nisbatan arzon bo'lgan mahsulot yetishtirish uchun yer tabora ko'proq ajratilaveradi. Ana shu hisob-kitoblar asosida shahar atrofida u yoki bu masofalar ishlab chiqarishning asosiy predmetlari bo'ladigan keskin ajratilgan muayyan konsentrik doira yoki mintaqalar hosil qilinadi.

Bu balki ancha katta ko'chirmada Tyunen usulining butun asosiy mohiyati bayon etilgan ekinlarni joylashtirishga, ularni ishlab chiqarish, joyidan sotiladigan bozorga tashib keltirish uchun qilinadigan harajatlar hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

A.Vebercha sanoat shtandorti nazariyasi. A.Veberning I.Tyunen asari paydo bo'lib, eradan yuz yil o'tgach yozilgan asari sanoatni rivojlantirishga (joylashtirishga) oid burjua iqtisodiy adabiyotida qishloq xo'jalik ishlab chiqarishni joylashtirishga nisbatan «Ajratilgan davlat» asari egallangan o'rin singari o'rinni egallaydi. Sanoatni joylashtirishning shundan keyingi barcha nazariyalari A.Veber nazariyasini bevosita rivojlantirishdan yoki uni salgina o'zgartirishdan iboratdir. 20-yillardagi adabiyotda «Veber tarixning asosiy usullaridan foydalanish» mumkinligi va biron-bir yangi metodologik usullarga urinmaslik kerakligi to'g'risidagi fikr ancha keng tarqalgan edi.

A.Veberning metodol egik tavsiyalari ko'p jihatdan I.Tyunen nazariyasining tegishli qoidalariga o'xshaydi. Bu ham bir qancha ijtimoiy-iqtisodiy omillardan kelib chiqish yo'li bilan allaqanday mavxum xo'jalik organizmining «sof» qonunlarin tayinlashga urinib ko'riladi.

Birinchidan, boshqa jabhalar bilan aloqadan tashqarida mavjud bo'lgan ajralgan aqlbovar qiladigan xo'jalik sohasi ko'rib chiqiladi. Keyin sanoatning xom ashyo bazasini joylashtirish o'z holicha berilgan deb qabul qilinadi. Sanoat mahsulotining joylashuviga nisbatan ham shunga o'xshash yo'l qo'yiladi. Nihoyat ish xaqi vaqt ichida o'zgarmaydi, uzil-kesil qayd etiladi. A.Veberga tegishli dastlabki sharoitlarni quyib, tadqiqot maqsadlari sifatida quyidagi 2 ta masalani qo'yadi:

1. Sanoat mo'ljaliga bog'liq bo'lgan, ya'ni joylashtirish omillarini aniqlash:
2. Bu omillar harakati qonuniyatini aniqlash.

Barcha omillar o'z harakati harakteriga ko'ra mintaqaviy hamda aglomeratsion omillarga ajraladi.

Mintaqaviy omillarga 1) xom ashyo narxining nisbatan yuqori bo'lishi: 2) maoshlarning yuqori bo'lishi: 3) transport chiqimlari.

Aglomeratsion omillar deb shunday omillarga aytiladiki, ular mintaqaviy omillar tomonidan belgilab berilgan joylashtirish doirasida ishlab chiqarishni to'plash darajasini belgilangan holda, u ko'p yoki kam joylarda yig'ilishga sabab bo'ladi.

A.Veber asosiy shart asosida quyidagi fikrni olg'a suradi. Barcha ajratilgan aqlbovar etadigan ishlab chiqarish jarayonlarida sanoat ishlab chiqarish birinchi galda transport jihatdan optimal joylarga to'planadi. Ish kuchi va aglomeratsion omillar muayyan yo'nalishdagi transport optimimunini buzishga qaratilgan tendentsiyadan boshqa narsa emas. Bundan tabiiy texnikaviy yondashuv oqibatida A.Veber izdoshlari va davomchilari tanqidni tug'diradi. Shtandort xosil qiluvchi omillarni tahlil qilar ekan A.Veber formal matematik usullaridan keng foydalanadi. Bunga og'irlik markazi joylashtirish nuqtasi bo'lgan Uchburchak, Uchdoira, Konstruktsiyalarini Ezodofan kurilishini, hatto deferentsiyal hisoblab chiqish yordamida tarqoq mayda ish kuchining aniq ifodasi xizmatini o'taydigan «aglomeratsiya funktsiya» ni ko'rishga mumkin.

Avgust Lyoshning joylashtirish nazariyasi. A.Lyoshning xo'jalikni jug'rofiya joylashtirish muammolarini bo'yicha eng asosiy asarlaridan biri hisoblanadi. Joylashtirish muammosini hal qilishga kompleks yondashish A.Lyoshning ajratib turadigan xususiyatidir. A.Lyosh olim sifatida o'z nuqtai-nazaridan ta'riflar ekan, asarining birinchi bobida shunday yozadi: «iqtisodchining xaqiqiy burchi bizning sho'rlik voqeyligimizni izohlab berishni emas, balki uni yaxshilashdir». Ishlab chiqarishni oqilona joylashtirish muammosini hal qilish xaqiqatdagi joylashuvini shunchaki tasvirlashdan ancha oliyjanobliroqdir. A.Lyosh o'z tadqiqotining dastlabki qadamlaridan boshlab o'z o'tmishdoshlarini korxona qurilish va joytanlashda eng kam chiqimlarini ko'zlaganliklari uchun tanqid qiladi. A.Lyosh sof foydani joytanlashni asosiy va aslida birdan-bir omil deb ataydi. A.Lyosh ishlab chiqarishdagi omillargina emas, balki sotish tomondagi omillarga katta e'tibor berdi. Biz yolg'iz chiqimlar bilangina emas balki sotish istiqbollari bilan shug'ullanadi. Veberning asosiy xatosi shundan iboratki, korxona uchun eng kam chiqimlarni ta'minlaydigan joyni izlagan. Bu ham noto'g'ri. Eng ko'p sotishni ta'minlaydigan korxonani joylashtirish uchun eng qulay bo'lgan joyni qanday joy deb hisoblash kerak? Xar qanday bir yoqlama mo'ljal noto'g'ri mo'ljal bo'ladi. eng ko'p foydani ta'minlaydigan joyni tanlash to'g'ri yechim bo'ladi.

A.Lyosh keyin I.Tyunen va A.Veber asarlaridan olingan misollarni o'rganar ekan, ularning xulosalari noto'g'ri mo'ljal olingani tufayli asossiz ekanligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, A.Lyosh ishlab chiqarishni joylashtirishni belgilovchi omil sifatida ishbilarmonning eng ko'p foyda olishga intilishidan foydalanishni birinchi bo'lib taklif qiladiki, bu «kapitalistik ishlab chiqarishning o'ziga xos mazmuni va maqsadini tashkil etadi».

Ishbilarmon manfaatidan tashqari butun xo'jalik manfaatlarini ham ko'rib chiqish zarurligi to'g'risidagi da'vo A.Lyoshning shubxasiz xizmatidir. U

korxonani ko’rish uchun nuqta tanlash masalasini tadqiq qilar ekan, bunday deb yozadi: «tanlab olingan joy sub‘ektivliga emas, balki ob‘ektiv nuqtai-nazaridan ham noqulay bo’lishi mumkin. Kutilgan muvaffaqiyatni keltirmagan tanlash, ishbilarmoning sub‘ektiv muvaffaqiyatmizligidir. Ishbilarmonning korxonani tashkil etish uchun joyni noto’g’ri tanlash bilan shartlangan sinishi butun xalq xo’jaligi nuqtai-nazaridan ham ob‘ektiv muvaffaqiyatsizlik bo’ladi.

Shunday shart-sharoitlarga asoslanib, ya‘ni iqtisodiyotni tartibga solishda «butun xo’jalik talabini hisobga olish» zarurligiga asoslangan holda, A.Lyosh ishlab chiqarishni yalpi joylashtirishning muvozanatli tizimini yaratadi. Bu tizim tenglamalarning beshta guruhi bilan tavsiflanadi, ulardan har biri u yoki bu shartlar bajarilishini ta‘minlaydi.

Ishlab chiqarishni joylashtirish tizimining muvozanati quyidagi 2 ta asosiy tendentsiyalar bilan belgilanadi:

- bir firmaning manfaatlari-eng ko’p foyda
- umuman iqtisodiyotning manfaatlari-mustaqil iqtisodiy ob‘ektlar sonining eng ko’p ortib borishi.

Ikki kuch o’rtasida to’xtovsiz kurash bormoqda: bittasi yutib chiqqan narsani boshqasi tortib olmoqda. Bu kuchlar muvozanatiga erishilgan nuqta korxona o’rnashgan joyni belgilaydi. Muvozanatning bu xolatini «joylashtirish umumiy tenglamalari»ning qo’yidagi tizimidan olish mumkin.

U.Ayzardning joylashtirish nazariyasi. Hozirgi burjua iqtisodchilari orasida mintaqaviy tahlil masalalari bo’yicha eng yirik siymo, shubxasiz. A.Ayzarddir. U mazkur sohadagi o’z tadqiqotlarini V.Leontev rahbarligida AQSH tarmoqlararo va rayonlararo mutanosibliklarni o’rganuvchi mutaxassislar guruhida ishlayotganida boshlangan edi.

1956 yilda U.Ayzardning «Joylashtirish va makoniy iqtisodiyot» degan birinchi yirik asari bosilib chiqdi. Bu asarning maqsadi, muallif so’zlari bilan aytganda, «Joylashtirish va makoniy iqtisodiyotning aynan bir xil umumiy nazariyasini ishlab chiqish vositasida ayrim maxsus fanlar hamda iqtisodiyotning makoniy va mintaqaviy asoslarini ishlab chiqish» edi. Lekin, bu asardagi taraqqiyot umumiy nazariyasi, muallifning e‘tirof etishicha, aniq amaliy masalalarni hal etishda arzimas natija beradi. Birinchi asar chiqqandan so’ng umumiy nazariyani mintaqaviy tahlilning amaliy usullari bilan to’ldiruvchi asar bosilib chiqdi. Bu poydevorli asar. U.Ayzdard va uning xodimlari ko’p yillar davomida olib borgan tadqiqotlarga yakun yasaydi hamda ular tomonidan mintaqalar, iqtisodiy jug’rofiya, rayon iqtisodiyoti va shaharlarni rejalashtirish fani bo’yicha asosiy qo’llanma, shuningdek amaliy tadqiqotchilarga foydali dastur sifatida tavsiya etiladi.

Asarning tegishli bo’limlari-ko’pgina usuliy qoidalar va aholi soni hamda tarkibini prognozlash usullari, aholi ko’chish va rayon daromadlarini baholash va rayonlararo oqimlar hamda to’lov balansi tahlili, shuningdek ixtisoslash, cheklash koeffetsentlari hisob-kitobi va ayrim boshqa masalalar qiziqarli bo’lib, tegishli tanqidiy qayta ishlashdan keyin mamalakatimiz iqtisodiyoti sharoitida mintaqaviy muammolar tahlilida foydalanilishi mumkin.

U.Ayzard qula komplekslarni tanlashga tahlilni mahalliy tabiiy resurslarni va resurslar bazasidagi ishlab chiqarishlarning turli uyg'unlashuvlarini hisobga olishdan boshlashni tavsiya qiladi.

Kompleksning nisbiy harajatlari tahlili uchun barcha turdagi maxsulotlarni chiqarishda kerak bo'ladigan xom ashyo, oraliq maxsulotlar, elektr quvvati, ish kuchi, kapital va x.k. aniq vazni hamda miqdorini bilish kerak. Harajatlar-chiqarish tarmoqlararo matritsiasini qo'llash zarurligi ayni shunda ko'rinadi. Bu ma'lumotlar kengaytirilgan tarmoqlararo matriyada birlashtiriladi.

Endi nisbiy chiqimlar tahlili usullaridan foydalanish mumkin: transport, ish kuchi, elektr quvvati, yonilg'i va h.k. chiqimlardagi rayonma-rayon tafovuti, shuningdek ishlab chiqarishdagi chiqimlaridagi korxonalar ko'lamlari bilan shartlangan tavofut baholanadi. Bunda chiqimlarni qiyoslash ayrim korxonalar uchun emas, balki sanoat turli tarmoqlarining o'zaro bog'liq korxonalari va ishlab chiqarishlari uchun o'tkaziladi.

Mintaqaviy sanoat kompleksi usulining afzalligi shundan iboratki, u chiziqli ishlab chiqarish funktsiyalarini qabul qilish hamda yirik ishlab chiqarish afzalliklaridan mavhumlash bilan bog'liq emas. Shu bilan mazkur usulning jiddiy kamchiligi ham bor, u resurslarning ko'rib chiqilayotgan hudud uchun cheklangan tabiiy, mehnat va boshqa turlaridan oqilona foydalanish muammosini hal etmaydi. Mintaqaviy tahlilga hozirgi iqtisodiy-matematik usullarni qo'llash yordamida U.Ayzard olgan natijalar ancha qiziqarlidir. Bular harajatlar-chiqarish, chiziqli dasturlash va gravitatsiya hamda imkoniyatlar modellari usullaridir.

U.Ayzardning rayonlararo optimallashga nisbatan qo'llaniladigan chiziqli dasturlash usullarini bayon qilishi o'z chuqurligidan ko'ra ko'proq oddiyligi va ravshanligi bilan kishi e'tiborini jalb qiladi. Simpleks usuli va ikkilanganlik nazariyasi boshlanishining hisoblangan metodikasi oddiy misolda tasvirlanadi hamda u mazkur masalalardan bexabar o'quvchiga ham tushunarlidir. Lekin, rayonlararo aloqalarning ancha murakkab modellari ko'rib chiqila boshlaganda iqtisodiy muammolar ortiqcha rasmiyatchilik bilan yoki kam ishonarli amaliy misollar bilan ko'mib boriladi. U.Ayzard rayon jamlada romadlarini eng yuqori darajada ko'paytirishni yoki transport, qayta ishlash va ishlab chiqarish chiqimlarini eng yuqori darajada kamaytirish bo'lishi mumkin bo'lgan mezonlar sifatida ko'rib chiqadi. Lekin ulardan birontasini ortiq darajada afzal ko'rmaydi.

Mintaqaviy tahlilning ko'rsatib o'tilgan usullarini ko'rib chiqar va tavsiflar ekan, U.Ayzard ularni sintezlashga, ya'ni joylashtirishning umumiy nazariyasini ishlab chiqishga o'tadi. Bayon qilingan barcha usullarni rasmiy tarxlarda mexanik tarzda birlashtirgani va bosh model sifatida goh harajatlar-chiqarish modelini, goh gravitatsion hamda imkoniyatli modellarini, goh sanoat kompleks tahlilini tanlagani va qolgan modellarni bosh modelga buysundirgani holda U.Ayzard birontasini ham ortiq darajada afzal ko'rmay, bu barcha konstruktsiyalarni teng qimmatli deb hisoblaydi. U asarini ancha umizsizlarcha bunday deb tugatadi: «biz ikkinchi masalani asosan yecha oldikmi yoki yo'qmi, bu shubha ostidadir».

Ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirish nazariyalar to'g'risida I.Tyunen, A.Veber, A.Lyosh, U.Ayzard, F.Berru va boshqa chet el iqtisodchilari tomonidan

G'arb mamlakatlari iqtisodiyotini rivojlantirishda keng qo'llanganligi bozor iqtisodiyoti sharoitida qo'l kelganligini davr isbotlamoqda. Shu boisdan ham mustaqil respublikamizda ishlab chiqaruvchi kuchlarini joylashtirishda chet el olimlarning ilmiy nazariyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga egadir.

Буржуа иштисодиёт фани жойлаштириш муаммолари билан œтган аср бошларидан буён шуђулланиб келмошда. И.Тюнен ва кейинчалик А.Вебер айрим корхонани энг шулай ерга жойлаштириш (стандарт) ни анишлаш билан бођлиш кенг доирадаги масалаларни ќал этиши лозим бœлган жойлаштириш назариялари билан чишдилар. Жойлаштириш вариантлари самарадорлигини баќолашда айрим корхона нуштаи-назаридан шармош нуштаи-назарига (Т.Паландер) ва шундан кеийн халш хœжалиги нуштаи-назарига (Эглендер, О.Ритчиль, А.Лёш) œтиш учун стандарт назариясига юз йилдан кœпрош вашт керак бœлди. Бирош шу шадар шийин кœчган бу œтиш ќам назарияси соќасида ишлаганича шолверди. Амалий тавсиялар эса жойлашув шахсий иш билармонлик нуштаи-назариядан баќоланадиган айрим корхонага таълушли бœлганича шолмошда.

ИОГАНН ТЮНЕНнинг жойлаштириш назарияси. Жойлаштириш назарияси бœйича дастлабки пойдеворли асар И.Тюненнинг 1826 йилда босилиб чишшан «Ажратилган давлат» асари бœлди. Макленбург яшинида жойлашган Теллар мулкидаги амалий агрономияни кœп йиллар мобайнида œрганиш асосида муаллиф œз фикрича умумназарий аќамиятга эга бœлган бир шанча хулосалар чишаради. Тадшишот шарт-шароитлари ва вазифалари шуйидагича таърифланади ќамда уларни жойлаштиришнинг асосий йœллари белгиланади.

Ќеч шандай кема шатнамайдиган дарёлар ва каналлар кесиб œтмайдиган ќосилдор пастликлар œртасида жойлашган жуда катта шаќарни тасаввур этинг.

Бу пасттекисликлар ќамма жойда ишлов бериш учун шулай мутлашо бир хил тупрошша эга бœлиб, шаќардан анча олис масофада бутун давлатни бошша дунёдан ажратиб турибчи шœл тегмаган кенгиклардан œтиб кетган бœлсин.

Пасттекисликларда айтиб œтилган бирдан-бир катта шаќардан бошша шаќарлар йœш, унга бутун мамлакатни саноат махсулотлари билан таъминлаш мажбурияти топширилган. У œз навбатида озиш-овшат маќсулотларни œзини œраб турган паст текисликдангина олинади.

Отформатировано

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Œзимизга шундай савол берамиз. Агар хœжалик батамом, ošилона олиб борилса хœжалик белгиланган шароитларда šандай шакллар касб этади ва унга шаќардан узoš ёќуд яšин масофада бœлиш šандай таъсир этади. Тушунарлики, шаќар яšинида œз таннархига нисбатан анчагина вазнга эга бœлган маќсулотлар ишлаб чиšарилиши керак. Шаќарлардан олислаб борган сари ташиб келтириш учун œз таннархига нисбатан арзон бœлган маќсулот етиштириш учун ер табора кœпроš ажратилаверади. Ана шу ќисоб-китоблар асосида шаќар атрофида у ёки бу масофалар ишлаб чиšаришнинг асосий предметлари бœладиган кескин ажратилган муайян консентрик доира ёки минтаšалар ќосил šилинади.

Бу балки анча катта кœчирмада Тюнен усулининг бутун асосий моќияти баён этилган экинларни жойлаштиришга, уларни ишлаб чиšариш, жойидан сотиладиган бозорга ташиб келтириш учун šилинадиган ќаражатлар ќал šилувчи таъсир кœрсатади.

А.Веберча саноат штандорти назарияси. А.Вебернинг И.Тюнен асари пайдо бœлиб, эрадан юз йил œтгач ёзилган асари саноатни ривожлантиришга (жойлаштиришга) оид буржуа иšтисодий адабиётида šишлоš хœжалик ишлаб чиšаришни жойлаштиришга нисбатан «Ажратилган давлат» асари эгалланган œрин сингари œринни эгаллайди. Саноатни жойлаштиришнинг шундан кейинги барча назариялари А.Вебер назариясини бевосита ривожлантиришдан ёки уни салгина œзгартиришдан иборатдир. 20-йиллардаги адабиётда «Вебер тарихнинг асосий усулларидан фойдаланиш» мумкинлиги ва бирон-бир янги методологик усулларга уринмаслик кераклиги тœђрисидаги фикр анча кенг тарšалган эди.

А.Вебернинг методол эгик тавсиялари кœп жиќатдан И.Тюнен назариясининг тегишли šоидаларига œхшайди. Бу ќам бир šанча ижтимоий-иšтисодий омиллардан келиб чиšиш йœли билан аллаšандай мавхум хœжалик организмининг «соф» šонунларин тайинлашга уриниб кœрилади.

Биринчидан, бошšа жабќалар билан алоšадан ташšарида мавжуд бœлган ажралган аšлбовар šиладиган хœжалик соќаси кœриб чиšилади. Кейин саноатнинг хом ашё базасини жойлаштириш œз ќолича берилган деб šабул šилинади. Саноат маќсулотининг жойлашувига нисбатан ќам шунга œхшаш йœл šœйилади. Ниќоят иш хаšи ваšт ичида œзгармайди, узил-кесил šайд этилади. А.Веберга тегишли дастлабки шароитларни šуйиб, тадšиšот маšсадлари сифатида šуйидаги 2 та масалани šœяди:

Отформатировано ...

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано ...

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано ...

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано ...

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано ...

Отформатировано: английский (США)

1. Саноат мœлжалига бођлиš бœлган, яъни жойлаштириш омилларини аниšлаш:

2. Бу омиллар ќаракати šонуниятини аниšлаш.

Барча омиллар œз ќаракати ќарактерига кœра минтаšавий ќамда агломерацион омилларга ажралади.

Минтаšавий омилларга 1) хом ашё нархининг нисбатан юšори бœлиши: 2) маошларнинг юšори бœлиши: 3) транспорт чиšимлари.

Агломерацион омиллар деб шундай омилларга айтиладики, улар минтаšавий омиллар томонидан белгилаб берилган жойлаштириш доирасида ишлаб чиšаришни тœплаш даражасини белгиланган ќолда, у кœп ёки кам жойларда йиђилишга сабаб бœлади.

А.Вебер асосий шарт асосида šуйидаги фикрни олђа суради. Барча ажратилган аšлбовар этадиган ишлаб чиšариш жараёнларида саноат ишлаб чиšариш биринчи галда транспорт жиќатдан оптимал жойларга тœпланади. Иш кучи ва агломерацион омиллар муайян йœналишдаги транспорт оптимимунини бузишга šаратилган тенденциядан бошšа нарса эмас. Бундан табиий техникавий ёндашув оšибатида А.Вебер издошлари ва давомчилари танšидни туђдиради. Штандорт хосил šилувчи омилларни таќлил šилар экан А.Вебер формал математик усулларидан кенг фойдаланади. Бунга ођирлик маркази жойлаштириш нуšтаси бœлган Учбурчак, Учдоира, Конструкцияларини Эзодофан курилишини, ќатто деференциял ќисоблаб чиšиш ёрдамида тарšоš майда иш кучининг аниš ифодаси хизматини œтайдиган «агломерация функция» ни кœришга мумкин.

Август Лёшнинг жойлаштириш назарияси. А.Лёшнинг хœжаликни жуђрофия жойлаштириш муаммоларини бœйича энг асосий асарларидан бири ќисобланади. Жойлаштириш муаммосини ќал šилишга комплекс ёндашиш А.Лёшнинг ажратиб турадиган хусусиятидир. А.Лёш олим сифатида œз нуšтаи назаридан таърифлар экан, асарининг биринчи бобида шундай ёзади: «иšтисодчининг хаšиšий бурчи бизнинг шœрлик воšейлигимизни изоќлаб беришни эмас, балки уни яхшилашдир». Ишлаб чиšаришни оšилона жойлаштириш муаммосини ќал šилиш хаšиšатдаги жойлашувини шунчаки тасвирлашдан анча олийжаноблироšдир. А.Лёш œз тадšиšотининг дастлабки šадамларидан бошлаб œз œтмишдошларини корхона šурилиш ва жойтанлашда энг кам чиšимларини кœзлаганликлари учун танšид šилади. А.Лёш соф фойдани жойтанлашни асосий ва аслида бирдан бир омил деб

Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано

~~атайди. А.Лёш ишлаб чиšаришдаги омилларгина эмас, балки сотиш томондаги омилларга катта эътибор берди. Биз ёлђиз чиšимлар билангина эмас балки сотиш истиšболлари билан шуђулланади. Веберниң асосий хатоси шундан иборатки, корхона учун энг кам чиšимларни таъминлайдиган жойни излаган. Бу ќам нотœђри. Энг кœп сотишни таъминлайдиган корхонани жойлаштириш учун энг šулай бœлган жойни šандай жой деб ќисоблаш керак? Хар šандай бир ёšлама мœлжал нотœђри мœлжал бœлади. энг кœп фойдани таъминлайдиган жойни танлаш тœђри ечим бœлади.~~

~~А.Лёш кейин И.Тюнен ва А.Вебер асарларидан олинган мисолларни œрганар экан, уларнинг хулосалари нотœђри мœлжал олингани туфайли асоссиз эканлигини кœрсатади.~~

~~Шундай šилиб, А.Лёш ишлаб чиšаришни жойлаштиришни белгиловчи омил сифатида ишбилармоннинг энг кœп фойда олишга интилишидан фойдаланишни биринчи бœлиб таклиф šиладики, бу «капиталистик ишлаб чиšаришнинг œзига хос мазмуни ва маšсадини ташкил этади».~~

~~Ишбилармон манфаатидан ташšари бутун хœжалик манфаатларини ќам кœриб чиšиш зарурлиги тœђрисидаги даъво А.Лёшнинг шубхасиз хизматидир. У корхонани кœриш учун нуšта танлаш масаласини тадšиš šилар экан, бундай деб ёзади: «танлаб олинган жой субъективлига эмас, балки объектив нуšтаи назаридан ќам ноšулай бœлиши мумкин. Кутилган муваффаšиятни келтирмаган танлаш, ишбилармонинг субъектив муваффаšиятмизлигидир. Ишбилармоннинг корхонани ташкил этиш учун жойни нотœђри танлаш билан шартланган синиши бутун халš хœжалиги нуšтаи назаридан ќам объектив муваффаšиятсизлик бœлади.~~

~~Шундай шарт-шароитларга асосланиб, яъни иšтисодиётни тартибга солишда «бутун хœжалик талабини ќисобга олиш» зарурлигига асосланган ќолда, А.Лёш ишлаб чиšаришни ялпи жойлаштиришнинг мувозанатли тизимини яратади. Бу тизим тенгламаларнинг бешта гуруќи билан тавсифланади, улардан ќар бири у ёки бу шартлар бажарилишини таъминлайди.~~

~~Ишлаб чиšаришни жойлаштириш тизимининг мувозанати šуйидаги 2 та асосий тенденциялар билан белгиланади:~~

~~- бир фирманинг манфаатлари энг кœп фойда~~

Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)

– умуман иšтисодиётнинг манфаатлари мустаšил иšтисодий объектлар сонининг энг кœп ортиб бориши.

Икки куч œртасида тœхтовсиз кураш бормоšда: биттаси ютиб чиššан нарсани бошšаси тортиб олмоšда. Бу кучлар мувозанатига эришилган нуšта корхона œрнашган жойни белгилайди. Мувозанатнинг бу холатини «жойлаштириш умумий тенгламалари»нинг šœйидаги тизимидан олиш мумкин.

У.Айзарднинг жойлаштириш назарияси. Ќозирги буржуа иšтисодчилари орасида минтаšавий таќлил масалалари бœйича энг йирик сиймо, шубхасиз. А.Айзарддир. У мазкур соќадаги œз тадšиšотларини В.Леонтьев раќбарлигида AŠШ тармоšлараро ва районлараро мутаносибликларни œрганувчи мутахассислар гуруќида ишлаётганида бошланган эди.

1956 йилда У.Айзарднинг «Жойлаштириш ва маконий иšтисодиёт» деган биринчи йирик асари босилиб чиšди. Бу асарнинг маšсади, муаллиф сœзлари билан айтганда, «Жойлаштириш ва маконий иšтисодиётнинг айнан бир хил умумий назариясини ишлаб чиšиш воситасида айрим махсус фанлар ќамда иšтисодиётнинг маконий ва минтаšавий асосларини ишлаб чиšиш» эди. Лекин, бу асардаги тараššиёт умумий назарияси, муаллифнинг эътироф этишича, аниš амалий масалаларни ќал этишда арзимас натижа беради. Биринчи асар чиššандан сœнг умумий назарияни минтаšавий таќлилнинг амалий усуллари билан тœлдирувчи асар босилиб чиšди. Бу пойдеворли асар. У.Айздард ва унинг ходимлари кœп йиллар давомида олиб борган тадšиšотларга якун ясайди ќамда улар томонидан минтаšалар, иšтисодий жуђрофия, район иšтисодиёти ва шаќарларни режалаштириш фани бœйича асосий šœлланма, шунингдек амалий тадšиšотчиларга фойдали дастур сифатида тавсия этилади.

Асарнинг тегишли бœлимлари кœпгина усулий šоидалар ва аќоли сони ќамда таркибини прогнозлаш усуллари, аќоли кœчиш ва район даромадларини баќолаш ва районлараро оšимлар ќамда тœлов баланси таќлили, шунингдек ихтисослаш, чеклаш коэффецентлари ќисоб китоби ва айрим бошšа масалалар šизиšарли бœлиб, тегишли танšидий šайта ишлашдан кейин мамлакатимиз иšтисодиёти шароитида минтаšавий муаммолар таќлилида фойдаланилиши мумкин.

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

У.Айзард šула комплексларни танлашга таќлилни маќаллий табиий ресурсларни ва ресурслар базасидаги ишлаб чиšаришларнинг турли уйћунлашувларини ќисобга олишдан бошлашни тавсия šилади.

Комплекснинг нисбий ќаражатлари таќлили учун барча турдаги махсулотларни чиšаришда керак бœладиган хом ашё, оралиš махсулотлар, электр šуввати, иш кучи, капитал ва х.к. аниš вазни ќамда миšдорини билиш керак. Ќаражатлар-чиšариш тармоšлараро матрициасини šœллаш зарурлиги айни шунда кœринади. Бу маълумотлар кенгайтирилган тармоšлараро матрийада бирлаштирилади.

Энди нисбий чиšимлар таќлили усулларидан фойдаланиш мумкин: транспорт, иш кучи, электр šуввати, ёнилћи ва ќ.к. чиšимлардаги районма-район тафовути, шунингдек ишлаб чиšаришдаги чиšимларидаги корхоналар кœламлари билан шартланган тавофут баќоланади. Бунда чиšимларни šиёслаш айрим корхоналар учун эмас, балки саноат турли тармоšларининг œзаро боћлиš корхоналари ва ишлаб чиšаришлари учун œтказилади.

Минтаšавий саноат комплекси усулининг афзаллиги шундан иборатки, у чизиšли ишлаб чиšариш функцияларини šабул šилиш ќамда йирик ишлаб чиšариш афзалликларидан мавќумлаш билан боћлиš эмас. Шу билан мазкур усулнинг жиддий камчилиги ќам бор, у ресурсларнинг кœриб чиšилаётган ќудуд учун чекланган табиий, меќнат ва бошšа турларидан оšилона фойдаланиш муаммосини ќал этмайди.

Минтаšавий таќлилга ќозирги иštисодий-математик усулларни šœллаш ёрдамида У.Айзард олган натижалар анча šизиšарлидир. Булар ќаражатлар-чиšариш, чизиšли дастурлаш ва гравитация ќамда имкониятлар моделлари усулларидир.

У.Айзарднинг районлараро оптималлашга нисбатан šœлланиладиган чизиšли дастурлаш усулларини баён šилиши œз чуšурлигидан кœра кœпроš оддийлиги ва равшанлиги билан киши эътиборини жалб šилади. Симплекс усули ва иккиланганлик назарияси бошланишининг ќисобланган методикаси оддий мисолда тасвирланади ќамда у мазкур масалалардан бехабар œšувчига ќам тушунарлидир. Лекин, районлараро алоšаларнинг анча мураккаб моделлари кœриб чиšила бошлаганда иštисодий муаммолар ортиšча расмиятчилик билан ёки кам ишонарли амалий мисоллар билан кœмиб борилади. У.Айзард район жамлада ромадларини энг юšори даражада кœпайтиришни ёки транспорт, šайта ишлаш ва ишлаб чиšариш

Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...

~~чиšимларини энг юšори даражада камайтириш бœлиши мумкин бœлган мезонлар сифатида кœриб чиšади. Лекин улардан биронтасини ортиš даражада афзал кœрмайди.~~

~~Минтаšавий таќлилнинг кœрсатиб œтилган усулларини кœриб чиšар ва тавсифлар экан, У.Айзард уларни синтезлашга, яъни жойлаштиришнинг умумий назариясини ишлаб чиšишга œтади. Баён šилинган барча усулларни расмий тархларда механик тарзда бирлаштиргани ва бош модель сифатида гоќ ќаражатлар чиšариш моделини, гоќ гравитацион ќамда имкониятли моделларини, гоќ саноат комплекс таќлилини танлагани ва šолган моделларни бош моделга буйсундиргани ќолда У.Айзард биронтасини ќам ортиš даражада афзал кœрмай, бу барча конструкцияларни тенг šимматли деб ќисоблайди. У асарини анча умизсизларча бундай деб тугатади: «биз иккинчи масалани асосан еча олдикми ёки йœšми, бу шубќа остидадир».~~

~~Ишлаб чиšарувчи кучларни жойлаштириш назариялар тœђрисида И.Тюнен, А.Вебер, А.Лёш, У.Айзард, Ф.Берру ва бошšа чет эл иšтисодчилари томонидан Ђарб мамлакатлари иšтисодиётини ривожлантиришда кенг šœлланганлиги бозор иšтисодиёти шароитида šœл келганлигини давр исботламоšда. Шу боисдан ќам мустаšил республикамизда ишлаб чиšарувчи кучларини жойлаштиришда чет эл олимларнинг илмий назарияларидан фойдаланиш муќим аќамиятга эгадир.~~

Ma'ruza. XUDUDIY MEXNAT TAQSIMOTI VA ISHLAB CHIQARISHNI JOYLASHTIRISH

REJA

Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: узбекский (кириллица)
Отформатировано: узбекский (кириллица)
Отформатировано: узбекский (кириллица)

1. Hududiy mehnat taqsimoti xaqida tushuncha
2. Geografik mehnat taqsimotining omillari
3. Hududiy mehnat taqsimotining bosqichlari
4. Iqtisodiy rayonlashtirish va hududiy mehnat taqsimoti

Ishlab iqarish kuchlarini joylashtirish bevosita hududiy mehnat taqsimoti bilan bog'liq. Ammo hududiy mehnat taqsimoti asosan ishlab chiqarishning hududiy tarkibini bildiradi va shu sababli u aholi va mehnat resurslarini o'z ichiga olmaydi. Aholining joylanishi esa ko'p hollarda ishlab chiqarishni hududiy tashkil qilish bilan belgilanadi.

Maxsus adabiyotarda hududiy mehnat taqsimoti bilan bir qatorda geografik, regional (mintaqaviy), akvatorial mehnat taqsimoti kabi turdosh tushunchalar uchrab turadi. Albatta, ular o'rtasida jiddiy farq yo'q, faqat akvatorial mehnat taqsimoti Yer sharining quruqlik qismida emas, balki uning okean va dengizlarida ishlab chiqarishning rivojlanishi ixtisoslashuvini anglatadi (akva – suv demakdir).

Hududiy mehnat taqsimoti yoki ishlab chiqarishni hudud bo'ylab joylashtirish o'z mohiyatiga ko'ra iqtisodiy geografik jarayon hisoblanadi, chunki iqtisod hudud doirasida taqsimlanadi. Buning natijasida ishlab chiqarish kuchlarining hududiy tarkibi yoki tizimi (sistema), iqtisodiy rayonlar turi vujudga keladi. Ularning o'zaro hududiy munosabati va joylanish holati iqtisodiy geografik vaziyatni ifodalaydi.

Hududiy mehnat taqsimoti ijtimoiy mehnat taqsimotining bir tomonidir. Ammo, u iqtisodiy mehnat taqsimotidan biroz keyinroq vujudga kelgan. Sababi – avvallari kishilar tabiatda mavjud imkoniyatlardan foydalanganlar, o'zlarining u yoki bu joyda ma'lum mahsulotni yetishtirishlari esa kechroq paydo bo'ldi.

Demak, hududiy mehnat taqsimoti (HMT), soddaroq qilib aytganda, turli joylarning – mamlakat yoki rayonlarning turli mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashuvidir. Natijada ana shu joylarning iqtisodiy «basharasi» shakllanadi va ularning kattaroq hududiy tizimdagi o'rni o'z aksini topadi.

Agar kengroq qilib ta'riflamoqchi bo'lsak, HMT – bu ishlab chiqarish tarmoqlarini hududning tabiiy sharoiti va boyliklari, aholi va mehnat resurslari kabi omillariga qarab joylashtirishdir. Bundan kelib chiqadiki, HMT – ga turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Ular:

- Tabiiy sharoit va qazilma boyliklari;
- Aholi va mehnat resurslari;
- Transport;
- Ijtimoiy infrastruktura;
- Ekologik vaziyat;
- Iqtisodiy geografik o'rin;
- Bozor manfaatlari va h.k.

Ayni vaqtda ana shu va shunga o'xshash omillar ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda ham hisobga olinadi. Binobarin, bu masala keyinroq mufassal o'rganiladi. Bu yerda faqat bir omilga to'xtab o'tish joiz. Gap shundaki, avvallari,

ya‘ni «Sotsialistik rejalashtirish» davrida eng asosiy omil o’ta markazlashgan davlat, ya‘ni Butunittifoq manfaatlari edi; qolgan sharoitlarning qulaylik yoki noqulayliklaridan qat‘iy – nazar, agar davlat, Ittifoq uchun qaysi bir mahsulo zarur bo’lsa, u albatta yetishtirilishi shart edi. Masalan, O’zbekistonda paxtadan tashqari boshqa qishloq xo’jalik tarmoqlari (bog’dorchilik, uzumchilik, polizchilikni ham rivojlantirish mumkin edi, ammo Ittifoq, markaz sanoati uchun paxta kerakligi tufayli bu yerda xo’jalikning tor sohasi, xom ashyoga yo’naltirilgan tizimi shakllanadi.

Hozirgi bozor munosabatlari davrida vaziyat butunlay o’zgardi; endigi sharoitda yetakchi omil bozorning o’zi, talab bo’lib qoldi. Qolgan omillarning ta‘siri esa bunga nisbatan sustroq. Chunki, nimaga ixtisoslashuv, nima yetishtirishni davlat emas, bozor belgilaydi, davlat esa, ilgari aytganimizdek, bu jarayonni u yoki bu vositalar yordamida tartibga solib boradi.

HMT uchun yetishtirilgan mahsulot mahalliy ehtiyojni qondirgan holda albatta bozorga, almashuvga chiqarilishi kerak. Bundan ayon bo’ladiki, mazkur jarayonning asosida ishlab chiqarishning nafaqat mujassamlashuvi (kontsentratsiyasi), balki uning ixtisoslashuvi ham yotadi. Ixtisoslashuv esa mahsulotning chetga yuborilishi bilan belgilanadi. Shu bois, bu yerda ishlab chiqarilgan mahsulotning ortiqcha qismi boshqa yerga (mamlakat yoki rayonga) yo’nalishi lozim; mhsulotning shu joyning o’zida to’la, batamom iste‘mol qilinishi ixtisoslashuv, HMT emas, bu oddiy natural xo’jalikdir. Bunday davlatlar jahon xo’jalik tizimiga kira olmaydilar, milliy iqtisodiyoti zaifligi sababli ular jahon bozorida ishtirok eta olmaydilar va doimo «sudraluvchi” bo’lib qolaveradilar. Agar mamlakat ichida shunday mintaqalar mavjud bo’lsa, u holda uning yagona geoiqtisodiy tizimi vujudga kelmaydi, iqtisodiy havfsizlik ta‘minlanmaydi; xo’jalikning hududiy tarkibi shakllanmaganligi, xomligi natijasida ichki iqtisodiy integratsiya jarayonlari rivojlanmaydi.

HMT – ning rivojlanishida transportning roli katta. Chunki transport mahsulot ishlab chiqarilgan joy bilan uni iste‘mol qiladigan rayon o’rtasidagi aloqadorlikni bajaradi, transport harakati esa mahsulotning iste‘mol rayonidagi qiymatiga kiradi.

HMT – da bir necha bosqich yoki daraja mavjud. chunonchi, sobiq Ittifoq davrida ular quyidagilar edi:

- Xalqaro yoki mamlakatlararo mehnat taqsimoti;
- Sotsialistik yoki kapitalistik mamlakatlar orasidagi mehnat taqsimoti;
- Butunittifoq mehnat taqsimoti;
- Yirik iqtisodiy rayonlar doirasidagi mehnat taqsimoti;
- Respublikalar ichidagi mehnat taqsimoti.

Bu yerda ta‘kidlash kerakki, ilgarigi tizimda oxirgi ikki bosqichda hududiy mehnat taqsimoti amalda yo’q edi. masalan, O’rta Osiyo iqtisodiy rayoni mamlakatga asosan paxta yetishtirib berardi; O’zbekiston ichida esa bu taqsimot yanada zaif edi.

SSSR – ning parchalanishi natijasida hududiy mehnat taqsimotining vertikal shaklida keskin o’zgarishlar yuz berdi: ilgarigi ittifoqdosh respublikalar – endigi

Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Формат: Список
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано

mustaqil davlatlar, jumladan O'zbekiston jahon hamjamiyatining alohida sub'ekti sifatida bu taqsimotning birinchi bosqichidan joy oldi, ya'ni beshinchi o'rindan birdaniga birinchi o'ringa ko'tarildi. Albatta, bunday «sakrash» oqibatida anchagina muammolar yuzaga keldi. Agar bu muammoni sobiq O'rta Osiyo iqtisodiy rayoni darajasida ko'rmoqchi bo'lsak, hozirgi kunda qo'shni respublikalar o'rtasida iqtisodiy integratsiya jarayonlarini rivojlantirish, yagona iqtisodiy makonni shakllantirish juda qiyin bo'lib qoldi. Buning sabablaridan bir – barcha respublikalarning asosan bir xil mahsulot, ya'ni paxta yetishtirishidir.

Huddi shunday vaziyat respublikamiz ichida yanada yaqqolroq ko'rinadi. Binobarin, milliy iqtisodiyotning biryoqlama, paxta yakka hokimligiga yo'naltirilgan tizimning o'rniga turli tarmoqlarga ixtisoslashgan xo'jalik tarkibini vujudga keltirish zarur. Sobiq Ittifoqdan meros qolgan hududning tor ixtisoslashuvi ayrim viloyatlarda, masalan, Sirdaryo, Jizzax, Namangan, Surxondaryo, Xorazmda tamomila o'zgartirilganicha yo'q. Shu bois, mamlakatimizda ichki – mintaqalar va viloyatlar va hatto viloyat doirasida mehnat taqsimotini chuqurlashtirish lozim.

HMT ixtisoslashuvga, bir joyning ikkinchi joydan xo'jalik yo'nalishi bo'yicha farq qilishiga, hududiy rang – baranglikka olib keladi. Bu esa iqtisodiy rayonlarning shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Demak, hududiy mehnat taqsimoti → ixtisosshuv → iqtisodiy rayonlar o'rtasida zanjirsimon aloqadorlik mavjud.

Iqtisodiy rayonlashtirish masalalari. O'zbekiston hududining tabiiy geografik jihatdan turli – tumanligi uning «geografik geometriyasini», hududiy iqtisodiyotining shakllanishiga sabab bo'ladi. Jumladan, Respublika maydonining 70 foizidan ko'prog'ini tekisliklar tashkil etishi, an'anaviy sug'orma dehqonchilik uchun kerak bo'lgan suv resurslarining notekis taqsimlanishi, aholi va ishlab chiqarish zich joylashgan voha va vodiylar bilan bir qatorda yaxshi o'zlashtirilmagan cho'l mintaqasining mavjudligi ichki hududiy – iqtisodiy tuzilmaning shakllanishini belgilab beradi. Shuningdek, bunga mamlakat geoqiyofasi (hududining konfiguratsiyasi, shimoli – g'arbdan janubi – sharqqa cho'zilganligi), chegara chizig'i, uning oddiy va murakkabligi ham ta'sir etadi.

Ta'kidlash joizki, mamlakat hududi ichki tuzilmasining tabiiy jihatdan har xilligi uning iqtisodiy rivojlanishida ijobiy ahamiyatga ega. Chunki, bunday tabiiy geografik holat iqtisodiy geografik vaziyatning shakllanishi, hududiy mehnat taqsimotining keng rivojlanishiga imkon beradi. Zero, har qanday mukammal tizim bir tusdagi tarkibiy qismlarning oddiy yig'indisi emas, balki ularning turli – tumanligidan tashkil topadi. Aynan ana shunday sharoitda hududiy birliklar bir – birini to'ldiradi, ular o'rtasida iqtisodiy integratsiya jarayoniga ehtiyoj tug'iladi vash u asosda iqtisodiyotning hududiy samaradorligi vujudga keladi.

Biror - bir mamlakatning hududi tabiiy va iqtisodiy jihatdan mutloq bir xil bo'lmaydi. Huddi shunga mos ravishda ishlab chiqarish kuchlari ham hudud bo'yicha bir tekis joylashmaydi. Notekislik esa o'ziga xos hududiy – iqtisodiy rivojlanish omilidir. Qizig'i shundaki, har qanday mamlakat yoki viloyat o'zining hududida ishlab chiqarish kuchlarini bir tekis joylashtirishga, hududlar ijtimoiy –

Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано

iqtisodiy rivojlanishini tenglashtirishga harakat qiladi, ammo mutloq holda bunday tenglik hech qachon amalga oshmaydi.

O'zbekiston iqtisodiyoti asosan maydoni uncha katta bo'lmagan vodiy va vohalarga to'g'ri keladi. Masalan, Farg'ona vodiysida (hududi Respublika maydonining atigi 4 foizini tashkil qiladi) mamlakat iqtisodiy – demografik salohiyatining ijtimoiy – iqtisodiy zichligi Respublika o'rtacha ko'rsatkichidan 7,5 marta ziyod.

Bozor munosabatlari nafaqat tarmoq va korxonalararo raqobatni, balki hududlar – iqtisodiy rayonlar orasida ham sog'lom raqobat muhitini taqozo etadi. Bunda har bir hudud o'z ichki imkoniyatlari, rivojlantiruvchi kuchlaridan to'laroq va samarali foydalanishga, qulay investitsiya muhitini shakllantirgan holda eksport salohiyatini oshirishga intiladi.

Respublikamizni iqtisodiy rayonlashtirish ancha boy tarixga ega. Dastlab, masalan, 60 – yillarda bu yerda 5 iqtisodiy rayon ajratilgan: Toshkent, Farg'ona, Zarafshon, Quyi Amudaryo va Janubiy iqtisodiy rayonlar. O'sha davrlarda ham bu masala bilan ToshDU (O'zMU) iqtisodiy geograflari – V.M. Chetirkin, Yu.G. Tsapenko, keyinchalik Z.M. Akramov, O.B. Otamirzaev, A.S. Solievlar hamda O'zFA Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish kengashi (K.N. Bedrintsev, S.K. Ziyodullaev) shug'ullanishgan. Ular ajratgan iqtisodiy rayonlarning miqdori avvallari bir xil, ammo rayonlarning tarkibida ayrim farqlar mavjud bo'lgan. Chunonchi, ToshDU rayonlashtirishda Qashqadaryo viloyati Janubiy iqtisodiy rayoni tarkibida ko'rilgan, O'zFA da esa bu viloyat Zarafshon iqtisodiy rayoniga kiritilgan; har ikkisida ham Toshkent iqtisodiy rayoni Toshkent va Sirdaryo viloyatlaridan tashkil etilgan.

Saksoninchi yillarda ToshDU olimlari yangi Mirzacho'l iqtisodiy rayonini ajratishini taklif qilishgan, O'zFA esa Samarqand – Qashqadaryo rayonini belgilashgan. Ayni vaqtda o'rta maktab darsliklarida bu viloyatlar alohida iqtisodiy rayonlar darajasida (ya'ni Samarqand va Qashqadaryo iqtisodiy rayonlari) ajratilgan va hozirgacha shu tartibda o'qitib kelinmoqda. Shunday qilib, tarkibi jihatidan munozarasiz rayonlar faqat Farg'ona va Quyi Amudaryo bo'lgan. Keyinchalik Toshkent hamda Mirzacho'l (bir vaqtlar u O'zFA da Sirdaryo – Jizzax rayoni deb ham atalgan) rayonlari tarkibi bo'yicha ham o'zaro «murosaga» kelishilgan.

So'nggi yillarda, mamlakatimizning siyosiy mustaqillikka erishuvi, uning iqtisodiyotini bozor munosabatlariga o'tishi, ichki hududiy mehnat taqsimoti va mintaqalararo iqtisodiy integratsiya jarayonini rivojlantirish, transport mustaqilligini ta'minlash kabi dolzarb masalalar iqtisodiy rayonlashtirish muammosini qaytadan ko'rib chiqishni talab qildi. Agar avvallari iqtisodiy rayonlashtirish va hududiy – iqtisodiy tadqiqotlar «sotsialistik planlashtirish» nuqtai – nazaridan olib borilgan bo'lsa, hozirgi sharoitda u, eng avvalo, davlatning ilmiy asoslangan mintaqaviy siyosatini amalga oshirish uchun zarurdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan va uzoq istiqbolni hisobga olgan holda mamlakat milliy iqtisodiyotining hududiy tarkibini 6 ta asosiy iqtisodiy rayonlar yoki mintaqalar majmuasi shaklida kiritish taklif qilinadi. Bu yerda avvalgi

rayonlashtirishdan farq Samarqand va Qashqadaryo viloyatlariga tegishli. Qashqadaryo viloyatini, yangi G'uzor – Boysun – Qumqurg'on temir yo'lini qurilishi munosabati bilan, Surxondaryo bilan birgalikda Janubiy iqtisodiy rayoni tarkibiga, Samarqand viloyati esa, uning tarixiy – geografik rivojlanish omilini e'tiborga olib, an'anaviy Zarafshon iqtisodiy rayoniga kiritiladi.

Yuqorida ajratilgan asosiy iqtisodiy rayonlar (16 – jadval) quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- *Katta iqtisodiy va demografik salohiyatga ega bo'lishi (aholisi kamida 1,5 – 2,0 mln kishi, yalpi milliy mahsulot 5 foizdan ortiq);*
- *Mamlakat milliy iqtisodiyoti va uning eksport salohiyatini yuksaltirishda faol ishtirok etishi;*
- *Ichki hududiy – iqtisodiy jihatidan yaxlitlik;*
- *Rayon hosil qiluvchi tarmoq va markazlarning mavjudligi;*
- *Mintaqaviy iqtisodiyotning kompleks rivojlanganligi;*
- *Xo'jalikning bazaviy sohalariga ega bo'lishi (elektr energetika, qurilish va paxta tozalash sanoati);*
- *Transport va boshqa infrastruktura tizimining shakllanganligi va boshqalar.*

Mazkur imkoniyatlarga ega bo'lgan har bir iqtisodiy rayon ikki asosiy vazifasini bajaradi: birinchidan, u mamlakat iqtisodiyotining katta bir qismi sifatida uning muhim ijtimoiy – iqtisodiy muammolarini hal etishi va, ikkinchidan, o'zining alohida hududiy – iqtisodiy birlik (tizim) darajasida mustaqil rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Birinchi vazifa iqtisodiy rayonlarning ixtisoslashuvi, ularning mintaqalararo, milliy va jahon bozorlariga chiqishini, ikkinchisi esa kompleks (ya'ni har tomonlama) rivojlanishini nazarda tutadi.

Demak, ixtisoslashuv va kompleks; ixtisoslashuv rayon «basharasi», o'rnini ifodalab uning faolligi va harakatchanligi belgilasa, komplekslik tamoyili rayon xo'jaligining ichki jihatdan har tomonlama rivojlanishi, mahalliy muammolarni hal eta olishini ta'minlaydi. Shu bilan birga komplekslik turli bosqichdagi hududiy birlikda bir xil bo'lmaydi. Quyi darajadagi komplekslik yuqori bosqichdagi hudud iqtisodiyoti kompleksligidan torroqdir. Ayni vaqtda quyi darajadagi rayonning ixtisoslashgan tarmoqlari yuqori bosqichdagi rayon va mamlakat milliy iqtisodiyotida mahalliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

O'zbekiston iqtisodiy rayonlarining maydoni har xil: ularning o'rtasidagi farq 12 karraga (martaga) barobar. Eng kichik rayon Toshkent, eng kattalari esa Quyi Amudaryo va Zarafshon iqtisodiy rayonlaridir. Birgina Qoraqalpog'iston Respublikasining maydoni Zarafshon iqtisodiy rayonidan, Navoiy viloyati Toshkent, Mirzacho'l, Farg'ona va Janubiy iqtisodiy rayonlar yig'indisidan kattaroq. Eng kichik viloyatlar Sirdaryo va Andijon bo'lib, ularning hududi 4 ming kv. km atrofida.

Demografik salohiyat ham bir xil taqsimlanmagan. Masalan, Farg'ona mintaqasi O'zbekiston Respublikasi aholisining 28 foizini tashkil qiladi. Shuningdek, aholi soni Zarafshon va Toshkent iqtisodiy rayonlarida ham ko'proq, Mirzacho'l mintaqasida esa u atigi, 6,6 foizni tashkil qiladi, xolos.

Yalpi milliy mahsulot bo’yicha oldingi o’rinda Toshkent iqtisodiy rayoni, eng orqada – Mirzacho’l turadi. Yalpi milliy mahsulot va demografik salohiyat o’rtasidagi nisbatan (indeks) faqat Toshkent va qisman Zarafshon iqtisodiy rayonlarida ijobiy, ya‘ni 1,00 dan yuqori, qolgan mintaqalar bu jihatdan zaifroq.

Sanoat ishlab chiqarishi ham aynan ana shu iqtisodiy rayonlarda rivojlangan. Viloyatlar miqyosida esa Toshkent va Navoiy keskin ajralib turadi; Farg’ona, Sirdaryo, Andijon, Buxoro viloyatlari o’rtacha va undan biroz yuqoriroq darajada. Ayni vaqtda qolgan viloyatlar, ayniqsa Jizzax, Surxondaryo, Namangan hamda Qoraqalpog’iston sanoati uncha taraqqiy etmagan.

Agrar soha, Toshkent, Farg’ona va Zarafshon rayonlarida yaxshiroq rivojlangan, qolganlarida qishloq xo’jaligi mahsulotlarining nisbiy ko’rsatkichlari rayonlar demografik salohiyatidan past. Binobarin, aytish mumkinki, ular o’zlarining qishloq xo’jaligi mahsulotlariga bo’lgan ehtiyojlarini to’la qondira olmaydilar. Bu xulosa, eng avvalo, Jizzax, Namangan viloyatlari va Qoraqalpog’iston Respublikasiga dahldor.

Investitsiya muhiti Toshkent va Janubiy iqtisodiy rayonlarda qulayroq (xususan, Toshkent va Qashqadaryo viloyatlarida). Bu jihatdan Navoiy viloyatida ham umumiy vaziyat yomon emas, ammo Mirzacho’l mintaqasi va Surxondaryo viloyatiga sarf qilingan kapital mablag’lar miqdori ancha kam.

Ijtimoiy sohalar rivojlanishi ham mintaqalar va viloyatlar miqyosida turlicha. Jumladan, bu holat Toshkent mintaqasida birmuncha ijobiy bo’lsa, qolganlarida va, ayniqsa Jizzax, Xorazm, Surxondaryo viloyatlari hamda Mirzacho’l mintaqasida savdo oboroti va aholiga pullik xizmat ko’rsatish darajasi ancha pastroq (jadvalga qarang).

Har bir iqtisodiy rayon mumkin qadar o’zining elektroenergetika qurilish ba‘zasiga ega bo’lishi kerak. Elektroenergetika tizimi Toshkent, Mirzacho’l va qisman Zarafshon iqtisodiy rayonlarida yaxshiroq shakllangan, qolgan rayonlarda esa u bo’shroq. Qurilish ba‘zasi Toshkent, Farg’ona va Zarafshon rayonlarida mavjud. Bu soha ayniqsa Quyi Amudaryo, Farg’ona hamda Mirzacho’l rayonlarida muammodir.

O’zbekiston uchun uning barcha rayonlarida paxta tozalash sanoati va to’qimachilik rivojlanishi xosdir. To’qimachilik hozirgi kunda ko’pgina iqtisodiy rayonlarda mavjud, u faqat janubiy va xususan Mirzacho’lda rivojlanmagan xolos.

Jadvaldagi rayonlar (tumanlar emas) asosiy iqtisodiy rayonlar hisoblanadi. Undan yuqori va quyi bosqichlarni ham ajratish mumkin. Masalan, katta ko’lamda Respublikada Markaziy (Toshkent va Mirzacho’l iqtisodiy rayonlari), janubi – g’arbiy (Zarafshon va janubiy – iqtisodiy rayonlar) hamda asosiy iqtisodiy rayonlarga mos holda janubi – sharqiy (Farg’ona) va shimoli – g’arbiy (Quyi Amudaryo) mintaqalar ajratiladi.

Quyi darajadagi iqtisodiy rayonlar faqat hududi kattaroq ichki tafovutlari sezilarli bo’lgan viloyatlarda shakllangan. Jumlandan, Toshkent mintaqasida Toshkent – Chirchiq, Angren – Olmaliq, Bekabod – Namangan viloyatida Namangan va Chust – Pop, Farg’ona viloyatida Farg’ona va Qo’qon, Samarqand viloyatida Samarqand va Kattaqo’rg’on rayonlari («okruglari») ajratilish mumkin.

Ta‘kidlash zarurki, HMT mintaqalarning iqtisodiy mustaqilligini ta‘minlashga yordam beradi. Ammo, shu bilan birga hududlararo iqtisodiy aloqalar ham kerak. Zero, hududlarning xo’jalik ixtisoslashuvi bo’yicha turlanishi ular o’rtasidagi iqtisodiy aloqalarni taqozo etadi.

HMT va integratsiya natijasida turli miqyosdagi bozorlar vujudga keladi. Ular mahalliy, mintaqaviy, mintaqalararo, milliy va xalqaro darajada bo’ladi. mamlakatlar doirasidagi bozorlar esa amaldagi iqtisodiy rayonlar chegarasini belgilaydi, chunki har bir bosqichdagi bozor o’zining ta‘sir doirasiga, makoniga ega. Nemis olimi A. Lyosh ham o’z vaqtida iqtisodiy landshaftlar (rayonlar)-ni bozorlar makoni, ta‘sir radiusi yoki hududi bilan aniqlangan edi, hozirgi kunda esa ixtisoslashgan tarmoqlarni bozorga ixtisoslashgan tarmoqlar, deb ham aytishadi.

Har bir mamlakat milliy iqtisodiyotining barkamolligi mustahkamligi bosqichma – bosqich turli darajadagi bozorlarni o’z mahsuloti bilan to’yintirilishi, import mahsulotlarining o’rnini qoplovchi imkoniyatlarni yaratish negizida amalga oshiriladi. Huddi shu maqsadda xalq iste‘mol mollarini ko’proq yetishtirish ayni muddaodir.

Hozirgi davrning eng muhim muammolaridan bir – respublika ichida hududiy mehnat taqsimotini rivojlantirish, iqtisodiy rayonlar va viloyatlar xo’jalik tizimini shakllantirishdan iboratdir. Bu o’rinda barcha hududlarning faqat yoki asosan paxtachilikka ixtisoslashuvi aslo shart emas; u bilan birga xo’jalikning yana boshqa sohalari ham rivojlanishi zarur. Masalan, Farg’ona iqtisodiy rayonida (paxtachilikdan tashqari) pillachilik, bog’dorchilik, to’qimachilik va mashinasozlik (avtomobilsozlik), Qashqadaryo – neft va gaz sanoati, Qoraqalpog’istonda – ximiya rivojlanishi va h.k. Ana shundagina mintaqalar mamlakat tashqarsidagi bozorlarga chiqish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Bu esa ochiq, erkin iqtisodiyot, bozor munosabatlariga mos keladi, iqtisodiyotni yanada liberallashtirishga sharoit yaratadi.

Jahon tajribasi shuni ko’rsatadiki, mamlakatlarning alohida, «berk», ya‘ni eksport – importsiz rivojlanishi yaxshi iqtisodiy natijalar bermaydi. Shuning uchun ilg’or mamlakatlarda ochiq savdo, ya‘ni fritreder printsiri mavjud. Bizning mustaqil mamlakatimiz ham xalqaro geografik mehnat taqsimotida, jahon bozori va xo’jalik tizimida o’ziga munosib va nufuzli o’ringa ega bo’lishi kerak. Respublikaning bunday faolligi esa mintaqalar – iqtisodiy rayonlar va viloyatlar salohiyati orqali amalga oshiriladi.

Hududiy mehnat taqsimotining yuqori bosqichida ham jiddiy o’zgarishlar yuz bermoqda. Eng muhimi jahon xo’jalik tizimi yanada rivojlanib bormoqda. Bunga sabab bu tizimning globallashuvi, mamlakat va regionlararo mehnat taqsimotining takomillashuvi, iqtisodiy integratsiya jarayonlarining faollashuvi, yirik Trans – milliy kompaniya va korporatsiyalarning butun dunyoni o’rgimchakdek o’rab olishi va boshqalardir.

E‘tiborga olish joizki, avvallari jahon mamlakatlari u yoki bu mahsulot yetishtirishga moslashgan bo’lsalar (Braziliya - kofe, Kuba – shakar, Mo’g’iliston – teri, jun), endigi kunda ular mahsulotlarning turli xillariga ixtisoslashishmoqdalar. Ayni vaqtda yetuk mamlakatlar ilmiy – texnika

taraqqiyotining oldingi saflarida bori, zamonaviy, ilm talab ishlab chiqarish tarmoqlariga, yangi texnologiyalarga (nou-xau) ixtisoslashib bormoqdalar. Ulardagi mavjud ishlab chiqarish sohalari boshqa mamlakatlarga ko’chmoqda. Natijada mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishi darajasidagi farq, notekis holda kuchaymoqda.

Shu bilan birga xalqaro miqyosda mamlakatlarning ayrimlari quro – yaroq ishlab chiqarishga, yana ba‘zi birlarining norasmiy ravishda narkobiznesga ixtisoslashuvi ham kuzatilmoqda. Bundan tashqari, xizmat ko’rsatish, xalqaro turizm ham qator mamlakatlarning rivojlangan industriyasiga aylanmoqda.
Xalqaro mehnat taqsimotining yanada chuqurlashuvi va intensivlashuvi natijasida dunyoning turli qismlarida mamlakatlarning yirik hududiy – iqtisodiy birikmalari vujudga kelmoqda. chunonchi, 1957 yilda shakllangan Yevropa Hamjamiyati yoki Umumiy bozor – hozirzi Yevropa Ittifoqi 15 mamlakatni o’z doirasiga oldi va ular orasida mehnat taqsimoti rivojlanmoqda (2010 yilgacha bu Ittifoqqa yana 11 mamlakatning qo’shilishi mo’ljallanmoqda). Huddi shunga o’xshash Osiyo – Tinch okeni regioni, Shimoliy Amerikada ham yirik mamlakatlararo iqtisodiy tizimlar paydo bo’lmoqda. Ehtimol kelajakda ular MDH hududida, jumladan, O’rta Osiyo va Qozog’iston mintaqasida ham shakllanishi mumkin. Buning oqibatida xalqaro mehnat taqsimotining asosiy sub‘ekti sifatida alohida mamlakatlar emas, balki ko’proq mamlakatlararo iqtisodiy iyushmalar katta ahamiyatga ega bo’ladi.

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: английский (США)

O'zbekiston Respublikasi aholi va ishlab chiqarishning hududiy tarkibi (2000 y., jamiga nisbatan foiz hisobida)

№	Iqtisodiy mintaqa va viloyatlar	May-doni	Aholisi (1.01.2000)	Iqtisodiyotda band bo'lganlar	Yalpi milliy mahsulot	Sanoat mahsuloti	Xalq iste'mol mollari	Qishloq iste'mol mollari	Shu jumladan,		Investitsiya (kap. mablag')	Savdo oboroti	Puli xizmat
									Dehqonchilik	Chorvachilik			
1	Toshkent mintaqasi	3,5	18,4	21,2	26,6	32,5	26,1	12,2	11,0	13,4	30,3	34,3	42,1
1.1	Toshkent viloyati	3,5	9,6	10,0	10,2	15,6	9,2	12,2	11,0	13,4	6,1	8,7	8,6
1.2	Toshkent shahri	. . .	8,8	11,2	16,4	16,9	16,9	-	-	-	24,2	25,6	33,5
2	Mirzacho'l mintaqasi	5,7	6,6	6,0	5,7	4,5	3,1	8,7	7,5	10,2	4,6	3,5	3,5
2.1	Jizzax viloyati	4,7	4,0	3,3	3,0	0,9	1,0	5,0	3,9	6,3	2,3	1,6	2,3
2.2	Sirdaryo viloyati	1,0	2,6	2,7	2,7	3,6	2,1	3,7	3,6	3,9	2,3	1,9	1,2
3	Farg'ona mintaqasi	4,0	27,7	27,5	24,8	25,4	30,2	27,3	30,6	23,2	17,6	29,5	20,1
3.1	Andijon viloyati	0,9	8,9	9,3	8,3	9,8	14,5	10,4	12,4	7,9	5,6	10,2	8,4
3.2	Namangan viloyati	1,6	7,9	6,8	5,2	3,3	4,8	6,6	6,5	6,7	4,5	5,3	4,2
3.3	Farg'ona viloyati	1,5	10,9	11,4	11,3	12,3	10,9	10,3	11,7	8,6	7,5	14,0	7,5
4	Zarafshon mintaqasi	37,4	19,9	20,3	20,7	26,2	23,9	23,1	22,2	24,4	16,6	16,2	17,4
4.1	Buxoro viloyati	9,0	5,8	6,6	7,5	6,4	7,3	8,0	9,0	6,8	4,9	4,4	6,3
4.2	Navoiy viloyati	24,7	3,2	3,5	4,2	10,8	2,0	3,5	2,6	4,7	5,5	2,6	2,8
4.3	Samarqand viloyati	3,7	10,9	10,2	9,0	9,0	14,6	11,6	10,6	12,9	6,2	9,2	8,3
5	Janubiy mintaqa	10,9	15,9	14,5	12,4	10,4	8,4	15,9	14,5	17,8	20,2	9,6	8,6
5.1	Surxondaryo viloyati	4,5	7,1	6,4	5,2	2,6	3,4	7,8	6,6	9,3	3,3	3,8	4,0
5.2	Qashqadaryo viloyati	6,4	8,8	8,1	7,2	7,8	5,0	8,1	7,9	8,5	16,9	5,8	4,6
6	Quyi Amudaryo mintaqasi	41,5	11,5	10,5	9,8	6,0	8,3	12,8	14,2	11,0	10,6	6,9	8,3
6.1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	37,1	6,1	5,4	4,1	2,7	3,3	4,1	5,0	3,0	6,5	3,1	3,1
6.2	Xorazm viloyati	1,4	5,4	5,1	5,7	3,3	5,0	8,7	9,2	8,0	4,1	3,8	5,2

Ma'ruza. ISHLAB CHIQARISH KUCHLARINI JOYLASHTIRISH QONUNIYATLARI, TAMOYILLARI VA OMILLAR

REJA:

~~*М а ъ р у з а.* ИШЛАБ ЧИЌАРИШ КУЧЛАРИНИ ЖОЙЛАШТИРИШ ЌОНУНИЯТЛАРИ, ТАМОЙИЛЛАРИ ВА ОМИЛЛАР.~~

1. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda tabiiy sharoit va resurslarning ahamiyati
2. Ishlab chiqarishni kuchlarini joylashtirishning ahamiyati
3. Ishlab chiqarishni kuchlarini joylashtirish tamoyillari va omillari
4. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiyot tarmoqlarining joylashtirishni xususiyatlari

Jamiyatni inqilobiy qurish, tub iqtisodiy islohat ishlab chiqarishni tashkil qilish, turli shakllarini uyg'unlashtirish, kooperativ harakatini kuchaytirishning yangi shakllarini izlab topishni taqoza etadi.

Boshqariladigan bozor iqtisodiyotiga o'tish, iqtisodiyotni davlat tasarrufidan holi qilish, ishbilarmonlikni rivojlantirish va bozor munosabatlari rivojiga ko'maklashadigan boshqa tadbirlar iqtisodiyot samaradorligini oshirish maqsadida amalga oshiriladi. Amalga oshirilishi xalq xo'jaligi iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini yuksaltiradigan eng muhim vazifalardan biri sifatida hozirgi bosqichda boshqarishni mahalliylashtirish, respublikalar boshqaruv organlarining umumdavlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini o'tkazishda birga harakat qilishini yo'lga qo'yish, shuningdek muhim xalq xo'jalik dasturlarida birga ishtirok etish tadbirlarini tizimini alohida ta'kidlash kerak.

Iqtisodiyot samaradorligini oshirishning eng muhim vazifalarini hal etish ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirish, ijtimoiy vazifalar yechimini topish, boshqariladigan bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida esa aholini ijtimoiy himoya qilishning zarur shart-sharoitlarini yaratish va xalq turmushi darajasini oshirish muammolari bilan bog'liqdir.

Mehnat taqsimotining chuqurlashishi va kengayib borishi ishlab chiqaruvchi kuchlar taraqqiyoti bilan o'zaro bog'langan hamda shartlangan holda kechuvchi ob'ektiv jarayon bo'lib, ko'p darajada uning tabiiy sharoitlari bilan-turli xil tabiiy boyliklar mavjudligi bilan belgilandi.

Ana shu tabiiy boyliklarning makoniy tarqoqligi mehnat hududiy taqsimotining eng asosiy belgilovchi omillaridan biri tarzida namoyon bo'ladi. Ishlab chiqaruvchining (ishlab chiqarishning) rivojlanishi ishlab chiqarish unsurlarini, mehnat qurollarini, mehnat ashyolarini va jamiyatning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchi bo'lgan aholini makoniy joylashtirish bilan birga kechadi.

Ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirish va joylashtirish muayyan iqtisodiy sharoitlar hamda avvalo ishlab chiqarish usuliga bog'liq turli xil qonunlar bilan boshqariladigan yagona jarayon tarzida namoyon bo'ladi.

Ishlab chiqaruvchi kuchlar joylashuvi qonuniyatlari, o'z navbatida, mazkur qonuniyatlarning aniq rejali amaliyotida ro'yobga chiqarilishidan iborat joylashtirish printsiplarining nazariy asosi xizmatini o'taydilar.

Hozirgi sharoitda ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirish quyidagi printsiplar bilan belgilanadi:

1. Ishlab chiqarishni barcha respublika va iqtisodiy rayonlar ishlab chiqarish apparati, tabiiy hamda mehnat rezervlaridan eng samarali foydalanish vazifalariga muvofiq ravishda rejali va kompleks joylashtirish;

2. Barcha respublika va xalqlarning tengligi hamda o'zaro yordami asosida iqtisodiy rayonlar o'rtasida ijtimoiy mehnat taqsimotini rivojlantirish;

3. Ishlab chiqarish va xom ashyo hamda maxsulotni tashishni oqilonalashtirishning barcha bosqichlarida ijtimoiy mehnatni tejash maqsadida sanoatning tegishli tarmoqlarini xom ashyo manbalariga yaqinlashtirish;

4. Respublika va iqtisodiy rayonlar xo'jaligini sanoat hamda qishloq xo'jaligining ular taraqqiyoti uchun eng qulay tabiiy va iqtisodiy sharoitlar mavjud bo'lgan tarmoqlariga ixtisoslashtirib, kompleks rivojlantirish;

5. Barcha respublika va iqtisodiy rayonlash iqtisodiy taraqqiyoti darajalarini baravarlashtirish;

6. Iqtisodiy rayonlash va mintaqalar o'rtasida ham ular ichida ham xalq xo'jaligini hamda hududiy-ishlab chiqarish aloqalarini iqtisodiy jihatdan eng oqilona tashkil etish;

7. Ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirishda mamlakat mudofaa qudratini mustahkamlash talablarini hisobga olish;

8. Bozor iqtisodiyoti sharoitida shahar bilan qishloq o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni tugatish va muhim tafovutlarni bartaraf etish;

9. Bozor iqtisodiyoti davrida qoloq rayonlarni iqtisodiy va madaniy taraqqiyotini tezlashtirish.

Ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirishni oqilonalashtirish muammosining qo'yilishi umumiy qonuniyatlar va printsiplarni ta'riflash bilan birga joylashtirishni belgilab beruvchi eng muhim omillar hamda shart-sharoitlarni ajratishni ham ko'zda tutadi.

Eng muhim o'ziga xos omillarga tabiiy sharoitlar, mehnat resurslari, ishlab chiqarishning texnika darajasi va fan-texnika taraqqiyotining sur'atlari, ishlab chiqarishni ijtimoiy tashkil etishning shakllari, energatika va transport sharoitlari, infratuzilma hamda aglomeratsiya kiradi.

EHM dan foydalanish bilan bog'liq hozirgi mintaqaviy tadqiqotlar omillarning juda keng doirasini tahlil sohasiga kiritish imkonini beradi. Chunonchi, Amerikaning «Jeneral elektrik» kompaniyasi joylashtirish joylarini aniqlashda quyidagi 3 ta guruhga birlashtirilgan 187 ta omil hisobini olib boradi.

Жамиятни инšилобий šуриш, туб иšтисодий ислоќат ишлаб чиšаришни ташкил šилиш, турли шаклларини уйђунлаштириш, кооператив ќаракатини кучайтиришнинг янги шаклларини излаб топишни таšоза этади.

Бошšариладиган бозор иšтисодиётига œтиш, иšтисодиётни давлат тасарруфидан ќоли šилиш, ишбилармонликни ривожлантириш ва бозор муносабатлари ривожига кœмаклашадиган бошšа тадбирлар иšтисодиёт самарадорлигини ошириш маšсадида амалга оширилади. Амалга оширилиши халš хœжалиги иšтисодий ва ижтимоий самарадорлигини юксалтирадиган энг муќим вазифалардан бири сифатида ќозирги босšичда бошšаришни маќаллийлаштириш, республикалар бошšарув органларининг умумдавлат ижтимоий-иšтисодий сиёсатини œтказишда бирга ќаракат šилишини йœлга šœйиш, шунингдек муќим халš хœжалик дастурларида бирга иштирок этиш тадбирларини тизимини алоќида таъкидлаш керак.

Иšтисодиёт самарадорлигини оширишнинг энг муќим вазифаларини ќал этиш ишлаб чиšарувчи кучларни жойлаштириш, ижтимоий вазифалар ечимини топиш, бошšариладиган бозор иšтисодиётига œтиш шароитида эса аќолини ижтимоий ќимоя šилишнинг зарур шарт-шароитларини яратиш ва халš турмуши даражасини ошириш муаммолари билан бођлиšдир.

Меќнат таšсимотининг чуšурлашиши ва кенгайиб бориши ишлаб чиšарувчи кучлар тараššиёти билан œзаро бођланган ќамда шартланган ќолда кечувчи объектив жараён бœлиб, кœп даражада унинг табиий шароитлари билан турли хил табиий бойликлар мавжудлиги билан белгиланди.

Ана шу табиий бойликларнинг маконий тарšоšлиги меќнат ќудудий таšсимотининг энг асосий белгиловчи омилларидан бири тарзида намоён бœлади. Ишлаб чиšарувчининг (ишлаб чиšаришнинг) ривожланиши ишлаб чиšариш унсурларини, меќнат šуролларини, меќнат ашёларини ва жамиятнинг асосий ишлаб чиšарувчи кучи бœлган аќолини маконий жойлаштириш билан бирга кечади.

Ишлаб чиšарувчи кучларни ривожлантириш ва жойлаштириш муайян иšтисодий шароитлар ќамда аввало ишлаб чиšариш усулига бођлиš турли хил šонунлар билан бошšариладиган ягона жараён тарзида намоён бœлади.

Ишлаб чиšарувчи кучлар жойлашуви šонуниятлари, œз навбатида, мазкур šонуниятларнинг аниš режали амалиётида рœёбга чиšарилишидан иборат жойлаштириш принципларининг назарий асоси хизматини œтайдилар.

Ќозирги шароитда ишлаб чиšарувчи кучларни жойлаштириш šуйидаги принциплар билан белгиланади:

1. Ишлаб чиšаришни барча республика ва иšтисодий районлар ишлаб чиšариш аппарати, табиий ќамда меќнат резервларидан энг самарали фойдаланиш вазифаларига мувофиš равишда режали ва комплекс жойлаштириш;

2. Барча республика ва халšларнинг тенглиги ќамда œзаро ёрдами асосида иšтисодий районлар œртасида ижтимоий меќнат tašсимотини ривожлантириш:

3. Ишлаб чиšариш ва хом ашё ќамда махсулотни ташишни оšилоналаштиришнинг барча босšичларида ижтимоий меќнатни тежаш маšсадида саноатнинг тегишли тармоšларини хом ашё манбаларига яšинлаштириш:

4. Республика ва иšтисодий районлар хœжалигини саноат ќамда šишлоš хœжалигининг улар тараššиёти учун энг šулай табиий ва иšтисодий шароитлар мавжуд бœлган тармоšларига ихтисослаштириб, комплекс ривожлантириш;

5. Барча республика ва иšтисодий районлаш иšтисодий тараššиёти даражаларини бараварлаштириш;

6. Иšтисодий районлаш ва минтаšалар œртасида ќам улар ичида ќам халš хœжалигини ќамда ќудудий ишлаб чиšариш алоšаларини иšтисодий жиќатдан энг оšилона ташкил этиш;

7. Ишлаб чиšарувчи кучларни жойлаштиришда мамлакат мудофаа šудратини мустаќкамлаш талабларини ќисобга олиш;

8. Бозор иšтисодиёти шароитида шаќар билан šишлоš œртасидаги šарама-šаршиликларни тугатиш ва муќим тафовутларни бартараф этиш;

9. Бозор иšтисодиёти даврида šолоš районларни иšтисодий ва маданий тараššиётини тезлаштириш.

Ишлаб чиšарувчи кучларни жойлаштиришни оšилоналаштириш муаммосининг šœйилиши умумий šонуниятлар ва принципларни

таърифлаш билан бирга жойлаштиришни белгилаб берувчи энг муќим омиллар ќамда шарт-шароитларни ажратишни ќам кœзда тутади.

Энг муќим œзига хос омилларга табиий шароитлар, меќнат ресурслари, ишлаб чиšаришнинг техника даражаси ва фан-техника тараššиётининг суръатлари, ишлаб чиšаришни ижтимоий ташкил этишнинг шакллари, энергатика ва транспорт шароитлари, инфратузилма ќамда агломерация киради.

ЭЌМ дан фойдаланиш билан бођлиš ќозирги минтаšавий тадšиšотлар омилларнинг жуда кенг доирасини таќлил соќасига киритиш имконини беради. Чунончи, Американинг «Женерал электрик» компанияси жойлаштириш жойларини аниšлашда šуйидаги 3 та гуруќга бирлаштирилган 187 та омил ќисобини олиб боради.

1. OMILLARNING IQTISODIY GURUHI.

1. ОМИЛЛАРНИНГ ИŠТИСОДИЙ ГУРУЌИ.

1) Kapital (ko'pincha o'zgaruvchan kapital); 2) mehnat (miqdor, sifat, maoshlar, ish xaqlari, kasaba uyushmasi birlashmalari, ishchi qonunchiligi, yashashning eng past darajasi); 3) yonilg'i va quvvat (me'yorlash); 4)Yer (renta); 5) soliq solish (miqdorlari); 6) bank ishi (foiz hisobli maoshlar, bank operatsiyalari); 7) qurilish (ijara xaqi, qurilish chiqimlari); 8) transport (mahalliy va olisga tashishlar, ta'riflar, xizmat ko'rsatish klassi, mahalliy yukoboroti); 9) qonunchilik (federal va mahalliy, aktsioner jamiyatlari qonunchiligi); 10) bozor (sanoat faolligi koeffitsenti).

1) Капитал (кœпинча œзгарувчан капитал); 2) меќнат (миšдор, сифат, маошлар, иш хаšлари, касаба уюшмаси бирлашмалари, ишчи šонунчилиги, яшашнинг энг паст даражаси); 3) ёнилђи ва šувват (меъёрлаш); 4)Ер (рента); 5) солиš солиш (миšдорлари); 6) банк иши (фоиз ќисобли маошлар, банк операциялари); 7) šурилиш (ижара хаšи, šурилиш чиšимлари); 8) транспорт (маќаллий ва олисга ташишлар, таърифлар, хизмат кœрсатиш класси, маќаллий юкоборoти); 9) šонунчилик (федерал ва маќаллий, акционер жамиятлари šонунчилиги); 10) бозор (саноат фаоллиги коэффиценти).

II. OMILLARNING JUG'ROFIY GURUHI.

~~II. ОМИЛЛАРНИНГ ЖУЃРОФИЙ ГУРУЌИ.~~

1) Yer (mavjud yer maydoni, topografiya, tuproqlar, yer osti tuzilishi, zovur, aerosuratga olish); 2) iqlim (mavsumiy tebranishlar, shamollar tezligi va yo’nalishi, quyosh radiatsiyasi miqdori namlik, yog’inlar harakteri-yomg’ir, qor, dul, bo’ron va h.k.); 3) suv resurslari (miqdor, sifat manbalar); 4) xom ashyo (harakter, joylashtirish, iste‘molchiga bo’lgan masofa); 5) yonilg’i va quvvat (ko’mir, neft, gaz, suv, o’tin, atom, quvvati); 6) transport (tarmoq xili-temir yo’l, avtomobil, suv, havo transporti, aeroportlar, quvurlar, mahalliy transport).

~~1) Ер (мавжуд ер майдони, топография, тупрошлар, ер ости тузилиши, зовур, аэросуратга олиш); 2) ишлим (мавсумий тебранишлар, шамоллар тезлиги ва йœналиши, šуёш радиацияси миšдори намлик, ёђинлар ќарактери-ёмђир, šор, дул, бœрон ва ќ.к.); 3) сув ресурслари (миšдор, сифат манбалар); 4) хом ашё (ќарактер, жойлаштириш, истеъмолчига бœлган масофа); 5) ёнилђи ва šувват (кœмир, нефть, газ, сув, œтин, атом, šуввати); 6) транспорт (тармоš хили-темир йœл, автомобиль, сув, ќаво транспорти, аэропортлар, šувурлар, маќаллий транспорт).~~

III. OMILLARNING IJTIMOIY GURUHI.~~III. ОМИЛЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ ГУРУЌИ.~~

1) Aholini soni; 2) uy-joy bilan ta‘minlanganlik; 3) tarqalgan mol-mulk; 4) shifokor xizmati; 5) dam olish sharoiti; 6) ta‘lim olish sharoiti; 7) Xotin-qizlarning roli; 8) cherkovning roli; 9) davlat matbuoti; 10) mudofaa va jinoyatlar solnomasi; 11) yong’inga qarshi xizmat; 12) ilmiy tadqiqotlar; 13) ilmiy tadqiqotlar sharoiti va reja komissiyasining ishi; 15) ijtimoiy mavqe va madaniyatning boshqa elementlari; 16) ijtimoiy munosabatlar.

1965 yilda «Sanoat taraqqiyoti» degan Amerika jurnalida bosilib chiqqan bir maqolada joylashtirishning 700 ta omili ustida so’z yuritiladi. 1970 yilda Missuri shtatining ma‘muriyati EHM da joylashtirish vazifalarini hal etishda 25000 ta omil hisobini olib borgan edi. bu endi ortiqcha ko’rinsada, lekin joylashtirish omillarini tavsiflash va hisobga olishga zarur e‘tibor berilganligi bejiz emas.

~~1) Аќолини сони; 2) уй-жой билан таъминланганлик; 3) тарšалган мол-мулк; 4) шифокор хизмати; 5) дам олиш шароити; 6) таълим олиш шароити; 7) Хотин-šизларнинг роли; 8) черковнинг роли; 9) давлат матбуоти; 10) мудофаа ва жиноятлар солномаси; 11) ёнђинга šарши хизмат; 12) илмий~~

~~тадšиšотлар; 13) илмий тадšиšотлар шароити ва режа комиссиясининг иши; 15) ижтимоий мавšе ва маданиятнинг бошšа элементлари; 16) ижтимоий муносабатлар.~~

~~1965 йилда «Саноат тараššиёти» деган Америка журналида босилиб чиššан бир маšолада жойлаштиришнинг 700 та омили устида сœз юритилади. 1970 йилда Миссури штатининг маъмурияти ЭЌМ да жойлаштириш вазифаларини ќал этишда 25000 та омил ќисобини олиб борган эди. бу энди ортиšча кœринсада, лекин жойлаштириш омилларини тавсифлаш ва ќисобга олишга зарур эътибор берилганлиги бежиз эмас.~~

Ma‘ruza. XUDUDIY - ISHLAB CHIQARISH KOMPLEKSLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH

REJA:

М а ъ р у з а. **ЌУДУДИЙ-ИШЛАБ ЧИЌАРИШ КОМПЛЕКСЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ.**

1. Hududiy ishlab chiqarish majmualarini joylashtirishdagi tarmoqlar tizimi
2. Iqtisodiy aloqalarini XCHIM dagi ahamiyati
3. XCHIM ni hududiy belgilari
4. Mustaqil hamdo’stlik davlatlarida XCHIM ning shakllanishi o’ziga xos xususiyatlari

Iqtisodiy adabiyotda hududiy-ishlab chiqarish kompleksi deyilganda toraytirilgan hududda to’plangan va muhim iqtisodiy aloqalar bilan bog’langan rejali shakllantirish, ishlab chiqarish ob‘ektlari bilan aholini barqaror uyg’unlashtirish tushuniladi.

Hududiy ishlab chiqarish komplekslari (XIK) ni jonlantirish imkonini beradigan eng muhim belgilarga quyidagilar kiradi; butun xalq xo’jaligi doirasida muayyan ixtisoslashuviga ega bo’lgan ishlab chiqarishlar o’zaro bog’liq tizimining mavjudligi: hududning umumiyligi va cheklanganligi; mahalliy resurslardan kompleks foydalanish mumkinligi; ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmaning birligi.

Mehnatga yaroqli butun aholini o’z ichiga oladigan mehnat resurslari XIK tuzilmasining asosiy faol unsuridir.

Ishlab chiqarish va transport ob‘ektlari, infratuzilma hamda milliy boylikning takror ishlab chiqariladigan unsurlaridan tashkil topgan mavjud ishlab chiqarish apparati komplekslar umumiy tuzilmasining eng harakatchan qismidir.

XIK o’zagi-turli tarmoqlar ishlab chiqarish korxonalari jami bo’lib, ular mazkur kompleks harakterini va uning xalq xo’jaligi mehnat taqsimotida tutgan o’rnini hamda o’z navbatida yordamchi va xizmat ko’rsatuvchi ishlab chiqarishlarga ajratiladigan butlovchi ishlab chiqarishlarini belgilovchi ixtisoslashuv tarmoqlariga bo’linadi.

Ixtisoslashuv tarmoqlari to’dasi, ularning o’rni, vaqti va sur‘atlari kompleks resurslari tarkibi, ularga xalq xo’jaligi ehtiyoji mahsuloti ishlab chiqarish va uni iste‘molchilarga yetkazib berish harajatlari bilan belgilanadi. Hududiyi ishlab chiqarish komplekslari ixtisoslashuvlari tarmoqlari o’z xalq xo’jalik ahamiyati va hududiy belgisiga ko’ra rayonlararo va rayon tarmoqlarga bo’linadi.

Ixtisoslashuv tarmoqlari rivojini va qisman o’z ehtiyojlarini ta‘minlovchi ikkinchi guruh tarmoqlarini shartli ravishda yordamchi tarmoqlar deb atash mumkin. Rivojlantirish tuzilmasi, vaqti va ko’lamlari, aloqalar hamda yordamchi ishlab chiqarishlarni joylashtirish ixtisoslashuv tarmoqlari talabi, mahalliy resurslar miqdori hamda bu ishlab chiqarishni kompleks tarkibida bunyod etish

shunga o'xshash mahsulotni XIK da boshqa joylardan keltirish harajatlaridan ko'ra samaradorligi bilan belgilanadi.

Tarmoqlarning uchinchi guruhi-bu bevosita aholi ehtiyojlariga xizmat ko'rsatish tarmoqlaridir. Bu tarmoqlar mahalliy aholini oziq-ovqat mahsulotlari, madaniy-maishiy hamda xo'jalik mollari bilan ta'minlashga da'vat etilgan.

Sanoat tarmoqlari mazkur guruhlari o'rtasidagi ichki o'zaro aloqalar, shuningdek ularni ayni sanoat kompleksining boshqa ob'ektlari hamda undan tashqaridagi ob'ektlar bilan ham o'zaro aloqalari birgalikda XIK ning asosiy ichki va tashqi o'zaro aloqalarini tashkil etadi.

Kompleks aloqalari juda xilma-xil va murakkabdir. Ular ishlab chiqarish jarayoni, moddiy texnika ta'minoti, tabiiy hamda mehnat resurslaridan va kompleksning ishlab chiqarish hamda ijtimoiy infratuzilmasi unsurlaridan birgalikda foydalanish bo'yicha amalga oshiriladi.

Ichki ishlab chiqarish-iqtisodiy aloqalari XIK ni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

a) turli xil xom ashyo, yarim fabrika va detallardan bita tayyor mahsulot ishlab chiqarishda birga qatnashuvchi korxonalar o'rtasidagi kooperatsiyalash bo'yicha aloqalar;

b) kombinatsiyalash bo'yicha aloqalar-ishlab chiqarishning o'zaro harakati, bunda biron-bir xom ashyodan ayni vaqtda boshlang'ich xom ashyoni izchil qayta ishlash, undan kompleks foydalanish va chiqindilarni o'tilizatsiyalash yo'li bilan turli xil tayyor mahsulotlar olish mumkin;

v) xom ashyo, yonilg'i, yordamchi materiallar, asbob-uskunalar va tayyor mahsulotni o'z ichiga oluvchi moddiy-texnika aloqalar;

g) hudud umumiyligi, ya'ni korxonalar transport-jug'rofiy mavqeining birligi bilan shartlangan va turli korxonalar muayyan xizmat ko'rsatuvchi qurilmalardan foydalanganda vujudga keladigan aloqalar:

Kompleks tashqi va ichki aloqalari jamini rivojlanish va takomillashish jarayonida ko'rib chiqish zarur. Bunda rivojlanish kompleksda optimal mutanosibliklar yaratilishini ta'minlashi lozim. Optimal mutanosiblik hududiy-sanoat komplekslarining asosiy tuzilmalari o'rtasida ham, ularning ichida ham mavjud bo'lishi kerak.

Ijtimoiy infratuzilma madaniy-ma'rfiy, tabobat, savdo muassasalari va uy-joy fondini birlashtiradi.

XIK bir qancha belgilarga ko'ra tavsiflanadi. Masalan, BMT ning rayonlararo seminarii XIK ni ikkita asosiy belgilar-tarmoq va hududiy belgilarga ko'ra tavsiflashni tavsiya etadi. Tarmoq belgisiga ko'ra qazib olish sanoati, energetika, qurilish materiallari, metallurgiya, mashinasozlik, kimyo, oziq-ovqat va yengli sanoat komplekslarini, shuningdek, agroiqlimlarni ko'rib chiqish tavsiya etiladi. Bunday tasniflashning asosiy kamchiligi shundaki, u asosan tarmoq sanoat komplekslariga taaluqli bo'lib, tarmoqlararo ishlab chiqarish komplekslari talabalariga javob bermaydi.

Frantsuz olimi Jak Shardoen XIK ning boshqa bir tasnifini tavsiya etadi. U komplekslarni tasniflash uchun quyidagi 4 ta mezoni ajratib ko'rsatadi; sanoatning ustun tarmog'i: sanoat qudratining darajasi; moliyaviy jamlamasining darajasi; kompleks barpo etishni shartlovchi asosiy omillar. Lekin u faqat so'nggi mezonni oqilona tasniflash uchu nasos bo'la oladi, deb hisoblaydi. Shu mezonga asoslangani holda J.SHardone hozirgi komplekslarni 2 ta turga ajratadi: tabiiy resurslar bazasidagi hamda iqtisodiy va ijtimoiy omillar bazasidagi turlar.

XIK ga vatan adabiyotida tasnif berishga birinchi marta N.N.Kolosovskiy urinib ko'rdi.

Komplekslarni hududiy belgilariga ko'ra quyidagilarga bo'lish mumkin:

1. Respublika.

2. Mintaqa komplekslari.

3. Yirik iqtisodiy rayonlar kompleksi (mikrokompleks).

4. Rayon (kichik rayon) komplekslari-sanoat uzellari hamda markazlari (shaharlar).

5. Qishloq joylar kompleksiga (mezo va mikrokomplekslarga) ajratish mumkin.

Komplekslar shakllantirishning belgilovchi-omillar-tarmoqlar va ishlab chiqarishlarning o'zaro tortilishi, mehnat resurslari hamda ishchi kadrlar, tabiiy resurslar, qishloq xo'jalik xom ashyosi, sotish sharoiti va iste'mol tig'izligi, ishlab chiqarishlarni kooperatsiyalash imkoniyati hamda boshqa omillarga ko'ra ham farqlanadi.

Modellarning mazkur guruhi doirasida quyidagi masalalar izchil ravishda va o'zaro bog'liqda hal etilishi lozim: XIK ixtisoslashuvini belgilash, XIK bosh ob'ektlarini barpo etish tuzilmasi va navbati asosiy parametrlarini belgilash, XIK ni makoniy uyushtirish tarxini belgilash, XIK ni shakllantirish rejasini belgilash.

Sanab o'tilgan modellar ulardan foydalanish maqsadining birligi, ularni tadqiqot jarayoniga kiritishning muayyan izchilligi va axborot ayirboshlash bilan o'zaro bog'liqdir. Bu ularni guruxga birlashtirish asosi hisoblanadi.

Modellar guruhidan foydalanish noxiyachi XIK ni shakllantirish optimal variantini belgilashga qabul qilingan yondashuvga muvofiq keladi. Unga tahlilni tadrijiy tarzda chuqurlashtirish, umumiy masalalarni hal qilishdan xususiy masalalarni hal qilishga, iqtisodiy rayon XIK i butun tizimini shakllantirish muammolaridan har bir kompleks xalq xo'jaligi ayrim unsurlari va uning hududiy birliklarini rivojlantirish hamda joylashtirish muammolariga izchil o'tish printsipi asos qilib olingandir.

XIK modellari guruhi yordamida har bir kompleks uchun ayrim komplekslarni shakllantirish va ishlatish bilan bog'liq quyidagi asosiy masalalar aniqlanadi:

a) resurslarning barcha turlaridan foydalanish ko'lamlari va yo'nalishlari hamda ularning kompleks xalq xo'jaligi unsurlari o'rtasida taqsimlanishi:

b) butun XIK va uning ayrim qismlari ixtisoslashuvi hamda ishlab chiqarish tuzilmasi-ixtisoslashuv tarmoqlari rivoji va butlanadigan ishlab chiqarishlar

uyg’unlashuvi hamda mutanosibligi, moddiy-buyumli tashqi va komplekschi ishlab chiqarish aloqlari:

v) komplekslar xalq xo’jaligi rivojining ko’lamlari va nisbatlari:

g) XIK ni makoniy tashkil etish-XIK doirasida xalq xo’jaligi bu unsurlarini joylashtirish:

d) asosiy komplekschi unsurlarining joylashuvi, ko’lamlari, ishlab chiqarish tuzilmasi va ishlab chiqarish aloqalari.

Yechimlari bosqichlari miqdori va foydalaniladigan modellar jami tadqiqotlar maqsadi, ko’rib chiqilayotgan kelgusi davr davomiyligi, o’rganilayotgan hududning o’ziga xos xususiyatlari hamda boshlang’ich axborot bilan ta‘minlanganlik darajasi bilan aniqlanadi.

Asosiy bosqichlarga quyidagilar kiradi:

I bosqich-yirik nohiyachi XIK lari ixtisoslashuvini aniqlash:

II bosqich-ayrim komplekslarning asosiy parametrlarini xo’jalik tuzilmasi, rivojlantirish ko’lamlari, resurslarga ehtiyoj va uni qidirish manbalari, ixtisoslashtirish tarmoqlari asosiy ob‘ektlarini yaratish sur‘atlari hamda izchilligini aniqlash:

III –bosqich-ishlab chiqarishni joylashtirish tarxini va ayrim kompleks xalq xo’jaligini makoniy tashkil etishni aniqlash.

Umumiy masalaning bosqichli yechimi kelgusi reja oldi tadqiqotlarining izchilligiga mos bo’lib tushadi va XIK ni barpo eti shva ishlatish harajatlarini kamaytirish imkoniyatini to’laroq aniqlashga yordam beradi. Kapital va joriy harajatlar tejamiga quyidagicha erishiladi:

- I bosqich ixtisoslashgan tarmoqlar korxonalarini rivojlantirish va joylashtirish, resurslarni ishlatish hamda taqsimlash, ishlab chiqarish aloqalarini takomillashtirishning oqilona ko’lamlari hisobiga:

- II bosqichda asosiy ob‘ektlarni ko’rish, butlovchi ishlab chiqarishlar jamini rivojlantirish, XIK xo’jaligining infratuzilmasi va boshqa unsurlari, mehnat resurslaridan foydalanish ko’lamlarining oqilona izchilligi hisobiga:

- III bosqichda XIK xo’jaligi barcha unsurlarini oqilona joylashtirish ishlab chiqarishni kooperatsiyalash, infratuzilma unsurlaridan birgalikda foydalanish, yagona transport shaxobchasi va muayyan joylashtirish tizimini shakllantirish hisobiga.

Xaqiqatda Rossiya Fanlar akademiyasining ba‘zi bir oliygohlarida ko’rsatib o’tilgan barcha XIK bo’yicha Sibir materiallarida sinov yoki katta o’lchovli amaliy masalalar yechimi amalga oshirilgan. Tadqiqotlar Sayan XIK idan boshlangan edi. Keyinchalik Prichulim sanoat rayoni, Sayan XIK i, Irkutek viloyati, Abakan sanoat uzel iva Abakan aglomeratsiya bo’yicha masalalar hal etildi. Prichulim va Irkutsk viloyati hamda Krasnoyarsk o’lkasining rayon rejalashtirish tarxlarini ishlab chiqishda va butun Sharqiy Sibir hamda Krasnoyarsk o’lkasi bo’yicha reja oldi materiallarini tayyorlashda foydalandi.

O’zbekistonda XICHK larining shakllanishi va rivojlanishi sohasida professorlar Z.M.Akramov, K.N.Bedrentsev va boshqalarning xizmatlari kattadir.

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано ...

Chunki respublikada mavjud bo'lgan XICHK lari iqtisodiy rayonlar hududiga to'g'ri kelib, ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirishda turli omillar hisobga olingan bo'lib ajratilgan.

XIK ni optimallashga boshqa yondashuvda tizim tarkibiga rayon pirovard mahsulotini, xo'jalik optimal tarmoq tuzilmasini, ishlab chiqarish ayrim tarmoqlarini rivojlanitirishni, sanoat markazlari, egrar komplekslar, iqtisodiy rayon hududidagi aholi yashaydigan joylar shaxobchasi, yagona transport tarmog'i, rayon energetika tizimi va ayrim manzilgohlarini loyihlash modellari kiradi. Bu ikkala blokni hosil qiluvchi normativ modellar mezonli axborotning prognoz modellarini o'z ichiga oladigan, o'zaro texnologik aloqalar sharoitlari hamda normativlarini cheklaydigan prognozlash bloki bilan to'ldiriladi.

Iqtisodiy rayondagi ishlab chiqarishning barcha turlari sanoat markazlari va agrar komplekslarni shakllantiruvchi hamda ularni to'ldiruvchi va ularga xizmat ko'rsatuvchi turlarga tabaqalanadi. Iqtisodiy rayon xo'jaligini rivojlantirish to'g'risidagi takliflarni ishlab chiqishda uning hududida birinchi guruh tarmoqlarini rivojlantirish va joylashtirishni sanoat markazlari va agrar komplekslar o'zaklarini eng ko'p foyda mezoni bo'yicha shakllantirish tarzida rayon boshqaruv organlari rejalashtirishi mumkin.

Иšтисодий адабиётда ќудудий ишлаб чиšариш комплекси дейилганда торайтирилган ќудудда тœпланган ва муќим иšтисодий алоšалар билан бођланган режали шакллантириш, ишлаб чиšариш объектлари билан аќолини барšарор уйђунлаштириш тушунилади.

Ќудудий ишлаб чиšариш комплекслари (ХИК) ни жонлантириш имконини берадиган энг муќим белгиларга šуйидагилар киради; бутун халš хœжалиги доирасида муайян ихтисослашувига эга бœлган ишлаб чиšаришлар œзаро бођлиš тизимининг мавжудлиги: ќудуднинг умумийлиги ва чекланганлиги; маќаллий ресурслардан комплекс фойдаланиш мумкинлиги; ишлаб чиšариш ва ижтимоий инфратузилманинг бирлиги.

Меќнатга ярošли бутун аќолини œз ичига оладиган меќнат ресурслари ХИК тузилмасининг асосий фаол унсуридир.

Ишлаб чиšариш ва транспорт объектлари, инфратузилма ќамда миллий бойликнинг такрор ишлаб чиšариладиган унсурларидан ташкил топган мавжуд ишлаб чиšариш аппарати комплекслар умумий тузилмасининг энг ќаракатчан šисмидир.

ХИК œзаги-турли тармošлар ишлаб чиšариш корхоналари жами бœлиб, улар мазкур комплекс ќарактерини ва унинг халš хœжалиги меќнат таšсимотида тутган œрнини ќамда œз навбатида ёрдамчи ва хизмат

Отформатировано ...

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)

Отформатировано ...

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)

Отформатировано ...

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)

Отформатировано ...

Отформатировано: французский (Франция)

Отформатировано ...

Отформатировано: французский (Франция)

Отформатировано ...

Отформатировано: французский (Франция)

Отформатировано ...

Отформатировано: французский (Франция)

Отформатировано ...

кœрсатувчи ишлаб чиšаришларга ажратиладиган бутловчи ишлаб чиšаришларини белгиловчи ихтисослашув тармоšларига бœлинади.

Ихтисослашув тармоšлари тœдаси, уларнинг œрни, ваšти ва суръатлари комплекс ресурслари таркиби, уларга халš хœжалиги эќтиёжи маќсулоти ишлаб чиšариш ва уни истеъмолчиларга етказиб бериш ќаражатлари билан белгиланади. Ќудудийи ишлаб чиšариш комплекслари ихтисослашувлари тармоšлари œз халš хœжалик аќамияти ва ќудудий белгисига кœра районлараро ва район тармоšларга бœлинади.

Ихтисослашув тармоšлари ривожини ва šисман œз эќтиёжларини таъминловчи иккинчи гуруќ тармоšларини шартли равишда ёрдамчи тармоšлар деб аташ мумкин. Ривожлантириш тузилмаси, ваšти ва кœламлари, алоšалар ќамда ёрдамчи ишлаб чиšаришларни жойлаштириш ихтисослашув тармоšлари талаби, маќаллий ресурслар миšдори ќамда бу ишлаб чиšаришни комплекс таркибида бунёд этиш шунга œхшаш маќсулотни ХИК да бошšа жойлардан келтириш ќаражатларидан кœра самарадорлиги билан белгиланади.

Тармоšларнинг учинчи гуруќи бу бевосита аќоли эќтиёжларига хизмат кœрсатиш тармоšларидир. Бу тармоšлар маќаллий аќолини озиš-овšат маќсулотлари, маданий-маиший ќамда хœжалик моллари билан таъминлашга даъват этилган.

Саноат тармоšлари мазкур гуруќлари œртасидаги ички œзаро алоšалар, шунингдек уларни айни саноат комплексининг бошšа объектлари ќамда ундан ташšаридаги объектлар билан ќам œзаро алоšалари биргаликда ХИК нинг асосий ички ва ташši œзаро алоšаларини ташкил этади.

Комплекс алоšалари жуда хилма-хил ва мураккабдир. Улар ишлаб чиšариш жараёни, моддий техника таъминоти, табиий ќамда меќнат ресурсларидан ва комплекснинг ишлаб чиšариш ќамда ижтимоий инфратузилмаси унсурларидан биргаликда фойдаланиш бœйича амалга оширилади.

Ички ишлаб чиšариш иšтисодий алоšалари ХИК ни шакллантиришда муќим роль œйнайди. Улар šуйидаги гуруќларга ажратиш мумкин:

Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)

~~а) турли хил хом ашё, ярим фабрика ва деталлардан бита тайёр маќсулот ишлаб чиšаришда бирга šатнашувчи корхоналар œртасидаги кооперациялаш бœйича алоšалар;~~

~~б) комбинациялаш бœйича алоšалар ишлаб чиšаришнинг œзаро ќаракати, бунда бирон бир хом ашёдан айни ваštда бошланђич хом ашёни изчил šайта ишлаш, ундан комплекс фойдаланиш ва чиšиндиларни œтилизациялаш йœли билан турли хил тайёр маќсулотлар олиш мумкин;~~

~~в) хом ашё, ёнилђи, ёрдамчи материаллар, асбоб-ускуналар ва тайёр маќсулотни œз ичига олувчи моддий-техника алоšалар;~~

~~г) ќудуд умумийлиги, яъни корхоналар транспорт-жуђрофий мавšеининг бирлиги билан шартланган ва турли корхоналар муайян хизмат кœрсатувчи šурилмалардан фойдаланганда вужудга келадиган алоšалар.~~

~~Комплекс ташšи ва ички алоšалари жамини ривожланиш ва такомиллашиш жараёнида кœриб чиšиш зарур. Бунда ривожланиш комплексда оптимал мутаносибликлар яратилишини таъминлаши лозим. Оптимал мутаносиблик ќудудий-саноат комплексларининг асосий тузилмалари œртасида ќам, уларнинг ичида ќам мавжуд бœлиши керак.~~

~~Ижтимоий инфратузилма маданий-маърфий, табобат, савдо муассасалари ва уй-жой фондини бирлаштиради.~~

~~ХИК бир šанча белгиларга кœра тавсифланади. Масалан, БМТ нинг районлараро семинарии ХИК ни иккита асосий белгилар-тармоš ва ќудудий белгиларга кœра тавсифлашни тавсия этади. Тармоš белгисига кœра šазиб олиш саноати, энергетика, šурилиш материаллари, металлургия, машинасозлик, кимё, озиš-овšат ва енгил саноат комплексларини, шунингдек, агроиšлимларни кœриб чиšиш тавсия этилади. Бундай таснифлашнинг асосий камчилиги шундаки, у асосан тармоš саноат комплексларига таалуšли бœлиб, тармоšлараро ишлаб чиšариш комплекслари талабаларига жавоб бермайди.~~

~~Француз олими Жак Шардоэн ХИК нинг бошšа бир таснифини тавсия этади. У комплексларни таснифлаш учун šуйидаги 4 та мезони ажратиб кœрсатади; саноатнинг устун тармођи: саноат šудратининг даражаси; молиявий жамламасининг даражаси; комплекс барпо этишни шартловчи асосий омиллар. Лекин у фаšат сœнгги мезонни оšилона таснифлаш учу насос бœла олади, деб ќисоблайди. Шу мезонга асосланагани ќолда~~

Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано

Ж.Шардонэ ќозирги комплексларни 2 та турга ажратади: табиий ресурслар базасидаги ќамда иšтисодий ва ижтимоий омиллар базасидаги турлар.

ХИК га ватан адабиётида тасниф беришга биринчи марта Н.Н.Колосовский уриниб кœрди.

Комплексларни ќудудий белгиларига кœра šуйидагиларга бœлиш мумкин:

1. Республика.

2. Минтаšа комплекслари.

3. Йирик иšтисодий районлар комплекси (микрокомплекс).

4. Район (кичик район) комплекслари-саноат узеллари ќамда марказлари (шаќарлар).

5. Šишлоš жойлар комплексига (мезо ва микрокомплексларга) ажратиш мумкин.

Комплекслар шакллантиришнинг белгиловчи омиллар тармоšлар ва ишлаб чиšаришларнинг œзаро тортилиши, меќнат ресурслари ќамда ишчи кадрлар, табиий ресурслар, šишлоš хœжалик хом ашёси, сотиш шароити ва истеъмол тиђизлиги, ишлаб чиšаришларни кооперациялаш имконияти ќамда бошšа омилларга кœра ќам фарšланади.

Моделларнинг мазкур гуруќи доирасида šуйидаги масалалар изчил равишда ва œзаро бођлиšда ќал этилиши лозим: ХИК ихтисослашувини белгилаш, ХИК бош объектларини барпо этиш тузилмаси ва навбати асосий параметрларини белгилаш, ХИК ни маконий уюштириш тархини белгилаш, ХИК ни шакллантириш режасини белгилаш.

Санаб œтилган моделлар улардан фойдаланиш маšсадининг бирлиги, уларни тадšиšот жараёнига киритишнинг муайян изчиллиги ва ахборот айирбошлаш билан œзаро бођлиšдир. Бу уларни гурухга бирлаштириш асоси ќисобланади.

Моделлар гуруќидан фойдаланиш нохиячи ХИК ни шакллантириш оптимал вариантини белгилашга šабул šилинган ёндашувга мувофиš келади. Унга таќлилни тадрижий тарзда чуšурлаштириш, умумий масалаларни ќал šилишдан хусусий масалаларни ќал šилишга, иšтисодий район ХИК и бутун тизимини шакллантириш муаммоларидан ќар бир комплекс халš хœжалиги айрим унсурлари ва унинг ќудудий бирликларини

ривожлантириш ќамда жойлаштириш муаммоларига изчил œтиш принципи асос šилиб олингандир.

ХИК моделлари гуруќи ёрдамида ќар бир комплекс учун айрим комплексларни шакллантириш ва ишлатиш билан бођлиš šуйидаги асосий масалалар аниšланади:

а) ресурсларнинг барча турларидан фойдаланиш кœламлари ва йœналишлари ќамда уларнинг комплекс халš хœжалиги унсурлари œртасида таšсимланиши:

б) бутун ХИК ва унинг айрим šисмлари ихтисослашуви ќамда ишлаб чиšариш тузилмаси ихтисослашув тармоšлари ривожи ва бутланадиган ишлаб чиšаришлар уйђунлашуви ќамда мутаносиблиги, моддий-буюмли ташši ва комплексчи ишлаб чиšариш алоšлари:

в) комплекслар халš хœжалиги ривожининг кœламлари ва нисбатлари:

г) ХИК ни маконий ташкил этиш-ХИК доирасида халš хœжалиги бу унсурларини жойлаштириш:

д) асосий комплексчи унсурларининг жойлашуви, кœламлари, ишлаб чиšариш тузилмаси ва ишлаб чиšариш алоšалари.

Ечимлари босšичлари миšдори ва фойдаланиладиган моделлар жами тадšиšотлар маšсади, кœриб чиšилаётган келгуси давр давомийлиги, œрганилаётган ќуднинг œзига хос хусусиятлари ќамда бошланђич ахборот билан таъминланганлик даражаси билан аниšланади.

Асосий босšичларга šуйидагилар киради:

I босšич йирик ноќиячи ХИК лари ихтисослашувини аниšлаш:

II босšич айрим комплексларнинг асосий параметрларини хœжалик тузилмаси, ривожлантириш кœламлари, ресурсларга эќтиёж ва уни šидириш манбалари, ихтисослаштириш тармоšлари асосий объектларини яратиш суръатлари ќамда изчиллигини аниšлаш:

III –босšич ишлаб чиšаришни жойлаштириш тархини ва айрим комплекс халš хœжалигини маконий ташкил этишни аниšлаш.

Умумий масаланинг босšичли ечими келгуси режа олди тадšиšотларининг изчиллигига мос бœлиб тушади ва ХИК ни барпо эти шва ишлатиш ќаражатларини камайтириш имкониятини тœлароš аниšлашга

ёрдам беради. Капитал ва жорий ќаражатлар тежамига šуйидагича эришилади:

- I босšич ихтисослашган тармоšлар корхоналарини ривожлантириш ва жойлаштириш, ресурсларни ишлатиш ќамда таšсимлаш, ишлаб чиšариш алоšаларини такомиллаштиришнинг оšилона кœламлари ќисобига:

- II босšичда асосий объектларни кœриш, бутловчи ишлаб чиšаришлар жамини ривожлантириш, ХИК хœжалигининг инфратузилмаси ва бошšа унсурлари, меќнат ресурсларидан фойдаланиш кœламларининг оšилона изчиллиги ќисобига:

- III босšичда ХИК хœжалиги барча унсурларини оšилона жойлаштириш ишлаб чиšаришни кооперациялаш, инфратузилма унсурларидан биргаликда фойдаланиш, ягона транспорт шахобчаси ва муайян жойлаштириш тизимини шакллантириш ќисобига.

Хаšиšатда Россия Фанлар академиясининг баъзи бир олийгоќларида кœрсатиб œтилган барча ХИК бœйича Сибирь материалларида синов ёки катта œлчовли амалий масалалар ечими амалга оширилган. Тадšиšотлар Саян ХИК идан бошланган эди. Кейинчалик Причулим саноат райони, Саян ХИК и, Иркутек вилояти, Абакан саноат узел ива Абакан агломерация бœйича масалалар ќал этилди. Причулим ва Иркутск вилояти ќамда Красноярск œлкасининг район режалаштириш тархларини ишлаб чиšишда ва бутун Шарšий Сибирь ќамда Красноярск œлкаси бœйича режа олди материалларини тайёрлашда фойдаланди.

Œзбекистонда ХИЧК ларининг шаклланиши ва ривожланиши соќасида профессорлар З.М.Акрамов, К.Н.Бедренцев ва бошšаларнинг хизматлари каттадир. Чунки республикада мавжуд бœлган ХИЧК лари иšтисодий районлар ќудудига тœђри келиб, ишлаб чиšариш кучларини ривожлантиришда турли омиллар ќисобга олинган бœлиб ажратилган.

ХИК ни оптималлашга бошšа ёндашувда тизим таркибига район пировард маќсулотини, хœжалик оптимал тармоš тузилмасини, ишлаб чиšариш айрим тармоšларини ривожланитиришни, саноат марказлари, эграр комплекслар, иšтисодий район ќудудидаги аќоли яшайдиган жойлар шахобчаси, ягона транспорт тармођи, район энергетика тизими ва айрим манзилгоќларини лойиќлаш моделлари киради. Бу иккала блокни ќосил šилувчи норматив моделлар мезонли ахборотнинг прогноз моделларини

Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано

œз ичига оладиган, œзаро технологик алоšалар шароитлари ќамда нормативларини чеклайдиган прогнозлаш блоки билан тœлдирилади.

Iштисодий райондаги ишлаб чиšаришнинг барча турлари саноат марказлари ва аграр комплексларни шакллантирувчи ќамда уларни тœлдирувчи ва уларга хизмат кœрсатувчи турларга табаšаланади. Iштисодий район хœжалигини ривожлантириш тœђрисидаги таклифларни ишлаб чиšишда унинг ќудудида биринчи гуруќ тармоšларини ривожлантириш ва жойлаштиришни саноат марказлари ва аграр комплекслар œзакларини энг кœп фойда мезони бœйича шакллантириш тарзида район бошšарув органлари режалаштириши мумкин.

Отформатировано

Отформатировано: французский (Франция)

Отформатировано

Отформатировано: французский (Франция)

Ma'ruza. ISHLAB CHIQARISHNI JOYLASHTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

REJA

1. Ishlab chiqarishni joylashtirishning asosiy omillari
2. Tabiiy omillar
3. Ijtimoiy – iqtisodiy omillar
4. Ekologik va ishlab chiqarishni joylashtirish
5. Infratuzilma

~~***М А Ъ Р У З А. ИШЛАБ ЧИЌАРИШНИ ЌУДУДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ АСОСИЙ ОМИЛЛАРИ.***~~

~~***Иќтисодиётнинг тармоќлари œз-œзидан, тасодифий ќудудий тарќалмайди, балки маълум шарт-шароитлар ва омилларни ќисобга олган ќолда жойлаштирилади ёки ќудудий ташкил этилади. Бу омилларни яхши билиш ишлаб чиќаришнинг ќудудий таркиби ва***~~

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив, французский (Франция)

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив, французский (Франция)

Отформатировано: французский (Франция)

Отформатировано: По центру, Отступ: Слева: 0,63 см

Отформатировано: французский (Франция)

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив, английский (США)

Формат: Список

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив, английский (США)

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив

Отформатировано: Шрифт: не полужирный, не курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

~~тизимининг ривожланиш šонуниятларини œрганишга асос бœлади. šонуниятлар эса œšувчиларни беќисоб фарš ва раšамларни ёдлаб олишдан озод šилади.~~

~~Ишлаб чиšариш тармоšларини жойлаштиришда хом ашё, ёšилђи, электр šуввати, сув ва иšлим шароитлари, меќнат ресурслари, истеъмол ва транспорт, иšтисодий географик œрин каби омиллар эътиборга олинади. Шунингдек, экология, илмий-техника тараššиёти ва бозор иšтисодиёти омилларининг бу борадаги аќамияти ќам ошиб бормоšда.~~

~~Ишлаб чиšариш тармоšларини жойлаштиришда барча шарт-шароитлар, омиллар ќисобга олинади. Лекин, маълум тармоšни ќудудий ташкил этишда барча омиллар эмас, балки улардан фаšат айримлари етакчи, ќал этувчи роль œйнайди (1-жадвал). Бу масалани œšувчиларга тушунтириб беришда яратиладиган маќсулот учун су вёки электр šуввати, ишчи кучининг šай даражада сарфланишини кœрсатиш кифоя. Бошšача šилиб айтганда, каср маќражида маќсулот бирлиги, унинг суратида эса алоќида-алоќида омил турлари (масалан, 1 тонна шакар олиш учун šанча хом ашё, яъни šанча šанд лавлаги ишлатилади, šанча электр šуввати ёки меќнат сарфланади) туради. Šайси омил бœйича йирик сон чиšса, одатда унинг аќамияти шунча юšори бœлади ва у šурилаётган ишлаб чиšариш тармођини жойлаштиришда белгиловчи, аниšловчи вазифани œтайди.~~

~~Шуни алоќида šайд этиш лозимки, маълум тармоššа кирувчи барча корхоналар ёки кичик «тармоšлар» учун биттагина омил тегишли бœлмайди. Жумладан, машинасозлик тармођига кирувчи баъзи бир корхоналарни жойлаштиришда хом ашё (металл) кœпроš аќамиятга эга бœлса бошšаси учун малакали ишчи кучи муќим омил ќисобланади.~~

~~Энди юšорида кœрсатилган асосий омилларга šисšача тœхталиб œтамиз.~~

~~Хом ашё. Табиийки, барча маќсулот хом ашёсиз яратилмайди. Аммо айрим маќсулотларни олиш учун хом ашё бошšаларига šараганда кœпроš сарфланади. Шунинг учун бундай маќсулотларни ишлаб чиšаришга ихтисослашган тармоšлар ва корхоналар мумкин šадар хом ашё районларига яšин жойлаштирилади.~~

~~Саноатнинг баъзи тармоšлари масалан: тођ-кон, œрмон, балиšчилик саноат тармоšларининг жойлашуви хом ашё бœлмаган районларда ривожланмайди. Бундай саноат тармоšларининг жойлашуви бевосита фойдали šазилмалар ёки табиий бойликлар географияси билан белгиланади. Бошšа саноат тармоšларининг ќудудий ташкил этилиши эса бироз мураккаброš тусга эга. Бу борада бир šатор факт ва раšамлар келтириш œринли. Масалан: 1 та пахта толасини олиш учун тахминан 3 т хом пахта, 1 т пахта ёђи учун 5 т чигит, 1 т шакар учун 7 т šанд лавлагиси ишлатилади.~~

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Минерал œђитлар ичида калий œђитни ишлаб чиšариш географияси батамом хом ашё омили билан белгиланади, чунки уни олиш учун кœп миšдорда калий тузи сарфланади. Айни пайтда азот (селитра) œђитини ишлаб чиšарувчи корхоналар анча «эркин» жойлашади. Бундай корхоналар šора металлургия марказларига, сув манбаларига яšин, нефть ва газ саноати ривожланган районларда жойлаштирилиши ќам мумкин.

Хом ашёга асосланган саноат тармоšларининг географиясини œрганиш энг аввало мамлакат табиий шароити ва бойликларини билишни талаб этади. Бу ерда биз маълум даражада географик детерминизмни, яъни табиий шароитларнинг ишлаб чиšариш тармоšлари жойлашувидаги таъсири кœриб турибмиз. Бу таъсир šишлоš хœжалик экинларини ќудудий ташкил этишда катта аќамиятга эга сув, иšлим ва тупроš шароитлари кœп жиќатдан šишлоš хœжалигининг регионал ва зонал (минтаšавий) хусусиятларини белгилаб беради.

Ёšилђи иссиšлик электр станциялари, šора металлургия саноатининг дастлабки-чœян эритиш (домна печида) босšичини жойлаштиришида асосий роль œйнайди. Аммо унинг таъсири ќар доим ќам етакчи кучга эга эмас. иссиšлик электростанциялари ёки металлургия заводлари иметеъмол районларида ќам жойлаштирилиши мумкин. Бундай ќол нефть ва унинг маќсулоти мазут, табиий газ асосида ишловчи иссиšлик электр станцияларини šуришга тааллуšли (ёšилђининг šувурларда келтирилиши иšтисодий жиќатдан маъšулроš) бœлади.

Бироš šора металлургия (чœян эритувчи) заводларини жойлаштириш šонуниятлари бир хил эмас. маълумки, šазиб олинадиган темир рудасининг тахминан 48-50 фоизи фойдали, бу деган сœз улардан деярли шунча чœян олиш мумкин. Аммо бу «œртача» раšам ќамма жойда бир хил эмас-айрим конларда темирнинг šазиб олинадиган рудадаги улуши атиги 17-18 фоизни ташкил этади. Бундай конларга Уралдаги Кушконорни ёки Šораšалпођистон Республикасидаги Тебинбулоš конларини мисол šилиб кœрсатиш мумкин. Бу ерларда šазиб олинадиган рудани бевосита домна печларда эритиб бœлмайди, зеро унда керакли минералдан кœра фойдасиз жинслар кœпроš. Шунинг учун металлургия корхоналари кœпроš хом ашё районига яšинроš жойлаштирилади.

Ер юзида «бой» конлар ќам йœš эмас. жумладан, Курск магнит аномалияси доирасига кирувчи Белгород яšинидаги конларда темирнинг рудадаги улуши 60-65 % гача етади. Бинобарин, бундан šазиб олинган хом ашёни тœђридан-тœђри, бойитмасдан домна печларида эритиш мумкин. Шундай экан, уларни ташиб бориш учун транспорт ќаражатлари ва пировард натижада эритилган чœяннинг таннархи

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

унча юšори бœлмайди. Бу эса корхоналарни ёšилђи районида ёки унга яšин жойларда šуришни таšозо этади.

Баъзи металлургия заводлари хом ашё ва ёšилђи районлари œртасида жойлашган, зеро мазкур саноат тармођи учун бу икки омилнинг аќамияти деярли бир хил. Бунга ёрšин мисол šилиб Череповец металлургия комбинати хизмат šилади. У Печора кокслланувчи šуми ќавзаси билан Кола ярим ороли темир рудаси конларининг тахминан œртасида šурилган.

Шунингдек, кœмир ва темир рудасини бир-бири билан ќудудий алмашуви асосида ќар иккала районда шаклланган šора металлургия марказлари мавжуд. Бу борада 30-йилларда амалга оширилган Урал-Кузнецк комбинати (УКК) ни кœрсатиш œринли.

Электр šуввати. Ќозирги замон ишлаб чиšаришни, ќатто транспорт ва šишлоš хœжалигини ќам электр šувватисиз тасаввур šилиш šийин. Бу соќанинг œзига хос хусусияти шундан иборатки, у яратган маќсулотни, яъни электр šувватини жамђариб, омборхоналарга йиђиб бœлмайди, ундан айни пайтнинг œзида фойдаланиш керак. Бундан ташšари электр šуввати юšори кучланиш электр тармоšлари орšали узоš масофаларга берилиши мумкин. Ангрен кœмир ќавзасида ќудудий шундай мажмуа яратилмоšда. Аммо баъзан мураккаб тођ шароитига эга бœлган районларда электр šувватини узоššа узатиш иšтисодий жиќатдан маъšул ќисобланмайди. Бу šувватдан мумкин šадар шу жойнинг œзида фойдаланиш лозим бœлиб šолади.

Одатда электр šуввати омилини ишлаб чиšаришнинг ќудудий ташкил этишида энг аввало унинг арзон турига урђу берилади. арзон электр šуввати сув станцияларидан олинади, чунки сув сувлигича ГЭС дан кейин ќам šолаверади, ёšилђи электр станцияларида эса кœмир, мазут ёки табиий газ сарфланади. Россиянинг бир šатор ГЭС ва алюминий заводлари айнан бир жойда, бир марказда учрайди. Масалан: Братск ГЭС ва Братск алюминий заводи ва бошšа. Œрта Осиёда ягона бœлган Турсунзода шаќридаги Тожик алюминий заводи Норак ГЭС ига яšин жойда šурилган.

Демак, электр šуввати бир šатор саноат корхоналарини œз атрофига омил сифатида «йиђар» экан. Шу сабабли у йирик район ва мажмуа ќосил šилиш šудратига эга. Бизнинг шароитимизда электр šуввати янги ерларни œзлаштириш учун ќам керак. Жумладан, Šарши даштининг асосий šисми Талимаржондаги бир šатор насос станциялари воситаси билан суђорилади. Электр šуввати Норак-Турсунзода-Ђузор орšали келади. Ќозирги кунда эса шу ернинг œзида жуда йирик, маќаллий табиий газ асосида ишлайдиган Талимаржон ГРЭСи šурилмоšда.

Сув ва иšлим, шароити ќам ишлаб чиšариш тармоšларини жойлаштиришда катта аќамиятга эга. Сув манбалари айниšса кимё, ёђочцеллюлоза, металлургия заводларининг фаолиятига сезиларли таъсир šилади. Жумладан, чœн эритувчи печларни совитиш учун ќам сув керак.

Сув ва иšлим шароитлари бошšа саноат корхоналарини šуришда ќам эътиборга олинади. Бу омилнинг аќамияти šишлоš хœжалиги, деќšончилик учун катта. Чунончи, Œрта Осиё, хусусан Œзбекистон Республикасида анъанавий деќšончилик унинг иссиš ва šуруš иšлимий шароитида фаšат сунъий суђориш асосида олиб борилади. Пахта, мева, сабзавот, узум ва бошšа šишлоš хœжалик маќсулотларига сув ќамда иссиš иšлим (маълум миšдордаги вегетация ќароратининг миšдори) жуда зарур. Шу билан бирга иссиš иšлим шароитида саноат корхоналарини очиš усулда šуриш, сув ва бошšа алкоголсиз ичимликлар, ип газлама ишлаб чиšаришга œхшаш тармоšларни кœпроš ривожлантириш талаб этилади.

Социал-иšтисодий омиллар ичида энг муќим аќоли ва меќнат ресурсларидир. Албатта, ќар šандай ишлаб чиšариш жараёни ишчи кучисиз содир бœлмайди. Бу œринда 2 ќолни šайд šилиш лозим: биринчидан, шундай корхоналар борки, уларга сон жиќатдан кœп ишчи керак. Масалан: тикув фабрикаси, консерва заводи ва ќ.к. Айни бир пайтда бир корхоналарга меќнат ресурсларининг миšдори кœп бœлиши шарт эмас, аксинча «оз бœлса ќам соз бœлсин» маъносида уларга малакали ишчи кучи талаб šилинади. Мазкур корхоналар ва тармоšлар малакали ишчи кучи мавжуд бœлган шаќарларда, илмий техник марказларида жойлаштирилади.

Дархаšиšат, Узбекистонда маќаллий аќоли табиий кœпайишининг юšорилиги ва унинг миграцион ќаракатини фаолсизлиги меќнат захираларини кœплаб шаклланишига олиб келади. Шу сабабли бизда меќнатга лаёšатли аќоли сони жуда кœп. Унинг миšдори šишлоš жойларда вас уст ривожланган кичик шаќарларда жуда юšори. Бинобарин, бундай жойларда иш œринларини кенгайтириш, янги саноат ва бошšа корхоналар, маданий-маиший муассасаларини šуриш зарур.

Истеъмол омили фаšат халš эќтиёжи билан белгиланмайди. Ишлаб чиšаришнинг œзининг талаби, бошšа хил маќсулотларнинг кенг миšдорда сарфланиши, уларнинг транспортда келтиришнинг ноšулайлиги ќам бундай корхоналарни истеъмол районларида šурилишини назарда тутади. Масалан: šишлоš хœжалик машинасозлиги œша минтаšанинг ишлаб чиšаришнинг ихтисослашувига мувофиš шу ерда ривожланиши зарур.

Шунингдек бошšа саноат ва šишлоš хœжалик тармоšларини ќам аќоли яшаб турган жойларда жойлаштириш маšсадга мувофиš. Бу

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

масалани мантиšан œйлаб кœришнинг œзи кифоя. Шунинг учун унинг ечимини œšувчиларнинг œзидан, уларнинг šобилиятини ривожлантириш маšсадида сœраш услубий жиќатдан маšбул. Бу œринда кœп истеъмол šилинадиган šишлоš хœжалик маќсулотлари-сут, пиёз, карам ва бошšаларни шаќар атрофи хœжалиги доирасида етиштириш тœђрисидаги жавобни œšувчиларнинг œзларидан кутиш маšсадга мувофиšдир.

Транспорт ќам жуда муќим, чунки у ишлаб чиšаришнинг бевосита давом эттирувчи тармођи ќисобланади. Транспорт шаќобчаларисиз хом ашё ќам келтирилмайди, махсулот ќам истеъмолчиларга етказилмайди. Айниšса ќудудий меќнат таšсимоти ривожланмайди. Шунинг учун транспортнинг аќамияти барча бошšа омиллар билан šœшилиб, уйђунлашиб кетади ва уни «соф» ќолда ажратиб олиш šийин. Шу билан бирга транспорт масаласи иšтисодий географик œрин омили билан ќам чамбарчарс бођлиš, зеро бу œрин объектнинг энг аввало ташšи иšтисодий муносабатларини англатади.

Биз ишлаб чиšариш тармоšларини жойлаштиришга таъсир šилувчи омилларни курар эканмиз, илмий-техника тараššиёти ва унинг аќамиятини четлаб œтолмаймиз, албатта. Бу омилнинг таъсири бир šатор тармоšларни ќудудий ташкил этилишида аниš ва равшан кœринади (машинасозлик, электроэнергетика ва кимё). Шубхасизки, мазкур саноат тармоšларига тегишли кœпгина корхоналар, айниšса машинасозлик заводлари юксак даражада илмий-техника šудратига эга бœлган йирик шаќарларда жойлаштирилади.

Юšорида кœрилган барча омилларнинг аќамияти катта. Аммо уларнинг барчаси пировард натижада экологик омил билан «ќисоблашишлари» керак. Зотан вужудга келган вазият буни šатъийлик билан талаб этади. Ќозирги кунда айрим саноат корхоналарининг ишлаши шу нуšтаи назардан тœхталганлиги бежиз эмас.

Экологик жиќатдан кœп саноат тармоšлари ва энг аввало кимё, ёђоч-целлюлоза, гœшт, вино, консерва, чарм заводлари, иссиšлик электр станциялари ва шунга œхшаш корхоналар «номаšбул» ќисобланади. Бинобарин, улар аќоли жойлашган марказлардан узоšроšда бœлгани яхши.

Инфратузилма, Инфратузилма тушунчаси минтаšавий тадšиšотларда нисбатан яšиндагина šœлланилаётган бœлишига šарамай, ваšт œтган сари унга тобора катта эътибор берилмоšда.

Инфратузилмани категория сифатида кенг талšин šилиш унга моддий бойликлар яратишда бевосита šатнашмаса-да, лекин унга ишлаб чиšариш ишлаб туришини таъминловчи иншоатлар, объектлар, тизимлар ва хизматлар жамини киритади. Инфратузилманинг ривожланганлиги у ёки бу ноќия хœжалик йœли билан

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

~~æзлаштирилганлиги даражасини акс эттиради. Ишлаб чиšариш ва ижтимоий инфратузилмалар фарšланади.~~

~~Ишлаб чиšариш инфратузилмаси ишлаб чиšариш жараёнига кæпроš хизмат кæрсатиш билан бођлиš унсурлар жамидан иборат, унга транспортнинг мухандис-техника иншоатлари ва объектлари, электр узатиш линиялари ќамда кичик станциялари, ќар хил алоšа турлари, šувурлари ва ќ.к. сув таъминоти объектлари, турли хил суђориш иншоатлари, улгурди савдо ќамда моддий-техника таъминоти муассасалари, илмий ќарактердаги муассасалар ва ахборот воситалари киради.~~

~~Ижтимоий инфратузилма мазкур районда яшаб турган аќоли учун зарур уй-жой-маиший ва ижтимоий-маданий шароитларни таъминлаш билан бођлиš объектлари жамидан иборат бæлади. унга уй-жой фонди, турли хил савдо ва умумий овšатланиш, маќаллий транспорт, сув таъминоти ќамда канализация тизими, сођлиšни саšлаш, маориф муассасалари, олий мактаб, илмий-тадšикот илмгоќлари, почта-телеграф ќамда молия муассасалари, маданий-томоша корхоналари, спорт-сођломлаштириш иншоатлари, жамоат хавфсизлиги ва бошšа объектлар ќамда ижтимоий-маиший ќарактердаги муассасалар киради.~~

~~Инфратузилма объектлари ва иншоатлари моддий неъматлари ишлаб чиšариш билан бевосита бођлиš бæлса-да, лекин шунга šарамай ишлаб чиšариш билан аќолининг барча хизмат турларига талаби кескин æсган фан-техника инšилоби шароитида улар аќамиятини камситиб бæлмайди.~~

~~Инфратузилмани æрганишга šаттиš šизиšиш унинг фавšулодда юšори капитал сиђими ва унсурларини комплекс ривожлантириш зарурлиги билан бођлиšдир; улардан бирортасининг орšада šолиши маблађ ва ресурслар анча йæšотилишига олиб келиши мумкин.~~

~~Район жадал индиструал тараššиётининг шарт-шароитлари бæлган ишлаб чиšариш инфратузилмаси ќудуд хæжалик йæли билан комплекс æзлаштирилиши туфайли моддий, меќнат, молиявий ресурслардан энг тæла фойдаланишга ёрдам беради.~~

~~Ижтимоий инфратузилма аќолига хар томонлама хизмат кæрсатиш даражасини оширишгина эмас, балки бандлик тузилмасини яхшилашга ќам ёрдам беради. Бу нарса Сибирь ва Узоš Шарšда æзлаштирилаётган янги районлар ќамда Чекка Шимолдаги æзлаштириш æчоšлари учун айниšса муќимдир.~~

~~Инфратузилманинг хæжалик тараššиётидаги бундай роли уни минтаšавий таќлилнинг муќим омилига айлантирдики, бу ишлаб чиšарувчи кучларни оптималлашнинг энг хилма-хил минтаšавий даражалардаги вазифаларни ќал šилишда жиддий эътибор беришни таšозо этади.~~

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, полужирный, курсив

Ishlab chiqarishni joylashtirish o'ziga xos xususiyatiga ega. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkor albatta foydali, qo'shimcha daromadni ko'zlaydi, davlat esa ish o'rinlarini ko'paytirish, mehnat resurslarini band qilish, ijtimoiy va ekologik muammolarni ham qilish, hududlar rivojlanish darajasidagi farqlarni kamaytirishga intiladi. Demak, bunday vaziyatda har ikki yo'nalishni muvofiqlashtirgan holda masalani yechish talab etiladi.

Ishlab chiqarishni joylashtirish uchun eng avvalo joy, ya'ni yer, maydon kerak. Biroq, buning uchun har qanday joy ham to'g'ri kelavermaydi. Qolaversa, hudud ham har qanday korxona yoki ekinlarni «istamaydi»va aksincha, xo'jalikning barcha tarmoqlari ham to'g'ri kelgan joyga o'rnashtirilmaydi. Agar ishlab chiqarish yer, maydonning imkoniyati va sharoitidan qat'iy – nazar joylashtirilsa, u holda geografik nomuvofiqlik vujudga keladi, tabiatning xususiyati inkor etiladi, «soch teskarisiga taraladi». Ayni vaqtda xo'jalik tarmoqlarini to'g'ridan – to'g'ri, xohlagan joyda tashkil etilsa, u ko'zda tutilgan iqtisodiy manfaatlarga olib kelmasligi, ekologik muammolarga, ortiqcha harajatlariga sabab bo'lishi aniq. Ko'rinib turibdiki, ishlab chiqarish tarmoqlarini joylashtirishda ham hudud, ham tarmoq xususiyatlari inobatga olishini zarur.

Tabiatda, go'yoki yer maydonining muayyan joylari aynan qandaydir xo'jalik tarmog'ini joylashtirish uchun yaratilgandek. Boshqacha qilib aytganda, har bir joyning o'ziga xos va o'ziga mos funktsiyasi mavjud. Binobarin, hudud «nafasi va haroratini» chuqur his qila olish, joy xususiyatini atroflicha o'rganish talab etiladi. Tajribalar shundan dalolat beradiki, cho'l mintaqasini haddan tashqari o'zlashtirib, sug'orma dehqonchilikni rivojlantirish ko'p o'tmay o'z o'chini olmoqda – tuproq ikkilamchi sho'rlanib, katta – katta maydonlar qishloq xo'jalik oborotidan chiqib ketmoqda. Ayni chog'da chorva mollari yem – xashaksiz, yaylovsiz qolmoqda. Demak, cho'llarning bir qismi cho'lligicha qolib, yaylovlar o'z vazifasini o'tagani maqsadga muvofiq ekanligi sezilmoqda.

Ijtimoiy hayotda har kishi o'z ishini, vazifasini bajarganidek, tabiatda ham har birj oy o'ziga muvofiq xo'jalik korxonasini joylashtirishi kerak. Bu o'rinda, joy yoki hududning sig'imi to'g'risida fikr bildirish lozim. Gap shundaki, har bir joy xo'jalik va aholini muayyan miqdorda sig'dira oladi, undan ortig'i esa tabiiy muvozanatni, ekologik vaziyatni buzadi. Ammo bu sig'im darajasi, ko'lami birday bo'lmaydi va balki doim o'zgarib turadi.

Demak, yerning o'ziga xos qiymati bor va bu qiymat turli sharoitda turlicha (D.Rikardo). Mazkur masala bilan yer kadastri shug'allanadi. Bu yerda shuni ta'kidlash joizki, hududning iqtisodiy, demografik, ekologik sig'imlari bir xil emas. Odatda, aholi zichligi, ya'ni 1 km2 ga necha kishi to'g'ri kelishi hududdan foydalanishning umumiy ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga hudud iqtisodiy salohiyatini ham hisoblash mumkin. Qishloq xo'jaligida bu masala oson yechiladi, ya'ni bir gektar yer qancha mahsulot berishi aniq. Ammo xo'jalikning boshqa tarmoqlarida yer «hosildorligi» yoki xizmati kam e'tiborga olinadi. Vaholanki, har bir gektar maydonning qancha ichki mahsulot yoki milliy daromad yaratishini ham aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, yer tabiiy boylik, resurslar. Lekin ko'pincha yerga biz oddiy sharoit sifatida qarashga odatlanganmiz, bamisoli quttichadek (unga to'g'ri kelgan narsani solaveramiz). Aslida esa Yer – Ona Zamin bebaho boylik, u bizning umumiy uyimiz, hayot manbaimiz. Shuning uchun Yerni haqli ravishda e'zozlashga loyiq. Qolversa, nafaqat dunyoviy, balki diniy jihatdan ham Yer – azizdir.

Ishlab chiqarish tarmoqlarini hududiy tashkil etishga turli omillar ta'sir qiladi. Modomiki, ta'sir etuvchi omillar ko'p ekan, so'z ularning ta'sir darajasi to'g'risida borishi kerak. Shu nuqtai – nazardan muayyan tarmoqlar yoki korxona uchun bir yoki ikki omil hal qiluvchi ahamiyatga ega, qolganlari esa ikkinchi, uchinchi va hokazo darajali hisoblanadi, asosiy maqsad esa ana shu asosiy omilni aniqlashdan iborat bo'lmog'i lozim.

Umuman aytganda, har bir korxona yoki qishloq xo'jaligi ekini uchun ma'lum miqdorda xom – ashyo, yer, suv, harorat, ishchi kuchi, texnika vositalari, elektr energiyasi, transport va boshqalar kerak. Bu omillarni shartli ravishda tabiiy va ijtimoiy – iqtisodiy omillarga ajratish mumkin.

Tabiiy omillarga ega avvalo yer va uning ustki tuzilishi, qazilma boyliklar, iqlim, suv, harorat, tuproq, o'simlik va hayvonot dunyosi kiradi. Bu xususda tabiiy geografik bilimlar zarur bo'ladi. Biroq, tabiiy geografiya uchun tabiat komponentlarining kelib chiqish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish talab qilinsa, iqtisodiy geografiya va mintaqaviy iqtisodiyotda ana shu qonuniyatlarga tayangan holda bu komponentlardan xo'jalik faoliyatida foydalanish yo'llarini o'rganish lozim bo'ladi. Shu jihatdan, tabiiy sharoit va boyliklarga baho berish, tabiiy va iqitisodiy geografiya (mintaqaviy iqtisodiyot) o'rtasidagi «ko'prikdir».

Ishlab chiqarishni joylashtirish maqsadida tabiiy komponentlar avval «donalab» tahlil qilinadi va baholanadi. So'ngra asosiy e'tibor tabiiy boyliklarning hududiy birikmalariga qaratiladi. Bu esa, ob'ektga kompleks, ya'ni atroflicha yondoshuvni taqozo etadi.

Yana shuni ta'kidlash kerakki, ma'lum bir tabiiy komponent qaysi bir xo'jalik tarmog'iga sharoit bo'lib xizmat qilsa, boshqasi uchun u resurs «ya'ni boyliklardir». Masalan, yer qishloq xo'jaligida resurs, boshqa tarmoqlar sanoat, transportda u asosan sharoit vazifasini o'taydi. Ob – havo, harorat ham xudi shunday. Yoki rekreatsiya sohasini olaylik: bu yerda quyosh nuri, suv, qumlik, o'rmonzor sharoit emas, balki resurs hisoblanadi va h.k. Shu bilan birga ilmiy texnika taraqqiyoti natijasida sharoit resursga aylanishi ham mumkin. O'z – o'zidan ma'lumki, ishlab chiqarishni joylashtirishda, yoki aniqrog'i – joy tanlashda avvalambor resurs xisobga olinadi.

Hudud bo'yicha mutaxassis unga atroflicha baho bera olishi, qaysi soha qulay, qaysinisiga esa noqulayligini aniqlash kerak. Unutmaslik kerakki: tabiatda umuman yomon joy yo'q, balki nodon mutaxassis bor; har bir joy nima uchundir qulay ekanligini aniqlashdan iborat.

Masalan, yer usti tuzilishining (relef) tekislik yoki tog'likdan iboratligi xo'jalikning bir tarmog'i uchun qulaylik tug'dirsa, ikkinchisidan qiyinchilikni

vujudga keltiradi. Chunonchi, agar hudud tekislik bo'lsa, u holda bu yer qishloq xo'jaligi, sanoat transport va aholini joylashtirish juda qulay. Lekin, Ayni paytda bunday sharoitda daryo va daryochalar mo'l (ko'priklarni ko'plab qurish kerak), bu daryolarda yirik elektr stantsiyalarini qurish sharoiti yo'q. Tog'lik bo'lsa, bu yerda dam olish, tog' – kon sanoati, suv energetikasi, o'rmon xo'jaligini rivojlantirish mumkin. Ammo bunday sharoit sug'orma dehqonchilik, qayta ishlash sanoati, aholi manzilgog'larini joylashtirish uchun qulay emas. Shunga o'xshash misollarni juda ko'plab keltirish mumkin.

Ijtimoiy – iqtisodiy omillar aholi va mehnat resurslari, transport, ilmiy – texnika taraqqiyoti, ijtimoiy va ishlab chiqarish infrastrukturasi kabilardan tashkil topadi. Aholi ayni vaqtning o'zida ham yaratuvchi, ham iste'molchi bo'lganligi sababli uning barcha demografik ko'rsatkichlari – aholi soni, o'sishi, zichligi, yosh va jinsiy tarkibi hisobga olinadi. Jumladan, aholi soni iste'mol mollar ishlab chiqarishda, ko'p yoki kam mehnat talab qiladigan korxonalarni qurishda ahamiyatlidir. Uning yosh va jinsiy tarkibi turli xo'jalik tarmoqlarini joylashtirishga (sog'liqni saqlash, maorif, aholiga xizmat ko'rsatish, og'ir yoki yengil sanoat va h.k.) o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Ayniqsa bozor iqtisodiyoti sharoitida, (talab va taklif), raqobat, u yoki bu mahsulot ishlab chiqaradigan makonni, bozor muhitini belgilaydi. Binobarin, talabning nafaqat miqdor jihatdan o'sib borishini, balki uning xususiylashuvini, sifatini e'tiborga olish, ixcham, harakatchan, boshqarishi oson bo'lgan kichik va o'rta korxonalarni joylashtirish o'tish davri uchun ayniqsa xosdir. Shu boisdan ham hozirgi vaqtda o'rta kichik biznesni rivojlantirishga katta e'tibor berilmoqda.

Ishlab chiqarish tarmoklarini hududiy tashkil qilishda joyning iqtisodiy geografik o'rniga ham ahamiyat bermoq zarur. Agar tanlangan joy yoki geografik nuqta transport bilan yaxshi bog'langan bo'lsa, xom ashyo iste'mol rayonlarga yaqin, elektr energiya va qurilish materiallari ham uzoq bo'lmasa, bu yerda joylashtirilgan korxona albatta katta iqtisodiy samara beradi.

Joyning, ayniqsa shaharning iqtisodiy geografik o'rni aksariyat hollarda uning iqtisodiy ixtisoslashuvini belgilab beradi. Masalan, Bokobodda O'zbekiston metallurgiya zavodining joylashtirilganligi, Yangier yoki Qarshida qurilish materiallari sanoatining rivojlanganlik sababini ularning iqtisodiy geografik o'rni orqali izohlash mumkin. Guliston yoki Termizning nisbatan sust rivojlanganligi ham ma'lum darajada ularning geografik va geosiyosiy o'rinlariga bog'liqdir.

Ishlab chiqarish tarmoqlarini joylashtirishda barcha shart – sharoitlar, omillar hisobga olinadi. Lekin ma'lum tarmoqni hududiy tashkil etishda barcha omillar emas, balki ulardan faqat ayrimlari yetakchi, hal etuvchi rol o'ynaydi.

Jumlandan, mashinasozlik tarmog'iga kiruvchi ba'zi bir korxonalarni joylashtirishda xom ashyo (metall) ko'proq ahamiyatga ega bo'lsa, boshqasi uchun malakali ishchi kuchi muhim omil hisoblanadi.

Endi yuqorida ko'rsatilgan asosiy omillarga suyanib ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishga ta'sir etuvchi omillarga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Ishlab chiqarishni joylashtirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar

ISHLAB ChIQARISH	→ Xom ashyo
	→ Yoqilg'i – energetika
	→ Ishchi kuchi
	→ Iste'mol
	→ Bozor iqtisodiyoti
	→ Ekologiya
	→ Iqtisodiy geografik o'rin
	→ Ilmiy texnika taraqqiyoti
	→ Yer – suv
	→ Transport
	→ Infrastruktura
	→ Boshqa omillar

Xom ashyo omili. Ma'lumki, barcha mahsulot xom ashyosiz yaratilmaydi. Ammo ayrim mahsulotlarni olish uchun xom ashyo boshqalariga qaraganda ko'proq sarflanadi. Shuning uchun bunday mahsulotlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan tarmoqlar va korxonalar mumkin qadar ashyo rayonlariga yaqin joylashtiriladi.

Sanoatning ba'zi tarmoqlari, masalan, tog' – kon, o'rmon, baliqchilik sanoati tarmoqlarining joylashuvi xom ashyo bo'lmagan rayonlarda rivojlanmaydi. Bunday sanoat tarmoqlarining joylashuvi bevosita foydali qazilmalar yoki tabiiy boyliklar geografiyasi bilan belgilanadi. Boshqa sanoat tarmoqlarining hududiy tashkil etilishi esa biroz murakkabroq tusga ega. Bu borada bir qator fakt va raqamlar keltirish o'rindi. Masalan, 1 t paxta tolasini olish uchun taxminan 3 t xom paxta, 1 t paxta yog'i uchun 5 t chigit, 1 t pista yog'i uchun 3 t kungaboqar, 1 t shakar uchun 7 t qand lavlagisi ishlatiladi. Ushbu raqamlarni nisbiy (foiz) ko'rinishida berish foydali holi emas. Chunonchi, paxta tolasining oq paxtadan chiqishi 32 – 33 foiz, paxta yog'ining chigitdan olinishi 19 – 20, shakarni qand lavlagidan tayyorlash 14 – 15 foiz va shunga o'xshash. Demak, bu korxonalar xom ashyo rayonida yoxud unga yaqin maskanda joylashtirilishi shart.

Mineral o'g'itlar ichida kaliy o'g'itini ishlab chiqarish geografiyasi batamom xom ashyo omili bilan belgilanadi, chunki uni olish uchun ko'p miqdorda kaliy tuzi sarflanadi. Masalan, shu boisdan kelajakda Dehqonobod tumanida mavjud kaliy xom ashyosi hisobiga kaliy o'g'iti ishlab chiqaradigan zavod qurilishi rejalashtirilayotgani fikrimizning isbotidir.

Sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishga ta'sir etuvchi omillar

Mahsulotlar va tarmoqlar	*Xom ashyo*	*Yoqilg'i energetika*	*Ishlchi kuchi*	*Suv*	*Transport*	*Ekologiya*	*Iqtisodiy geografik o'rin Iste'mol*	*Iste'mol*
Alyuminiy	+	++						
Misni tozalash		++						
CHo'yan	+	++						
Temir qotishmalari	+	++		+				
Po'lat	+	+						
Kaliy o'g'iti	++					+		
Fosfor o'g'iti	+					+		+
Azot o'g'iti	+					+		++
Sintetik tola		++				+		
Qishloq xo'jalik mashinalari								++
Radio, priborsozlik, aniq mashinasozlik			+				++	
Tsellyuloza-qog'oz sanoati	+			+	+			+
Tsement	+					+		+
Paxta tolasi	++				+			
To'qimachilik sanoati	+		+		+			
Paxta yog'i	++							
Go'sht	+					+		+
Sut	+							+

Izoh : ++ - hal qiluvchi ta'sir;
+ - kuchli ta'sir qiladi.

Xom ashyoga asoslangan sanoat tarmoqlarining geografiyasini o'rganish eng avvalo mamlakat tabiiy sharoiti va boyliklarini bilishni talab etadi. Xom ashyo omiliga asoslanib ishlab chiqarishning hududiy tashkil etish masalalari tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish, atrof – muhit tozaligini saqlash muammolarini hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Yoqilg'i omili – issiqlik elektr stantsiyalari, qora metallurgiya sanoatining dastlabki – cho'yan eritish (domna pechida) bosqichini joylashtirishda asosiy rol o'ynaydi. Ammo uning ta'siri har doim ham yetakchi kuchga ega emas. Issiqlik elektrostantsiyalari yoki metallurgiya zavodlari iste'mol rayonlarida ham

joylashtirilishi mumkin. Bunday hol neft va uning mahsuloti mazut, tabiiy gaz asosida ishlovchi issiqlik elektr stantsiyalarini qurishga taalluqli (yoqilg'i quvurlarda keltirilishi iqtisodiy jihatdan ma'qulroq) bo'ladi.

Yoqilg'i omillarini ko'proq matellurgiya korxonalarini joylashtirishda ko'rish mumkin, masalan, Qozog'iston davlatidagi Qarag'anda to'liq tsiklli metallurgiya kobinati bevosita ko'mir havzasi rayonida joylashtirilgan. Lipetsk, Tula, Krivoy Rog kombinatlari esa ashyo, ya'ni temir rudasi konlariga yaqin qurilgan, bunda ko'mir boshqa regionlardan olib keltriladi.

Shuningdek, ko'mir va temir rudasini bir – biri bilan hududiy almashuvi asosida har ikkala rayonda shakllangan qora metallurgiya markazlari mavjud. Bu borada 30 – yillarda amalga oshirilgan Ural – Kuznetsk kombinati (UKK)ni ko'rsatish o'rinli. Ushbu dastur hududiy ishlab chiqarish majmuining dastlabki ko'rinishi bo'lib, uni hayotga tatbiq etishda ham xom ashyo rayonida – Janubiy Ural temir rudasi konlari asosida (dunyodagi eng yirik Magnitogorsk metallurgiya kombinati), ham yoqilg'i rayoni – Kuznetsk toshko'mir havzasida, ya'ni Novokuznetskda bunday ulkan korxonalar bunyod etilgan edi.

Elektr quvvati omili. Hozirgi zamon ishlab chiqarishini, hatto transport va qishloq xo'jaligini ham elektr quvvatisiz tasavvur qilish qiyin. Bu sohaning o'ziga xos xususiyati shundaki, u yaratgan mahsulotni, ya'ni elektr quvvatini jamg'arib, omborhonalarga yig'ib bo'lmaydi, undan ayni paytning o'zida foydalanish kerak.

Odatda elektr quvvati omilini ishlab chiqarishning hududiy tashkil etilishida eng avvalo uning arzon turiga urg'u beriladi. Arzon elektr quvvati suv stantsiyalaridan olinadi, chunki suv suvligicha GESdan keyin ham qolaveradi, Respublikamizda ishlab chiqariladigan elektr energiyaning 80% ziyodi issiqlik elektr stantsiyalaridan olinadi. XICHM shakllanishida, masalan, Talimarjon TRES ahamiyati katta …. yoqilg'i elektr stantsiyalarida esa ko'mir, mazut yoki tabiiy gaz sarflanadi.

Demak, elektr quvvati bir qator sanoat korxonalarini o'z atrofiga omil sifatida "yig'ar" ekan. Shu sababli u yirik rayon va majmua hosil qilish qudratiga ega. Bizning sharoitimizda elektr quvvati yangi yerlarni o'zlashtirish uchun ham kerak. Jumladan, Qarshi dashtining asosiy qismi Tolimarjondagi bir qator nasos stantsiyalari vositasi bilan sug'oriladi. Elektr quvvati Norak – Tursunzoda (Regar) – G'uzor orqali keladi.

Suv va iqlim sharoiti omili ham ishlab chiqarish tarmoqlarini joylashtirishda katta ahamiyatga ega. Suv manbalari ayniqsa kimyo, yog'och – tsellyuloza, metallurgiya zavodlarining faoliyatiga sezilarli ta'sir qiladi. Jumladan, cho'yan erituvchi pechlarni sovitish uchun ham suv kerak.

Suv va iqlim sharoitlari omili boshqa sanoat korxonalarini qurishda ham e'tiborga olinadi. Bu omilning ahamiyati qishloq xo'jaligi, dehqonchilik uchun katta. Chunonchi, O'rta Osiyo, xususan O'zbekiston Respublikasida an'anaviy dehqonchilik uning issiq va quruq iqlimiy sharoitida faqat sun'iy sug'orish asosida olib boriladi. Paxta, meva, sabzavot, uzum va boshqa qishloq xo'jalik mahsulotlariga suv hamda issiq iqlim (ma'lum miqdordagi vegetatsiya

Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано ...
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано ...

haroratining miqdori) juda zarur. Shu bilan birga issiq iqlim sharoitida sanoat korxonalarini ochiq usulda qurish, suv va boshqa alkogolsiz ichimliklar, ip gazlama ishlab chiqarishga o'xshash tarmoqlarni ko'proq rivojlantirish talab etiladi.

Ijtimoiy - iqtisodiy omillari ichida eng muhimi aholi va mehnat resurs omilidir. Har qanday ishlab chiqarish jarayoni ishchi kuchisiz sodir bo'lmaydi. Bu o'rinda ikki holni qayd qilish lozim: birinchidan, shunday korxonalar borki, ularga son jihatdan ko'p ishchi kerak. Masalan, tikuv fabrikasi, konserva zavodi, paxta yetishtirish, uni qayta ishlash va h.k. Ayni bir paytda boshqa bir korxonalarga mehnat resurslarining miqdori ko'p bo'lishi shart emas, «oz bo'lsa ham soz bo'lsin» ma'nosida ularga malakali ishchi kuchi talab qilinadi. Mazkur korxonalar va tarmoqlar (radio yoki priborsozlik, aniq mashinasozlik va shunga o'xshash) malakali ishchi kuchi mavjud bo'lgan shaharlarda, ilmiy texnik markazlarida joylashtiriladi.

O'zbekistonda mahalliy aholi tabiiy ko'payishining yuqoriligi va uning migratsion harakatini faolsizligi mehnat zaxiralarini ko'plab shakllanishiga olib keladi. Shu sababli bizda mehnatga layoqatli aholi soni juda ko'p. Ularning miqdori qishloq joylarda va sust rivojlangan kichik shaharlarda juda yuqori. Binobarin, bunday joylarda ish o'rinlarini kengaytirish, yangi sanoat va boshqa korxonalar, madaniy - maishiy muassasalarni qurish zarur.

Ishlab chiqarishni hududiy joylashtirishda iste'molchi omili katta ahamiyatga ega.

Aholi faqat ishchi kuchi emas, balki u eng avvalo iste'molchi hamdir. Bu omilning roli esa hozirgi kunda, xalqning yashash sharoiti va darajasini yaxshilash doirasida keskin oshib borishi bilan bog'liqdir. Ijtimoiy qiyinchiliklarga barham berish alohida kerak bo'lgan oziq - ovqat, kiyim - kechak va uning boshqa ehtiyojlarini qondiruvchi mahsulotlarni yetarli miqyosda ishlab chiqarishni taqozo etadi. Shu sababli iste'mol omili oziq - ovqat korxonalarini o'ziga «tortadi», ya'ni bunday zavod yoki fabrikalar bevosita aholi yashovchi maskanlarda joylashtiriladi.

Iste'mol omili faqat xalq ehtiyoji bilan belgilanmaydi. Ishlab chiqarishning o'zining talabi, boshqa xil maxsulotlarning keng miqdorda sarflanishi, ularning transportda keltirishning noqulayligi ham bunday korxonalarni iste'mol rayonlarida qurilishini nazarda tutadi. Masalan, qishloq xo'jalik mashinasozligi o'sha mintaqaning ishlab chiqarish ixtisoslashuviga muvofiq shu yerda rivojlanishi zarur.

Umuman, qaysi rayon nimaga ixtisoslashsa shunga mos mashinasozlik tarmog'i bu yerda yaxshi rivojlangan bo'lishi qonuniy bir holdir. O'zbekistonda paxta teruvchi, Belorussiyada - kartoshka, Ukrainada qand lavlagi, Shimoliy Kavkaz va Volga bo'yicha g'alla yig'uvchi, Qirg'izistonda pichan taxlovchi, Gruziyada choy teruvchi mashinalarni ishlab chiqarish bunga yaqqol misol bo'la oladi. Huddi shunday, rayonlarni ma'lum yuqori sanoat tarmoqlariga ixtisoslashuvi o'sha sohalarga tegishli mashina, asbob - uskuna, jihozlar ishlab

chiqarilishini talab etadi. Chunonchi, Uralda metallurgiya sanoati uchun, Bokuda - neft, Donbassda - ko'mir, Petrozavodskda - o'rmon, O'zbekistonda to'qimachilik mashinasozligi rivojlangan.

SHuningdek boshqa sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlarini ham aholi yashab turgan joylarda joylashtirish maqsadga muvofiq, yoki: neftni keltirib, undan benzin, kerosin, mazut va shunga o'xshash qator mahsulotlarni olish, kimyo sanoatini rivojlantirish va boshqalar.

Go'sht sanoatini joylashtirish ham o'ziga xos xususiyatga ega. Bu sanoat bevosita chorvachilik rayonlarida rivojlantirilsa, unda iste'molchiga faqat muzlatilgan go'sht keltiriladi. Bunday go'shtdan esa kolbasa, konserva va boshqa go'sht mahsulotlarini ishlab chiqarib bo'lmaydi. Agar go'sht sanoati iste'mol rayonlarida joylashtirilsa - maqsaga muvofiq bo'ladi.

Transport omili Ishlab chiqarishni joylashtirishda juda muhim, chunki u ishlab chiqarishning bevosita davom ettiruvchi tarmog'i hisoblanadi. Transport shohobchalarisiz xom ashyo ham keltirilmaydi, mahsulot ham iste'molchilarga yetkazilmaydi. Eng muhimi, hududiy mehnat taqsimoti rivojlanmaydi. Shuning uchun transportning ahamiyati barcha boshqa omillar bilan qo'shilib, uyg'unlashib ketadi va uni «sof» holda ajratib olish qiyin. Omillar bilan ham chambarchars bog'liq bo'lib, iqtisodiy munosabatlarini rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Ilmiy - texnika taraqqiyoti chetlab o'tolmaymiz, albatta omilning ta'siri bir qator tarmoqlarni hududiy tashkil etilishida aniq va ravshan ko'rinadi (mashinasozlik, elektroenergetika va kimyo). Shubhasizki, mazkur sanoat tarmoqlariga tegishli ko'pgina korxonalar, ayniqsa mashinasozlik zavodlari yuksak darajada ilmiy - texnika qudratiga ega bo'lgan yirik shaharlarda joylashtiriladi.

Yuqorida ko'rilgan barcha omillarning ahamiyati katta. Ammo ularning barchasi pirovard natijada ekologik omil bilan «hisoblashishlari» kerak. Zotan vujudga kelgan vaziyat buni qat'iylik bilan talab etadi. Hozirgi kunda ayrim sanoat korxonalarining ishlashi shu nuqtai - nazardan to'xtatilganligi bejiz emas.

Ekologik jihatdan ko'p sanoat tarmoqlari va eng avvalo kimyo, yog'och - tsellyuloza, go'sht, vino, konserva, charm zavodlari, issiqlik elektr stantsiyalari va shunga o'xshash korxonalar «nomaqbul» hisoblanadi. Binobarin, ular aholi joylashgan markazlardan uzoqroqda bo'lishi «SHo'rtan gaz kimyo», majmuasi, Muborak gazni qayta ishlash zavodi va boshqa sanoat korxonalari misolida ko'rish mumkin.

Kimyo sanoati misolida ekologik omilning ishlab chiqarishning hududiy tashkil etilishiga ta'sirini ko'rish mumkin, chunki bu sanoat korxonalarini joylashtirilishi chinakam erkin xususiyatga ega. Zero kimyo sanoati o'simlik, hayvonot, mineral xom ashyosi, suv, havo (azot) asosida ham, boshqa sanoat chiqindisi (qora va rangli metallurgiya) negizida ham rivojlanishi mumkin.

Shunday qilib, kimyo sanoati korxonalarini har qaerda qursa bo'ladi, ammo bu masalaning bitta nozik tomoni bor - bu ham bo'lsa ekologik omildir. Bu omil

bilan hozirgi kunda hisoblashmasdan iloj yo'q, zero mamlakatimiz hududida ekologik sog'lom joyning o'zi juda sanoqli.

Yuqoridagi omillardan tashqari bozor iqtisodiyoti omilini ham unutmaslik kerak. Hozirgi kunda bozor iqtisodiyoti to'g'risida barcha - olimu oddiy xalq, katayu kichik so'z yuritadi, ba'zan bu ibora dissertatsiya va boshqa ilmiy ishlar nomiga ham kiritiladi. Lekin bu juda murakkab tushuncha va iqtisodiy munosabatdir. Unga xorijiy mamlakatlar, xususan Yevropa davlatlari boy tajribaga ega, chunki bu munosabat mazkur davlatlarda o'n va yuz yillar davomida shakllanib kelgan.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlariga birdaniga o'tib bo'lmaydi, buning uchun barcha shart va sharoit yaratish kerak, ya'ni uning o'zini moddiy, maishiy va madaniy infrastrukturasi bo'lmog'i lozim. Shuning uchun bu munosabatlarga o'tish tarixan birmuncha uzoq davrni talab etadi va unga bosqichma - bosqich o'tish, evolyutsion rivojlanish iborasini qo'llash to'g'riroq bo'ladi.

Sodda qilib olganda, bozor iqtisodiyoti - bu ishlab chiqarish erkinligi va xarid erkinligidir, bu raqobatdir. Demak, ishlab chiqarishni rejali (planli) va proportsional, tekis joylashtirish o'rniga hududiy tengsizlik, musobaqa, o'rniga raqobat tushunchalarini qo'llashga to'g'ri keladi. Bunday sharoitda ko'p ukladli iqtisodiyot, mulkchilikning turli shakllari va sog'lom raqobat muhitini vujudga keltirish, monopoliyaga qarshi kurash muhim ahamiyat kasb etadi. Binobarin, bozor iqtisodiyoti omilini ishlab chiqarish tarmoqlarini hududiy tashkil etishga nisbatan tahlil etar ekanmiz, unda bu boradagi ilgarigi, an'anaviy fikr yuritishlarimiz tamomila o'zgarib ketadi. Chunki bu sharoitda aksariyat narsani, shu jumladan nimaga ixtisoslashuvi va qaerda joylashtirishni pirovard natijada bozor, raqobat, talab va taklif belgilaydi. davlat esa o'zining regional (hududiy) va soliq siyosati orqali bu jarayonni boshqarib yoki tartibga solib turadi.

Ishlab chiqarishni hududiy joylashtirishda infrastruktura (infratuzilma) muhim rol o'ynaydi. Iqtisodiyotda infratuzilma tushunchasi iqtisodiyotda yaqindagina qo'llanilayotgan bo'lishiga qaramay, vaqt o'tgan sari unga tobora katta e'tibor berilmoqda.

Infratuzilmani kategoriya sifatida keng talqin qilish unga moddiy boyliklar yaratishda bevosita qatnashmasa-da, lekin unga ishlab chiqarish, ishlab turishni ta'minlovchi inshoatlar, ob'ektlar, tizimlar va turli xizmatlar kiradi. Infratuzilmaning rivojlanganligi u yoki bu region xo'jalik yo'li bilan o'zlashtirilganligi darajasini aks ettiradi. Infratuzilmalar ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmalarga bo'linadi.

Ishlab chiqarish infratuzilmasi ishlab chiqarish jarayoniga ko'proq xizmat ko'rsatish sohalari bilan bog'liq bo'lgan muxandis – texnika inshoatlari va ob'ektlari, elektr uzatish liniyalari hamda kichik stantsiyalar, har xil aloqa turlari, quvurlar va x.k. suv ta'minoti ob'ektlari, turli xil sug'orish inshoatlari, ulgurji savdo hamda moddiy - texnika ta'minoti muassasalari, ilmiy harakterdagi muassasalar va axborot vositalari kiradi.

Ijtimoiy infratuzilma aholi uchun zarur uy - joy, maishiy va ijtimoiy - madaniy sharoitlarni ta'minlash bilan bog'liq ob'ektlar jamidan iborat bo'lad. Unga uy - joy fondi, turli xil savdo va umumiy ovqatlanish, mahalliy transport, suv ta'minoti hamda kanalizatsiya tizimi, sog'liqni saqlash, ma'orif muassasalari, oliy maktab, ilmiy - tadqiqot ilmgohlari, pochta - telegraf hamda moliya muassasalari, madaniy –tomosha korxonalari, sport -sog'lomlashtirish inshootlari, jamoat xavfsizligi va boshqa ob'ektlar hamda ijtimoiy-maishiy xarakterdagi muassasalar kiradi.

Ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma tarkibining keltirilgan ruyxatidan kurinib turibdiki, uning vazifalari kuyidagi ikki belgi bilan xarakterlanadi: ishlab chiqarish va aholiga har tomonlama xizmat ko'rsatish hamda foydalanishning tarmoqlararo xarakteridan iborat ekanligi.

Foydalanishning tarmoqlararo harakteri, ayniqsa, muhimdir, chunki u rivojlangan infratuzilmalarni rayon va shaharning ishlab chiqarish ixtisoslashuvidan qat'iy - nazar barpo etish zarurligini ko'rsatadi. Tarmoqlarning har qanday jami yetarli darajada o'zlashtirilgan va obodonlashtirilgan hududda negiz topish mumkin.

Infratuzilma ob'ektlari va inshoatlari moddiy ne'matlar ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liq bo'lsa - da, lekin shunga qaramay ishlab chiqarish bilan aholining barcha xizmat turlariga talabi keskin o'sgan fan - texnika taraqqiyoti sharoitda ular ahamiyatini kamsitib bo'lmaydi.

Ijtimoiy infratuzilma aholiga har tomonlama xizmat ko'rsatish darajasini oshirishgina emas, balki bandlik tuzilmasini yaxshilashga ham yordam beradi. Bu narsa Respublikamizning yangi o'zlashtiriladigan rayonlar uchun ayniqsa muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirishda yuqorida keltirilgan omillar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ishlab chiqarishni rivojlantirish va uni to'g'ri joylashtirishda katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Ma'ruza~~авзу~~. ISHLAB CHIQARISHNI IJTIMOIY - TASHKIL ETISHNING SHAKLLARI

REJA:

~~ИШЛАБ ЧИЌАРИШНИ ИЖТИМОИЙ-ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛЛАРИ~~

1. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya uchun ijtimoiy tashkil etish shakllarining ahamiyati
2. Mujassamlashuv

3. Iqtisoslashuv
4. Kooperatsiya
5. Kombinattsiya
~~1. .~~

Ishlab chiqarishni tashkil etishning barcha shakllari-mujassamlashuv, ixtisoslashuv, kooperatsiya va kombinatsiya, ayni paytda ijtimoiy va hududiy tomonlarga ega. Albatta, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya uchun ishlab chiqarishning hududiy tomoni yetakchi rol o’ynaydi. Shunga qaramasdan, bu bir-biri bilan bog’liq bo’lgan jarayonlarni uyushtirgan holda o’rganish, tahlil qilish, biridan ikkinchisiga o’ta bilish geografik fikrlashning muhim xususiyatidir.

Mujassamlashuv yoki ishlab chiqarishning to’planishi, yig’ilishi xalq xo’jaligining barcha tarmoqlariga tegishlidir. Ammo geografik jihatdan u eng avvalo sanoat, qishloq xo’jalik va transport, ya‘ni moddiy sohalarda yaqqol namoyon bo’ladi. qolaversa, iqtisodiy geografiya fanining ob‘ektini aynan shu tarmoqlarning hududiy tashkil etilishi, ularning joylashish xususiyatlari belgilab beradi. Chunonchi, sanoat uchun «nuqta» yoki tugun ko’rinishida hududiy tashkil etish, qishloq xo’jaligiga areal yoki mintaqaviy (zonal), transport uchun esa lentasimon yoki chiziq shaklidagi joylashuv xosdir. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya ma‘lum darajada huddi ana shu nuqtalar-sanoat markazlari va tugunlari, areal, «tasmalarni», ularning joylashuvi, aloqasi va hududiy munosabatlarini o’rganadi. Ijtimoiy ob‘ektlarning hududiy tashkil etilishi esa yuqoridagi tarmoqlar joylashuvi bilan belgilanadi.

Mujassamlashuvning bu shakllari bir-biriga o’tib turadi va turli rayon yoki mamlakatlarda har xil birikmada bo’ladi. masalan: shaharning markazlashuv darajasi ma‘lum bir bosqichga yetgandan keyin o’ziga xos vaziyat vujudga keladi, ya‘ni endi mazkur shaharda qo’shimcha korxonalarni qurish imkoniyati qolmaydi.

Yuqorida keltirilgan mulohazalarga misol qilib Toshkent atrofida joylashgan go’sht kombinati, ToshGRES, Toshkent xalq xo’jaligi universiteti, Yadro fizikasi universitet iva h.k. ko’rsatish mumkin. Toshkent aholisi ehtiyoji va xo’jaligi uchun zarur bo’lgan bu korxonalarni poytaxtda qurishning iloji yo’q, lekin ular iste‘molchi, sanoat ilm-fan markaziga yaqin bo’lmog’i lozim. Bundan yana bir xulosa, ya‘ni ishlab chiqarish mujassamlashuvi bilan shahar rivojlanishi o’rtasidagi munosabat kelib chiqadi. Dastlab shaharning vujudga kelish va ulg’ayishida ishlab chiqarishni joylashtirish yetakchi rol o’ynaydi, keyinchalik esa shaharning o’zi ishlab chiqarishning hududiy tashkil etish omillariga aylanadi.

Mujassamlashuvning yuqori va pastligi ayni paytda ma‘lum bir sohaning riojlanganlik darajasini belgilaydi. bu yerda «umumiy mahraj» bo’lib shahar, viloyat yoki boshqa bir joyda yashovchi aholining ulushi, xissasi xizmat qiladi.

Korxona, urbanistik va hududiy mujassamlashuv turli rayon yoki mamlakatlarda turlicha birikma hosil qiladi. Past darajadagi korxona yoki ishlab chiqarish mujassamlashuvi yuqori urbanistik mujassamlashuviga to’g’ri kelish hollari ham uchraydi. Bu holda shaharda mayda korxonalar soni juda ko’p

bo'ladi. aksincha, urbanistik mujassamlashuv past, ammo ishlab chiqarish mujassamlashuvi yuqori bo'lishi ham mumkin. Bunga kichikroq, masalan, Xivada katta gilam kombinatining joylashuvi misol bo'ladi.

Huddi shunday past darajadagi urbanistik mujassamlashuv yuqori hududiy mujassamlashuviga ham olib keladi. Bu holda mazkur hududda juda ko'p kichik sanoat punkti yoki markazlari mavjud bo'ladi.

Shunday qilib, yuqori darajadagi mujassamlashuv, ayniqcha o'ta yirik korxonalarni barpo etish hamma vaqt ham ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan samarali emas. Bunday hollarda xom ashyo va tayyor mahsulotni transportda tashish harajatlari ko'payadi, ishchi-kuchi yetishmaydi va eng muhimi-ekologik muvozanat buziladi.

Xo'sh qaysi darajadagi mujassamlashuv ma'qul degan savol tug'iladi. Axir, ayni bir hajmdagi mahsulotni turli xil yirikdagi korxona, shahar yoki rayonlarda ishlab chiqarish mumkin-ku. Bu yerda ham bir tomonlamalik, qat'iylik zararli va hatarlidir deb o'ylaymiz. Binobarin, turli xil yiriklikdagi korxonalar, shaharlar bo'lgani maqsadga muvofiq bo'lsa kerak. Demak, mujassamlashuv ob'ektiv qonuniyat, biroq u barcha mamlakatlarga xos va iqtisodiy samaradorlikka ega bo'lsada, uning ma'lum chegarasi, ko'lami, doirasi bo'lishi shart.

Respublikada ham faqat Toshkent va Toshkent viloyatini rivojlantirib, qolgan mintaqa va joylarni o'z holiga qoldiraverish ham yaramaydi, albatta. Shu bois Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Surxondaryo, Jizzax kabi viloyatlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish zamon talabi bo'lib, bu masalalar mustaqil davlatning ilmiy asosda ishlab chiqilgan hududiy siyosatida ham o'z aksini topmog'i lozim.

Markazlashuv mujassamlashuvning bir ko'rinishidir. Bu yerda ishlab chiqarish korxonalari yoki boshqa tashkilotlar va sohalarni asosan birgina shaharda joylashuvi tushuniladi. Ayni paytda mamlakat yoki xo'jalik boshqaruvining bunday tizimi yakka xokimlik-monopolizatsiyaga olib kelishi turgan gap, bu esa maqsadga nomuvofiqdir.

Yuqoridagi ma'noda mujassamlashuv tushunchasi hamma vaqt markaz tushunchasini ifodalaydi. Shubxasizki, bu markaz balandroq turishi, ko'zga yaqqol va darhol tashlanishi lozim. Ammo «markaz» deganda shaharlarni umuman sanoat yoki madaniyat markazi sifatida qarash ham to'g'ri bo'lmaydi. Qolaversa, hamma shaharlar ham sanoat, madaniyat markazidir. Shuning uchun shahar aynan qaysi sanoat tarmog'i markazi ekanligini aniqlash ma'qulroq hisoblanadi.

Ixtisoslashuv ham ishlab chiqarishni tashkil etishning muhim shakli bo'lib, u mehnat taqsimoti va iqtisodiy rayonlarni tarkib topishi bilan chambarchars bog'liq.

Uning 3 bosqichi va 3 turi mavjud. ixtisoslashuvning 3 bosqichi deganda korxona, shahar yoki rayon miqyosidagi ixtisoslashuv tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, ularning har biriga hududiy yoki ijtimoiy mehnat taqsimoti natijasida ma'lum bir mahsulotni ishlab chiqarilishi biriktiriladi. O'z navbatida,

ixtisoslashuv shu korxona (u jamoa xo'jaligi bo'lishi ham mumkin), shahar va rayonlarning «qiyofasini», ularning mehnat taqsimotida tutgan o'rnini belgilab beradi.

Ixtisoslashuvning 3-turi bu qism (detal), texnologik yoki yarim mahsulot (polufabrikat) va predmet (tayyor mahsulot ishlab chiqarish) ixtisoslashuvidir. Ixtisoslashuvning bunday ko'rinishlari bir-biri bilan uzviy bog'liq va ular turli hududiy bosqichda o'zgacha xususiyatga ega bo'ladi.

Ixtisoslashuvi oqibatida xalq xo'jaligining tarmoqlari vujudga keladi, iqtisodiy rayonlar, shaharlarning funktsional turlari shakllanadi. Shu bilan birga u tashqi transport iqtisodiy aloqalarini taqozo etadi, chunki ishlab chiqarilgan va mahalliy iste'moldan ortib qolgan mahsulot chetga chiqariladi, mazkur rayonda yetishmaydigan mahsulot esa boshqa joydan keltiriladi.

Shunday tartibda mulohaza yuritib, O'zbekistondagi ixtisoslashgan tarmoqlarini aniqlash mumkin. Masalan, respublikamiz paxta tolasi, pila, tog'-kon sanoati, qishloq xo'jaligi mashinasozligi va boshqa sohalarga ixtisoslashgan. Uni i pyoki ipak gazlamaga, neft sanoatiga ixtisoslashgan deyish bir oz mushkulroq, chunki bu mahsulotlar O'zbekistonda hozircha yetarlicha ishlab chiqarilmaydi va ular mahalliy talabni to'la qondira olmaydi.

Ixtisoslashuv albatta, faqat moddiy ishlab chiqarishga tegishli emas. u barcha ijtimoiy jabhalarga ham molik xususiyatdir.

Ixtisoslashuvning ham mujassamlashuv kabi o'zining chegarasi bo'lishi lozim, o'ta tor ixtisoslashuv bir tomonlikka (ijtimoiy hayotda tor fikrlashgan), yo'l harajatlarining ko'payishiga olib keladi. Ulkan korxonalarni qurish qancha zararli bo'lsa, xaddan tashqari tor ixtisoslashuv, yakkaxokimlik ham shuncha hatarlidir. Afsuski, yaqin o'tmishda mamlakatimiz qudrati, uning rivojlanganlik darajasi shu «yirik», «eng katta», «yagona» kabi tushunchalar bilan ifodalandi, «birinchi» bo'lish esa ko'p hollarda qolgan barcha sohalarda qoloqlikni anglatar edi. ammo bu mulohazalardan noto'g'ri xulosa chiqarish ham kerak emas, chunki ixtisoslashuvsiz shahar, tuman, viloyat, iqtisodiy rayon, respublikalarni, qolaversa jamiyat va kishilarning o'zini ham rivojlanishi tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun ixtisoslashgan tarmoq bilan birgalikda boshqa yordamchi yoki ikkalamchi sohalar ham xech bo'lmaganda mahalliy ehtiyoj doirasida rivojlangan bo'lishi lozim.

Demak, ixtisoslashuv kompleks, har tomonlama rivojlanish bilan uyg'unlashuvi kerak.

Kooperatsiya pirovard natijada muayyan bir maxsulot yaratish uchun turli korxonalarning hamkorligidir. Bu korxonalar faqat bir yoki ikki tarmoqqa tegishli bo'lmasligi mumkin. Shu bilan birga kooperatsiyada hududiy birlik, barcha ixtisoslashgan korxonalarning bir joyda o'rinlashuvi uncha sezilmaydi va aksincha, ularning tarqoq holda joylashuvi kuzatiladi.

Kooperatsiya qatnashuvchi korxonalar soni vujudga kelayotgan mahsulotning murakkabligiga bog'liq. Chunonchi, mashinamozlikda, aniqrog'i, yengil va yuk mashinalarini ishlab chiqarish uchun juda ko'p ehtiyoj qismlar,

detallar kerak. Shu bois bunday mashinalarning yaratilishida yuzlab ixtisoslashgan korxonalarning ulushi bor.

Kombinatsiya, kombinatlash kooperatsiyaga o’xshab korxonalar birlashmasidan iborat. Ammo bu yerda tarqoq holda joylashgan birlik emas, balki ularning hududiy umumiyligi tushuniladi. Shu sababli kombinatsiyada, kooperatsiyada farqli ularoq, ko’proq hududiylik namoyon bo’ladi.

Bu ikki, yuzaki qaraganda bir-biriga o’xshash tushuncha o’rtasida, boshqa farqlar ham bor. Kooperatsiyada natija, maqsad, pirovard mahsulot bir bo’lsa, kombinatsiyada aksincha, ya‘ni xoy ashyo bo’lib, undan olinadigan mahsulot turlichadir.

Demak, kombinatlashuv ma‘lum bir turdagi xom ashyoni chuqur texnologik qayta ishlash, uning chiqindilaridan to’la foydalangan holda barcha maxsulotlar ishlab chiqarishni anglatadi. Huddi shu ma‘noda kombinatsiya «tuntarilgan» kooperatsiyadir.

Sanoatda kombinatlar bir necha texnologik jihatdan bog’liq bo’lgan yoki tsexlardan tashkil topgan bo’ladi. masalan, qora metallurgiya kombinatlari, aniqrog’i to’la tsikli kombinatlar cho’yan, po’lat va prokat ishlab chiqaruvchi zavodlar birlashmasidir. Agar ularning bittasi bo’lmasa, u holda kombinat to’liq tsiklga ega emas.

Shunday qilib, kombinatsiya sanoat tarmoqlarining ko’pchiligiga xosdir. Faqat mashinasozlikda «kombinat» so’zini uchramaymiz, ammo mohiyatan bu yerda ham u mavjud, zotan metalldan asosiy maxsulot bilan bir qatorda keng iste‘mol mollari ham ishlab chiqariladi. Masalan, Toshkentdagi Chikalov nomli aviatsiya birlashmasi samolyotdan tashqari avtomobil uchun ba‘zi bir ehtiyoj qimslar, bolalar aravachasi va shunga o’xshash turli xil xalq iste‘mol mollarini ham ishlab chiqaradi. Mujassamlashuv yoki ixtisoslashuv Ayni paytda shu sohaning rivojlanganligidan dalolat beradi. Ammo rivojlanganlik mujassamlashuvida korxona yoki tashkilotning kattaligi, ko’lami bilan o’lchansa, ixtisoslashuvda esa o’z ifodasini yagonaligi, noyobligi va betakrorligida topadi.

Mustaqillikni mustahkamlash va bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o’tish sharoitida ishlab chiqarishni tashkil etishining barcha shakllaridan to’g’ri va oqilona foydalanish zarur. Masalan, har qanday mustaqil davlatning iqtisodiy qudratini faqat kichik yoki tor darajada ixtisoslashgan korxonalar bo’yicha parchalab yuborish maqsadga muvofiq emas. shu bois, mamlakat uchun katta, o’rta va kichik, turli darajada ixtisoslashgan korxonalarning turg’un uyushmasi, majmuasi kerak.

Hozirgi sharoitda mamlakat iqtisodiyotini ham «pastdan ham» «yukoridan» ko’rish lozim. Binobarin, xorijiy davlatlar sarmoyalari orqali yoki ular bilan hamkorlikda barpo etilayotgan sanoat korxonalari uchun ularga zarur bo’lgan texnologik qismlar, detall va dastgohlarni o’zimizda tayyorlash imkoniyatlarini vujudga keltirish zamon talabidir. Shu bilan birga mavjud imkoniyat va resurslaridan to’la foydalangan holda mamlakatimiz hududida ko’proq tayyor

mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalarni rivojlanitirishga ahamiyat berish lozim.

Ишлаб чиšаришни ташкил этишнинг барча шакллари мужассамлашув, ихтисоcлашув, кооперация ва комбинация, айни пайтда ижтимоий ва ќудудий томонларга эга. Албатта, иšтисодий ва ижтимоий география учун ишлаб чиšаришнинг ќудудий томони етакчи роль œйнайди. Шунга šарамасдан, бу бир-бири билан бођлиš бœлган жараёнларни уюштирган ќолда œрганиш, таќлил šилиш, биридан иккинчисига œта билиш географик фикрлашнинг муќим хусусиятидир.

Мужассамлашув ёки ишлаб чиšаришнинг тœпланиши, йиђилиши халš хœжалигининг барча тармоšларига тегишлидир. Аммо географик жиќатдан у энг аввало саноат, šишлоš хœжалик ва транспорт, яъни моддий соќаларда яššол намоён бœлади. šолаверса, иšтисодий география фанининг объектини айнан шу тармоšларнинг ќудудий ташкил этилиши, уларнинг жойлашиш хусусиятлари белгилаб беради. Чунончи, саноат учун «нуšта» ёки тугун кœринишида ќудудий ташкил этиш, šишлоš хœжалигига ареал ёки минтаšавий (зонал), транспорт учун эса лентасимон ёки чизиš шаклидаги жойлашув хосдир. Иšтисодий ва ижтимоий география маълум даражада ќудди ана шу нуšталар-саноат марказлари ва тугунлари, ареал, «тасмаларни», уларнинг жойлашуви, алоšаси ва ќудудий муносабатларини œрганади. Ижтимоий объектларнинг ќудудий ташкил этилиши эса юšоридаги тармоšлар жойлашуви билан белгиланади.

Мужассамлашувнинг бу шакллари бир-бирига œтиб туради ва турли район ёки мамлакатларда ќар хил бирикмада бœлади. масалан: шаќарнинг марказлашув даражаси маълум бир босšичга етгандан кейин œзига хос вазият вужудга келади, яъни энди мазкур шаќарда šœшимча корхоналарни šуриш имконияти šолмайди.

Юšорида келтирилган мулоќазаларга мисол šилиб Тошкент атрофида жойлашган гœшт комбинати, ТошГРЭС, Тошкент халš хœжалиги университети, Ядро физикаси университет ива ќ.к. кœрсатиш мумкин. Тошкент аќолиси эќтиёжи ва хœжалиги учун зарур бœлган бу корхоналарни пойтахтда šуришнинг иложи йœš, лекин улар истеъмолчи, саноат илм-фан марказига яšин бœлмоđи лозим. Бундан яна бир хулоса, яъни ишлаб чиšариш мужассамлашуви билан шаќар ривожланиши

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

œртасидаги муносабат келиб чиšади. Дастлаб шаќарнинг вужудга келиш ва улђайишида ишлаб чиšаришни жойлаштириш етакчи роль œйнайди, кейинчалик эса шаќарнинг œзи ишлаб чиšаришнинг ќудудий ташкил этиш омилларига айланади.

Мужассамлашувнинг юšори ва пастлиги айни пайтда маълум бир соќанинг риожланганлик даражасини белгилайди. бу ерда «умумий маќраж» бœлиб шаќар, вилоят ёки бошšа бир жойда яшовчи аќолининг улуши, хиссаси хизмат šилади.

Корхона, урбанистик ва ќудудий мужассамлашув турли район ёки мамлакатларда турлича бирикма ќосил šилади. Паст даражадаги корхона ёки ишлаб чиšариш мужассамлашуви юšори урбанистик мужассамлашувига тœђри келиш ќоллари ќам учрайди. Бу ќолда шаќарда майда корхоналар сони жуда кœп бœлади. аксинча, урбанистик мужассамлашув паст, аммо ишлаб чиšариш мужассамлашуви юšори бœлиши ќам мумкин. Бунга кичикроš, масалан, Хивада катта гилам комбинатининг жойлашуви мисол бœлади.

Ќудди шундай паст даражадаги урбанистик мужассамлашув юšори ќудудий мужассамлашувига ќам олиб келади. Бу ќолда мазкур ќудудда жуда кœп кичик саноат пункти ёки марказлари мавжуд бœлади.

Шундай šилиб, юšори даражадаги мужассамлашув, айниšча œта йирик корхоналарни барпо этиш ќамма ваšт ќам ижтимоий-иšтисодий жиќатдан самарали эмас. Бундай ќолларда хом ашё ва тайёр маќсулотни транспортда ташиш ќаражатлари кœпаяди, ишчи кучи етишмайди ва энг муќими экологик мувозанат бузилади.

Хœш šайси даражадаги мужассамлашув маъšул деган савол туђилади. Ахир, айни бир ќажмдаги маќсулотни турли хил йирикдаги корхона, шаќар ёки районларда ишлаб чиšариш мумкин-ку. Бу ерда ќам бир томонламалик, šатъийлик зарарли ва ќатарлидир деб œйлаймиз. Бинобарин, турли хил йирикликдаги корхоналар, шаќарлар бœлгани маšсадга мувофиš бœлса керак. Демак, мужассамлашув объектив šонуният, бироš у барча мамлакатларга хос ва иšтисодий самарадорликка эга бœлсада, унинг маълум чегараси, кœлами, доираси бœлиши шарт.

Республикада ќам фаšат Тошкент ва Тошкент вилоятини ривожлантириб, šолган минтаќа ва жойларни œз ќолига šолдиравериш ќам

ярамайди, албатта. Шу боис Šораšалпођистон Республикаси, Хоразм, Сурхондарё, Жиззах каби вилоятлар ижтимоий-иšтисодий ривожланишни жадаллаштириш замон талаби бœлиб, бу масалалар мустаšил давлатнинг илмий асосда ишлаб чиšилган ќудудий сиёсатида ќам œз аксини топмођи лозим.

Марказлашув мужассамлашувнинг бир кœринишидир. Бу ерда ишлаб чиšариш корхоналари ёки бошšа ташкилотлар ва соќаларни асосан биргина шаќарда жойлашуви тушунилади. Айни пайтда мамлакат ёки хœжалик бошšарувининг бундай тизими якка хокимлик-монополизацияга олиб келиши турган гап, бу эса маšсадга номувофиšдир.

Юšоридаги маънода мужассамлашув тушунчаси ќамма ваšт марказ тушунчасини ифодалайди. Шубхасизки, бу марказ баландроš туриши, кœзга яššол ва дарќол ташланиши лозим. Аммо «марказ» деганда шаќарларни умуман саноат ёки маданият маркази сифатида šараш ќам тœђри бœлмайди. Šолаверса, ќамма шаќарлар ќам саноат, маданият марказидир. Шунинг учун шаќар айнан šайси саноат тармођи маркази эканлигини аниšлаш маъšулроš ќисобланади.

Ихтисослашув ќам ишлаб чиšаришни ташкил этишнинг муќим шакли бœлиб, у меќнат таšсимоти ва иšтисодий районларни таркиб топиши билан чамбарчарс бођлиš.

Унинг 3 босšичи ва 3 тури мавжуд. ихтисослашувнинг 3 босšичи деганда корхона, шаќар ёки район миšёсидаги ихтисослашув тушунилади. Бошšача šилиб айтганда, уларнинг ќар бирига ќудудий ёки ижтимоий меќнат таšсимоти натижасида маълум бир маќсулотни ишлаб чиšарилиши бириктирилади. Œз навбатида, ихтисослашув шу корхона (у жамоа хœжалиги бœлиши ќам мумкин), шаќар ва районларнинг «šиёфасини», уларнинг меќнат таšсимотида тутган œрнини белгилаб беради.

Ихтисослашувнинг 3 тури бу šисм (детал), технологик ёки ярим маќсулот (полуфабрикат) ва предмет (тайёр маќсулот ишлаб чиšариш) ихтисослашувидир. Ихтисослашувнинг бундай кœринишлари бир бири билан узвий бођлиš ва улар турли ќудудий босšичда œзгача хусусиятга эга бœлади.

Ихтисослашуви ošибатида халš хœжалигининг тармоšлари вужудга келади, иšтисодий районлар, шаќарларнинг функционал турлари

Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...
Отформатировано: английский (США)
Отформатировано ...

~~шаклланади. Шу билан бирга у ташши транспорт иšтисодий алоšаларини таšозо этади, чунки ишлаб чиšарилган ва маḱаллий истеъмолдан ортиб šолган маḱсулот четга чиšарилади, мазкур районда етишмайдиган маḱсулот эса бошšа жойдан келтирилади.~~

~~Шундай тартибда мулоḱаза юритиб, Œзбекистондаги ихтисоcлашган тармоšларини аниšлаш мумкин. Масалан, республикамиз пахта толаси, пила, тођ-кон саноати, šишлоš хœжалиги машинасозлиги ва бошšа соḱаларга ихтисоcлашган. Уни и пёки ипак газламага, нефть саноатига ихтисоcлашган дейиш бир оз мушкулроš, чунки бу маḱсулотлар Œзбекистонда ḱозирча етарлича ишлаб чиšарилмайди ва улар маḱаллий талабни тœла šондира олмайди.~~

~~Ихтисоcлашув албатта, фаšат моддий ишлаб чиšаришга тегишли эмас. у барча ижтимоий жабḱаларга ḱам молик хусусиятдир.~~

~~Ихтисоcлашувнинг ḱам мужассамлашув каби œзининг чегараси бœлиши лозим, œта тор ихтисоcлашув бир томонликка (ижтимоий ḱаётда тор фикрлашган), йœл ḱаражатларининг кœпайишига олиб келади. Улкан корхоналарни šуриш šанча зарарли бœлса, хаддан ташšари тор ихтисоcлашув, яккахокимлик ḱам шунча ḱатарлидир. Афсуски, яšин œтмишда мамлакатимиз šудрати, унинг ривожланганлик даражаси шу «йирик», «энг катта», «ягона» каби тушунчалар билан ифодаланди, «биринчи» бœлиш эса кœп ḱолларда šолган барча соḱаларда šолоšликни англатар эди. аммо бу мулоḱазалардан нотœђри хулоса чиšариш ḱам керак эмас, чунки ихтисоcлашувсиз шаḱар, туман, вилоят, иšтисодий район, республикаларни, šолаверса жамият ва кишиларнинг œзини ḱам ривожланиши тасаввур šилиш šийин. Шунинг учун ихтисоcлашган тармоš билан биргаликда бошšа ёрдамчи ёки иккаламчи соḱалар ḱам хеч бœлмаганда маḱаллий эктиёж доирасида ривожланган бœлиши лозим.~~

~~Демак, ихтисоcлашув комплекс, ḱар томонлама ривожланиш билан уйђунлашуви керак.~~

~~Кооперация пировард натижада муайян бир махсулот яратиш учун турли корхоналарнинг ḱамкорлигидир. Бу корхоналар фаšат бир ёки икки тармоšša тегишли бœлмаслиги мумкин. Шу билан бирга кооперацияда ḱудудий бирлик, барча ихтисоcлашган корхоналарнинг бир жойда~~

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

œринлашуви унча сезилмайди ва аксинча, уларнинг тарšоš ќолда жойлашуви кузатилади.

Кооперация šатнашувчи корхоналар сони вужудга келаётган маќсулотнинг мураккаблигига бођлиš. Чунончи, машинамозликда, анишрођи, енгил ва юк машиналарини ишлаб чиšариш учун жуда кœп эќтиёж šисмлар, деталлар керак. Шу боис бундай машиналарнинг яратилишида юзлаб ихтисослашган корхоналарнинг улуши бор.

Комбинация, комбинатлаш кооперацияга œхшаб корхоналар бирлашмасидан иборат. Аммо бу ерда тарšоš ќолда жойлашган бирлик эмас, балки уларнинг ќудудий умумийлиги тушунилади. Шу сабабли комбинацияда, кооперацияда фарšли улароš, кœпроš ќудудийлик намоён бœлади.

Бу икки, юзаки šараганда бир-бирига œхшаш тушунча œртасида, бошšа фарšлар ќам бор. Кооперацияда натижа, маšсад, пировард маќсулот бир бœлса, комбинацияда аксинча, яъни хой ашё бœлиб, ундан олинадиган маќсулот турличадир.

Демак, комбинатлашув маълум бир турдаги хом ашёни чуšур технологик šайта ишлаш, унинг чиšиндиларидан тœла фойдаланган ќолда барча махсулотлар ишлаб чиšаришни англатади. Ќудди шу маънода комбинация «тунтарилган» кооперациядир.

Саноатда комбинатлар бир неча технологик жиќатдан бођлиš бœлган ёки цехлардан ташкил топган бœлади. масалан, šора металлургия комбинатлари, анишрођи тœла цикли комбинатлар чœян, пœлат ва прокат ишлаб чиšарувчи заводлар бирлашмасидир. Агар уларнинг биттаси бœлмаса, у ќолда комбинат тœлиš циклга эга эмас.

Шундай šилиб, комбинация саноат тармоšларининг кœпчилигига хосдир. Фаšат машинасозликда «комбинат» сœзини учрамаймиз, аммо моќиятан бу ерда ќам у мавжуд, зотан металлдан асосий махсулот билан бир šаторда кенг истеъмол моллари ќам ишлаб чиšарилади. Масалан, Тошкентдаги Чикалов номли авиация бирлашмаси самолётдан ташšари автомобил учун баъзи бир эќтиёж šимслар, болалар аравачаси ва шунга œхшаш турли хил халš истеъмол молларини ќам ишлаб чиšаради. Мужассамлашув ёки ихтисослашув Айни пайтда шу соќанинг ривожланганлигидан далолат беради. Аммо ривожланганлик

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

мужассамлашувида корхона ёки ташкилотнинг катталиги, кœлами билан œлчанса, ихтисослашувда эса œз ифодасини ягоналиги, ноёблиги ва бетакрорлигида топади.

Мустаšилликни мустаќкамлаш ва бозор иšтисодиёти муносабатларига œтиш шароитида ишлаб чиšаришни ташкил этишининг барча шаклларидан тœђри ва оšилона фойдаланиш зарур. Масалан, ќар šандай мустаšил давлатнинг иšтисодий šудратини фаšат кичик ёки тор даражада ихтисослашган корхоналар бœйича парчалаб юбориш маšсадга мувофиš эмас. шу боис, мамлакат учун катта, œрта ва кичик, турли даражада ихтисослашган корхоналарнинг турђун уюшмаси, мажмуаси керак.

Ќозирги шароитда мамлакат иšтисодиётини ќам «пастдан ќам» «юкоридан» кœриш лозим. Бинобарин, хорижий давлатлар сармоялари орšали ёки улар билан ќамкорликда барпо этилаётган саноат корхоналари учун уларга зарур бœлган технологик šисмлар, деталл ва дастгоќларни œзимизда тайёрлаш имкониятларини вужудга келтириш замон талабидир. Шу билан бирга мавжуд имконият ва ресурсларидан тœла фойдаланган ќолда мамлакатимиз ќудудида кœпроš тайёр маќсулотлар ишлаб чиšарувчи корхоналарни ривожланитиришга аќамият бериш лозим.

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: По центру

Mavzu~~Мавзу~~: XICHM-LARINI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHIDA ENERGIYA ISHLAB CHIQARISH SIKLLARINING AXAMIYATI

REJA:

~~ЌИЧМ-ЛАРИНИ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИДА ЭНЕРГИЯ ИШЛАБ ЧИЅАРИШ ЦИКЛЛАРИНИНГ АЌАМИЯТИ.~~

1. Energiya ishlab chiqarish tsikllari haqida tushuncha
2. Energiya ishlab chiqarish tsikllari mohiyati va uning asoschilari
3. Energiya ishlab chiqarish tsikllari tavsifi
4. O’zbekistonda shakllangan energiya ishlab chiqarish tsikllari

HIIK larining moddiy texnika asosini, ularning tizimiy komponentlarini, energiya ishlab chiqarish tsikllari (EICHTs) tashkil etadi. N.N. Kolosovskiy fikriga kura har bir tsikl O’zbekistonning birdan-bir iqtisodiy rayon navbatma-navbat davom etadigan ishlab chiqarish jarayonlari majmuasidan iborat bo’lib, bunda muayyan energiya va xom ashyo turini birlamchi shakl, ya‘ni ularni undirishdan va qulay xolga keltirishdan to tayyor mahsulotlarning barcha turlarini olishigacha bo’lgan jarayon uyg’unlashadi; bu mahsulot turlarini o’z joyida, ishlab chiqarishni xom

ashyo va energiya manbalariga yaqinlashtirish hamda xom ashyo va energiya resurslarining barcha komponentlaridan foydalanish hisobiga ishlab chiqarish mumkin. Respublikamizdagi ana shunday muhim tarmoq komplekslari qatoriga yoqilg'i-energetika-ximiya kompleksi, rangdor metallurgiya kompleksi, qora metallurgiya va mashinasozlik kompleksi, qurilish industriyasi komplekslari kiradi.

Professor N.N. Kolosovskiy iqtisodiy geografiyasi faniga territorial- ishlab chiqarish komplekslari tushunchasi bilan birgalikda, ishlab chiqarish tsikllari haqidagi tushunchani ham birinchi bo'lib kiritgan olimdir. U territorial-ishlab chiqarish komplekslarining asosini o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish tsikllari tashkil etadi, deb ko'rsatgan edi.

Ishlab chiqarish tsikllari haqidagi kontseptsiyaning fanga kiritilishi iqtisodiy geografiyasi rivojlanishida ancha muhim voqea bo'ldi. Bungacha iqtisodiy geografiyada asosan ishlab chiqarish tarmoqlari analiziga ko'proq e'tibor berilar edi. Bu esa xo'jalikni territorial tashkil etishning barcha qonuniyatlarini, tarmoqlararo o'zaro bog'lanishlarni ochib Bera olmas edi. N.N. Kolosovskiy tarmoq va territorial rivojlanishning o'zaro bog'liqligini yaqqol ko'rsatib beruvchi ishlab chiqarish territorial birikmalarini ajratdi.

N.N. Kolosovskiy o'sha davr uchun yiriklashtirilgan 8 ta ishlab chiqarish tsikli ketma-ket keladigan ishlab chiqarish (eng dastlabki undiruvchi bosqichdan sunggi tayyor mahsulotlar olishgacha) bosqichlardan iborat.

N.N. Kolosovskiy ajratgan 8 ta tsikl doimiy va o'zgarmas emas edi. Fan va texnikaning rivojlanishi, yangi ishlab chiqarish turlari hamda texnologik rivojlanishi, yangi ishlab chiqarish turlari hamda texnologik jarayonlarning vujudga kelishi ishlab chiqarish tsikllari sostaviga ham ta'sir etmay qolmaydi, albatta N.N.Kolosovskiyning ishlab chiqarish tsikllari haqidagi kontseptsiyani yanada rivojlantirgan olimlardan Yu.G. Saushkin, A.T. Xrushchev, I.V. Nikolskiy, T.M. Kalashnikova va boshqalar yangi tsikllar ajratishdi, eskilaridagi fan-texnika taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan o'zgarishlarni ko'rsatib berdilar. Prof. A.T. Xrushchevning «Geografiya promshlonnosti» kitobida 17 ta ishlab chiqarish tsikllari ajratilgan.

Ma'lumki, hozirgi zamon ishlab chiqarishi, undagi tarmoq ichidagi va taomoqlararo ishlab chiqarish aloqalari juda murakkab va ko'p tomonlamadir. Shuning uchun ham hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish tsikllarining hamda bosqichlari bitta respublika va hatto bitta yirik iqtisodiy rayon territoriyasida joylashmasligi mumkin. Texnika va texnologiyaning tez o'zgarishi, yangi transport vositalarining rivojlanishi, yuk tkshishning arzonlashuvi va tezlashuvi turli rayon va respublikalarni ayrim ishlab chiqarish tsikllarining turli bosqichlarini bajarishga ixtisoslashishni maqsadga muvofiq hamda iqtisodiy jihatdan samarali qilib qo'ymoqda.

Hozirgi paytda bitta iqtisodiy rayon yoki respublika territoriyasidagi faqat industrial-agrar ishlab chiqarish tsikllarining deyarli barcha bosqichlari mavjud. Bu esa, ana shu tsikl xom ashyosining xarakteri (tez buzilishi, tashishning

maqsadga muvofiqligi emasligi) bilan bog'liqdir. Qolgan deyarli barcha industrial ishlab chiqarish tsikllarida har xil bosqichlarining turli rayonlarda joylashganligini ko'ramiz. Shunga asoslanib V.Ya. Rom ishlab chiqarish tsikllari turli bosqichlarning bir rayonda joylashishi shart emasligi, ular turli rayonlarda joylashishi mumkinligi, hozirgi zamon tsikllari rayonlararo va tarmoqlararo ishlab chiqarish birikmalari ekanligini asoslab berdi.

Biz quyidagi keltirilgan jadval orqali 17 ta ishlab chiqarish tsikllarining O'zbekiston territoriyasida mavjudligi va qay darajada rivojlanganligi bilan tanishamiz. Har bir tsiklning sostavi va xususiyatlari (ayrimlarining tarxi) prof. A.T Xrushchev ilmiy ishlarida berilgan. O'zbekiston uchun xarakterli bo'lgan gidromeliorativ industrial-agrar tsikl hamda Olmaliq tog'-kon metallurgiya kombinati misolidagi rangdor metallurgiya tsikli O'zbekiston uchun xosdir.

O'zbekistonda ayniqsa rangdor metallar tsiklining ayrim tarmoqlari, gazenergoximiya, issiqlik va gidroenergiya sanoati tsikllari, to'qimachilik sanoati tsikli hamda industrial-agrar tsiklining maxsus O'zbekistonning sug'orma dehqonchilik bilan bog'liq bo'lgan modifikatsiyasi-gidromeliorativ industrial-agrar tsikllar eng yaxshi va to'la rivojlangan.

Endi har bir EICHK lari to'g'risida batafsil ko'rib chiqamiz.

N.N. Kolosovskiy energiya ishlab chiqarish tsiklini tipik, mustahkam, berilgan energiya va xom ashyo turi atrofida o'zaro bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish jarayonlar (sovokupnost) birligining mavjudligi, deb ta'kidlangan.

Uning fikricha har 1 tsikl xom ashyo va yoqilg'i-energitika resurslarning bazasida rivojlanmoqda. Xom ashyoni qazib chiqarishdan boshlab, to turli xil maxsulotlarni olgunga qadar bo'lgan butun kompleks jarayonlarini o'z ichiga oladi. Ularni xom ashyo, yoqilg'i, energiya manbalariga ishlab chiqarishlarni yaqinlashtirish va ulardan ratsional foydalanishdan kelib chiqqan holda joyda ishlab chiqarsa bo'ladi.

Ularga energiya ishlab chiqarish tsikllarining quyidagi tiplari ajratilgan:

1) Qora metallurgiyaning prometallurgik tsikli;
2) Rangdor metallarning prometallurgiya tsikli;
3) Nefteenergiokimyo tsikli;
4) Gidroenergiya ishlab chiqarish tsikli;
5) Qayta ishlash industriya tsikli;
6) O'rmon-energiya tsikli;
7) Industrial-agrar tsikli';
8) Gidromeliorativ industrial-agrar tsikli.

Shunday qilib, energiya ishlab chiqarish tsikllarining tushunchasi asosiga ishlab chiqarish jarayonlarining tiplari haqida tasavvurlar qo'yilgan va ular mamlakatning turli rayonlarida texnologik zanjirning tugunlarida kompleks tuzilishining umumiy i/ch-da tabiiy, material va mehnat resurslarni talab qiladi.

N.N. Kolosovskiyning energiya i/ch tsikllarining kontseptsiyasi haqidagi ilmiy ishi chiqqandan so'ng, ancha vaqt o'tdi. Bu davr mobaynida ishlab

chiqarishni ximiyalash-shi natijasida yangi tsikllar barpo qilindi. Oldingilari esa strukturaviy o'zgartirildi.

Agar, bu faqatgina i/ch, uni qishloq xo'jaligi va qurilish bilan bevosita aloqalarini oladigan bo'lsak, energiya i/ch tizimining quyidagi printsipial xususiyatlari bilan umumiy mehnat taqsimoti va ilmiy texnik taraqqiyotning rivojlanishi natijasida vujudga kelgan yangi tsikllarni qo'shimcha belgilash va tushuntirish; yetarli miqdorda bo'lgan tabiiy, material va mehnat resurslariga ega bo'lgan hududlarni tsikllar bilan bog'lash; turli xil tsikllararo aloqalarni shakllantirish, zamonaviy energiya i/ch tsikllar tizimiga quyidagilar kiradi:

1. Qora metallarning prometallurgik tsikli. Bu kerakli miqdorda temir rudalari va kokaslangan ko'mir resurslariga ega bo'lgan rayonlar uchun xarakterlidir. MDH davlatlaridagi Donbass, Mas, Dnepr bo'yi, Ural, Kuzbass va boshqalar. Unkiga xom ashyo va yoqilg'ini qazib chiqarish va uni boyitish, metallurgik qayta ishlash (cho'yan-po'lat); ko'mirni kokoslash va undan benzol va boshqa og'ir organik sintez yarim mahsulotlar olish; Ammiak va atsitelin i/ch uchun, uning azot o'g'itlar bazasida esa (Ammiak SI-litrasi korbamit) va turli xil kimyoviy mahsulotlar (kaprolaktan, vinilotsetat, plastiklar va boshqa) i/ch uchun kokasli gazni (utilizatsiya) chiqindilashtirish; qurilish materiallarini (ayniqsa tsement) i/ch va bunda domna shlaklaridan foydalanish; metall hajmini mashinasozlik (shu jumladan metall konstruktsiyalar i/ch). Kelajakda tsiklni yaqin yo'nalish bo'yicha kimyolashtirish mumkin.

A) domna gazni chiqindilashtirish. Bunda ammiak va metknol olish maqsadida gazga kislorod (puflanadi) qo'yiladi, natijada u tarkibi jihatdan sintez gazga yaqin bo'ladi.

B) domna gazni suv bug'i bilan konversillash natijasida, tabiiy gazning hamma uglevodorodi, domna jarayonida foydalaniladigan uglekislotaga aylanadi, bu esa yangi azot o'g'iti –uglerodli ammoniy i/ch uchun xom ashyo sifatida xizmat qiladi. Qora metallarning prometallurgiyasi mamlakatning ayrim rayonlarida katta texnologik va energetik yoqilg'i resurslari, issiqlik energiyasi i/ch tsikli bilan (domna gazni chiqindilashtirish asosida nishonlarni qizitish uni va elektorenergiyadan foydalanishda) va ko'mirenergokimyoviy tsikl bilan (ko'mirni kokaslashishi orqali) chambarchas bog'liqdir.

2) Rangdor metallarning prometallurgik tsikli. Bu MDH davlatlari iqtisodiy rayonlaridan Qozog'iston, Ural, Sibir, Zakavkaze va O'zbekiston respublikalaridagi rangdor metallarning katta manbalari joylashgan rayonlari uchun xarakterlidir. Tsiklga: xom ashyoni qazib chiqarish, boyitish va metallurgik qayta ishlash kiradi. Bunda asosiy komponentlarning yo'nalishlarini ajratib olish uchun oraliq mahsulotlardan ko'p marotaba foy-di; qora metallarni (rafinatlash) bo'laklash; eritmalarni i/ch; Oltingugurt kislota bazasida, Oltingugurt kislotasi va ayrim mahsulotlarni (mas, fosfat o'g'itlar) olish uchun oltingugurtli chiqindilarni (asosan gazlarni) chiqindilashtirish; rangdor uchun harakterlidir. Tsiklga: xom ashyoni qazib chiqarish, boyitish va metallurgik qayta ishlash kiradi. Bunda asosiy komponentlarning yo'nalishlarini ajratib olish uchun oraliq

mahsulotlaridan ko'p marotaba foydalandi; qora metallarni (rafinatlash) bo'laklash; eritmalarni ishlab chiqarish; Oltingugurt kislota bazasida, Oltingugurt kislotasi va ayrim mahsulotlarni (mass, fosfat o'g'itlar) olish uchun oltingugurtli chiqindilarni (asosan gazlarni) chiqindilashtirish; rangdor metallarni ko'p talab qiladigan mashinasozlik (elektrotexnika, kabel ishlab chiqarish va boshqa) sanoatlari kiradi.

Ba'zi bir rayonlarda (mas, shimoliy Kavkazda, sharqiy Qozog'istonda) rangdor metallarning pirometallargiyasi ruhni gidrometallurgik usul bilan olish uchun GES lardagi energiyalardan ko'p miqdorda foydalanish ta'sirida gidro-energiya ishlab chiqarish yikli bilan aloqa qiladi.

3) Kam uchraydigan metallarning kimyometallurgik tsikli. U ham rangli metallar pirometallurgiyasi mavjud rayonlarda faoliyat ko'rsatmoqda. Bu tsikl tarkibiga xom ashyoni qzib chiqarish va faqatgina ko'p tannajlisini boyitish (tayyor mahsulot birlamchi hisobida), ba'zi hollarda uni kimyoviy va elektrokimyoviy usullar yordamida qayta ishlash.

Oldingi tsiklga qaraganda uning yo'ldosh ishlab chiqarish sanoatlari deyarli yo'q. Bu holni kam uchraydigan materiallardan foydalanish spetsifikasi tushuntiradi.

4) Nefteenergokimyo tsikli. Tsikl neft va unga yo'ldosh bo'lgan neftli gazlar mavjud bo'lgan rayonlar uchun xosdir. Quvur transportining keng rivojlanishi bilan bog'liq ravishda, xom ashyoni qazib chiqaradigan joylardan uzoq bo'lgan neft mahsulotlarini iste'mol qiluvchilar oldida shakllanmoqda. Tsiklga neftni qayta ishlash (peregonka, kreking, piroliz, riforming) motor yoqilg'ilari, smazka va mazut ishlab chiqarish uchun; ko'pchilik organik sintez yarim mahsulotlarni (monamerlar)-(etilen, propilen, atsetilin, izopren, divinil, stirok, axrilonitrit, binzol, taluol, shuningdek ksilol va bular asosida sintetik (smola) qora moy, plastik massalar, sintetik spirt, turli xil sintetik kauchuk va tolalar olish uchun neft qayta ishlash sanoatidagi uglevodorodlardan va qo'shimcha neftli gazlardan foydalaniladi.

Neft gaz xom ashyosidagi organik sintez asosiy kimyo tomon 2 shoxchaga bo'lanadi:

a) Azot o'g'itlaridan (Atsetilendan) ammiak ishlab chiqarish uchun;

b) Neft mahsulotlarini (oltingugurt vodorodi) chiqindilash yo'li bilan oltingugurt kislotasi va oltingugurt ishlab chiqarish, bundan tashqari tsikl tarkibiga neftli va kimyoviy mashinasozlik kiradi. Neftni qayta ishlash asosida paydo bo'lgan: mazut, kreking-qoldiq va quruq gazlardan joyda foydalanish bu tsiklni issiqlik energiyasini ishlab chiqarish tsikli bilan birlashishiga olib keldi.

5) Gaz –energo-kimyo tsikli. Shakllanishning regional xususiyatlari bo'yicha u nefteenergokimyo tsikli bilan o'xshashdir, buning natijasida bu tsikllar ko'p hollarda bir-birini yopib turadi. Tabiiy gazdan oltingugurt va sintez gaz (alohida-alohida va bir vaqtda) so'ng ammiak va metanol olish mumkinligi organik sintez va asosiy kimyo bilan 3 yo'nalish bo'yicha yaqin aloqasini shakllanishiga ta'sir qiladi;

a) azot o'g'itlari (ammiak silitrasi, karbamid, ammiakli suv) karbamidgi va fenoformaldegid qora moylari, (smola) ular asosida esa plastik massalar:

b) sintetik kauchiklar va sintetik tolalar ishlab chiqarish uchun azot o'g'itlar va kerakli organik yarim mahsulotlar (atsetatdegid, uksus kislotasi, shuningdek, alkrilonitril va boshqalar):

v) sintetik tola (kapron, anid) ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan azot o'g'itlari va bir guruh organik yarim mahsulotlar (mass, kakroloktom, adipin kislotasi va boshqa).

Gazenergokimyo tsikli azot o'g'itlar va boshqa tarkibida azot bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarish uchu nasos hisoblanadi. Neftenergokimyo tsikli singari, u ham alohida mashinasozlikka ega bo'lib, issiqlik energiya ishlab chiqarish tsikli bilan bog'liq bo'ladi.

6) Ko'mirenergokimyo tsikli. Bu MDH davlatlari va iqtisodiy rayonlardan Danbass, Ural, Kuzbassda rivojlangan. Bu tsikl ko'mirni qazib chiqarish, boyitish, kokaslash, yarim kokaslashi va gidroginazatsiyalash bilan benzol, neftalin va boshqa organik sintez yarim mahsulotlarni va mahsulotlarni olishi bilan ko'rsatilgan. Tsiklga tog'-kon (ko'mir) asbob-uskunalarni ishlab chiqarish kiritiladi. Uni qora metallar pirometallurgiyasi va issiqlik enegiyasi uchun tsikllari bilan chambarchars aloqadorligini harakterlidir.

7) Slanetsenergokimyo tsikli. Bu to'liq ifodalangan, ba'zi bir tarmoqlari slanetslarni qazib chiqarish, ularni motor yoqilg'isiga (benzin, kerosin) va smazkali moylar olish uchun tozalash, qayta ishlash va undan ko'pchilik qo'shimcha mahsulotlar, masalan: lak va grafikatsiya un-yonadigan (maishiy) gaz va Gazli benzin, chiqindilarni yo'qotish hisobida-oltingugurt olinadi. Slanetslar ko'li va boshqa chiqindilar bazasida tsement, blokli mahsulotlar, asfalt, issiqlikni saqlaydigan materiallar ishlab chiqarilishi rivojlangan. Slanetslardan energokimyoviy, kompleks foydalanish, bu tsiklni issiqlik energiya ishlab chiqarish tsikli bilan bog'laydi.

8) Tog'-kimyo tsikli asosan kaliy va osh tuzi, oxaktosh va boshqa mavjud bo'lgan rayonlarda yoki tog'-kimyo xom ashyosi bo'lgan rayonlarda rivojlanadi.

9) O'rmon-energokimyo tsikli. U asosan qulay sharoitga ega bo'lgan MDH rayonlari: G'arbiy Sibir, sharqiy Sibir, Uzoq Sharq, Ural va mamlakatning Yevropa qismidagi o'rmonni rayonlarda rivojlangan. Unga yog'ochni tayyorlash, mexanik qayta ishlash, shu jumladan pilomaterial ishlab chiqarish, qurilish detallari, yog'ochni-tolali va yog'ochli-chiqindili plitalar ishlab chiqarish va nihoyat xom ashyoni mexanik va kimyoviy qayta ishlab, undan tsellyuloza, qog'oz, viskoza, gidroliz mahsulotlar, skipadar, uksus kislotasi, kanifol va boshqa ishlab chiqarish kiradi. Ba'zi hollarda (Ural) tsikl tarkibiga yog'och yoqilg'i asosidagi qora metallurgiya kiradi.

10) Issiqlik energiyasini ishlab chiqarish tsikli. Asosan arzon yoqilg'i to'plagan rayonlarida qulay sharoitiga ega ko'mirni ochiq usulda qazib chiqarish, shuningdek tabiiy gaz va mazut hisobida rivojlanishi mumkin. Masalan: O'zbekistondagi GRES, TEQ va TES va boshqalar effektiv yoqilg'i hisoblangan

tabiiy gaz bo'lgan hududlar hisobiga rivojlanmoqda. Tsikl kuchi issiqlik elektrostantsiyalarining energiyasidan (bo'g' va issiq suv) yoqilg'i-energetika talabi tayyor mahsulot birligiga nisbatan yuqori bo'lgan ishlab chiqarishlardagi yoqilg'i bilan birgalikda foydalanilgan holda vujudga keladi. Bunga misol qilib, neftelinlardan kompleks foydalanish va ulardan glinozem, soda va tsement olishni, keltirish mumkin.

11) Atom-energiya ishlab chiqarish tsikli. U hududiy, o'zaro bo'lingan, lekin ba'zida birgalikda uchraydigan 2 ishlab chiqarish blokini o'ziga qamrab keladi. Ularning bittasi faqatgina tabiiy uran manbalariga orintirlashgan. U yadro yoqilg'i masshtabli ishlab chiqarish uran va plutoniyni olish maqsadida xom ashyoni ko'p bosqili radiokimyoviy usullar asosida boyitishga qaratilgan. Ishlab chiqarishning 2 bloki esa atom elektrostantsiyalarni (AES va ATETs) va bo'g' qozonxonalarini (AST) vujudga keltiradi. Ularning yadro yoqilg'isi absalyut transtabelligi tufayli elektroenergiya va issiqlik iste'molchilariga orentirlash harakterli bo'ladi. bu vaqtda tez teytronli reaktorlar bilan ta'minlangan AES Lar yadro yoqilg'ini regelirovka qilish imkoniyatiga ega va uning qimmatbaho turi bo'lgan-plutoniyni ishlab chiqarishda manba bo'lib xizmat qiladi. AES lar asosan Yevropa qismining yoqilg'i-energetika balansi keskin bo'lgan rayonlarda joylashgan iste'molchilarga intilib, ular o'z navbatida elektro va issiqlik hajmidagi ishlab chiqarishni shakllandi.

12) Gidroenergiya ishlab chiqarish tsikli. Bunday tur tsikllar birlamchi navbatda gidroenergetik resurslari rayon miqyosida katta rol o'ynaydigan O'rta Osiyo va O'zbekiston respublikasi rayonlarida ko'p va arzon elektr-energiya manbalari bo'lgan kuchli gidrovlik uskunalar mavjud bo'lgan holdagina shakllanishi mumkin. Ular tarkibiga alohida va bir vaqtda elektrometallurgiya (AI, Md, Ti va boshqalar) elektrokimyo (kaltsiykoroami, kaltsiyli uionamid, fosfor, xlor va bosh) va elektroenergiyaga texnalogik jarayonlarni chuqur kiritadigan ishlab chiqarishni qushish mumkin. Ba'zi xollarda bu tsikl issiqlik energiyani ishlab chiqarish tsikli bilan aloqada bo'ladi. Buni Olmaliq- Ohangaron sanoat misolida ko'rish mumkin.

13) Mashinasozlik tsikli. Bu tsikl oldindan rivojlangan indusrial rayonlar uchun birinchi navbatda yuksak texnik madaniyat, malakali kadrlar va qulay transport geografik sharoitga ega bulgan rayonlar uchun xosdir. Butsiklga chetdan keliriladigan metall asosida ishlaydigan avtomabilsozlik, priborsozlik, stanoksozlik, elektrov a radio texnika, elektronika va boshqa qimmatbaxo maxsulotlar ishlab chiqariladigan korxonalar kiradi.

Sikl uchun mashinasozlikdagi texnologik jarayonlarda 2 bosqini mavjudligi harakterlidir. Mexanik ishlov berish va terish, shuningdek kimyo va boshqa ishlab chiqarish tomonidan qo'shniligi ma'lum.

14) To'qimachilik ishlab chiqarish tsikli. Bu tsikl bir tomondan mahsulotni qilish rayonlarda, tarixiy transport geografik joylashishi, mehnat resurslarining va boshqa resurslarni hisobga olgan holda rivojlanadi. Markaziy Osiyo respublikalarida ikkinchi tomondan xom ashyo manbalari yonida yangi tekistil

ishlab chiqarish rayoni O'rta Osiyo va Zakavkazeda mavjud. Tsiklga tolalli xom ashyoga birlamchi ishlov berish (xom ashyo resurslari mavjud bo'lgan rayonlarda), ip yigiruvi, to'qimachilik va matolarga ishlov berish, tugmakotaj va tikuv mahsulotlarni ishlab chiqarish kiradi. Shuningdek uning tarkibiga kimyoviy tolalarni, buyoqlarni ishlab chiqarish va ixtisoslashgan mashinasozlik kiradi.

Bu tsikl hududiy mashinasozlik bilan bog'liq, bu esa oldindan industriallashgan rayonlar uchun harakterlidir.

15) Boshqa ishlab chiqarish tsikllari. Mamlakatning dengiz, ko'llar va maxsus baliq xo'jaliklarida rivojlanmoqda. Bu tsiklini harakterli xususiyati-baliqni tutish va uni qayta ishlash bilan turli xizmat ko'rsatadigan ishlab chiqarish bilan qo'shiladi.

16) Industrial-agrar tsikli. Qishloq xo'jalik va ishlab chiqarish o'rtasidadir. Chunki o'z ichiga qishloq xo'jalik xom ashyosini qayta ishlash va 2-tomondan qishloq xo'jaligi orqali kerakli mashinalar va ximikatlar bilan xizmat ko'rsatadigan korxonalarni oladi, tolali xom ashyoni qayta ishlash jarayonida bu tsikl tekistel ishlab chiqarish bilan birlashadi.

17) Gidromelorativ industrial-agrar tsikl. O'rta Osiyo va boshqa rayonlarda sug'oriladigan yerlar bilan bog'liq bo'lgan oldingi tsiklning madefaikatsiyasi. Tsikl gidrotexnik inshoatlar uchun qurilish materiallarini ishlab chiqarishni ham qo'shib oladi. Gidroenergiya tsikli bilan aloqadorligi harakterlidir.

18) Industrial-qurilish tsikli. Ishlab chiqarish va qurilish o'rtasida oraliq holatni egallaydi. Tsikl qurilish ishlarini industriallashishini ta'minlaydigan beton, temir-beton mahsulotlari, devoriy blok, boshqa qurilish industriyasi doirasida rivojlanadi.

Xullas, EICHQ lari qaysi davlatda yaxshi tarkib topib rivojlansa, davlat iqtisodiyotining o'sishi yuqori bo'ladi.

Mustaqil Respublikamizda shakllangan va shakllanayotgan EICHQ lari O'xbekiston iqtisodiyotining rivojlantirishda muhim rol o'ynab, xalq xo'jaligining barcha sohalarini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatadi.

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, английский (США)
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...
Отформатировано ...

Ma'ruza. TARMOQLAR VA TARMOQLARARO KOMPLEKSLAR

REJA:

1. Sanoat tarmoqlari haqida tushuncha
2. Tarmoqlararo majmualarni shakllanishi
3. O'zbekistonda shakllangan va shakllanayotgan tarmoqlararo majmualar
4. Qarshi hududiy ishlab chiqarish majmuasida shakllangan tarmoqlararo majmualar

Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya asosan rayon yo'nalishida yaratilgan bo'lsada, unda tarmoqlarni o'rganish ham muhim o'rinni egallaydi.

Iqtisodiyotni hududiy tarkib topishini ta'riflashda xalq xo'jalik tarmoqlari (shuningdek tarmoqlararo komplekslar) bilan iqtisodiy rayonlar o'rtasida nisbat katta ahamiyatga ega. Har bir tarmoq bir-biriga yaqin korxonalarning mavjud sifatida muayyan ishlab chiqarish texnik birligiga ega biroq, undan faqat vertikal aloqalar bo'yicha emas, balki gorizontal aloqalar ya'ni bir xududda, bir iqtisodiy rayon doirasida joylashgan turli tarmoqlarning korxonalari o'rtasida vujudga kelgan va rivojlanayotgan aloqalar bo'yicha ham ko'rish mumkin.

Binobarin, har bir tarmoq umuman xalq xo'jaligining tarkibiy qismi sifatida ayni vaqtda u yoki bu rayon TICHK ning zvenosi hamdir. Tarmoqlararo va regional aspektida taxlil qilishning o'zaro chambarchars bog'liq ekanligi-xalq xo'jaligining hududiy tashkil qilish iqtisodiy geografik jihatdan asoslab berishning tipik belgisidir. Shu sababli ayrim holda olingan tarmoqni o'rganish, XICHK ning boshqa tarmoqlari, aholi hamda uning mehnat resurslari, tarixan to'plangan moddiy boyliklari, atrofni o'rab turgan tabiiy muhit, xom ashyo va yoqilg'i energetika resurslari bilan bo'lgan barcha aloqa va munosabatlarni to'la ochib berishi mumkin.

Turli korxona tarmoqlarning har bir hududda uyg'unlashuvi (kombinatsiyasini) ularning ayrim tomonlari bilan o'ziga xosligi hisobga olinadi. Shu boisdan ham avval tarmoqlarni keyin XICHK larini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Demak, tarmoqlar rayonlar yoki ularning hududiy tarkibi, rayonlar esa tarmoqlar tuzilishi vositasi bilan o'rganiladi. Huddi ana shu ikki turli ko'rinishdagi tizim-tarkib uslubidan bir-biri bilan bog'liq va uyg'unlashtirilgan tarzda foydalana olish geografik tadqiqotning muhim belgi va mezonidir.

Bu mavzuni yoritishdan oldin, odatdagidek umumiy tushunchalarni ochib berish lozim. Aks holda har qadamda bu umumiy tushunchalarsiz «qoqilish», behuda orqaga chekinishlar bo'lishi turgan gap.

Ma'lumki, xalq xo'jaligini tashkil etuvchi tarmoqlar muayyan belgilarga asoslangan holda ajratiladi. Bu masalani sanoat tarmoqlari misolida ko'rish maqsadga muvofiqdir. Sanoat tarmoqlari quyidagi ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda ajratiladi:

- xom ashyo birligi

Отформатировано
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано: По ширине, Отступ: Слева: 0,63 см
Формат: Список
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт, французский (Франция)
Отформатировано: французский (Франция)
Отформатировано: По центру
Отформатировано: По ширине
Отформатировано
Отформатировано
Отформатировано
Отформатировано
Отформатировано
Отформатировано
Отформатировано
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

- ishlab chiqarilgan mahsulotni qayta maqsadda ishlatilishi;
- texnologik birlik.

Xom ashyo asosida, masalan, mashinasozlik, o'rmon va barcha tog'-kon sanoat tarmoqlari ajratilgan. Mashinasozlik va metallni qayta ishlash tarmog'ida, jumladan, turli texnologiya yordamida har xil mahsulot-muzyorar kemalar yoki gigant ekskavatorlar, samolyotlardan tortib to juda kichik ignalar, naylarni ishlab chiqarish kiradi, chunki ularning asosida metall yotadi. O'rmon sanoatida ham xudi shunday: o'rmon-yog'och negizida har xil texnologiyani qo'llab, turli maqsadlar uchun qog'oz, gugurt, qurilish materiallari, yog'och uylar, temir yo'l shpallari yoki shunga o'xshash mahsulotlar ishlab chiqariladi. Ikkinchi belgi asosida oziq-ovqat, yengil, elektroenergetika, metallurgiya, qurilish sanoati va boshqa tarmoqlar ajratiladi. Chunonchi, oziq-ovqat sanoat korxonalari turli xom ashyo va har xil texnologiyadan foydalanib, faqat bir maqsadda, ya'ni aholining oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun ishlaydi. Qolgan sanoat tarmoqlari ham shunday: metallurgiya mashinamozlikni, elektroenergetika butun xalq xo'jaligini ta'minlashga qaratilgan.

Texnologik jarayonning birligi tarmoqni belgilash uchun xizmat qiladi, xolos. Bu ham bo'lsa kimyo sanoati chunki unga kiruvchi barcha korxonalar har xil xom ashyo, turli maqsadni (axir, kimyo mahsulotlari barcha sohalarda, xatto kiyimimiz, yozayotgan ruchkamizda ham bor) ko'lab ishlaydi. Ularning barchasiga umumiy mezon-bu texnologik jarayonning birligi hisoblanadi.

Sanoat tarmoqlari ular ishlab chiqaradigan mahsulot xususiyatiga ko'ra ikki guruhga jaratiladi: og'ir sanoat yoki «A» guruhi va yengil, oziq-ovqat sanoati yoki «B» guruh. Bu yerda birinchisi ishlab chiqarish vositalarini, ikkinchisi iste'mol mollarini ishlab chiqaradi. Umumiy qonuniyat «A» guruhini «B» ga nisbatan ustuvor, tezroq rivojlanishidan iborat, chunki ishlab chiqarish vositalarisiz (mashina, qurilish materiallari, metall va hk.) iste'mol mahsulotlari, qolaversa xalq xo'jaligini rivojlantirish qiyin.

Biroq, bu qonuniyat barcha mamlakatlarda ham birday emas. Masalan, sobiq Ittifoq xalq xo'jaligini industriyalashda aynan shu maqsad ko'zlangan edi, ya'ni avval og'ir sanoat-ishlab chiqarish vositalari, so'ng qolganlari. Natijada mamlakatda juda yirik sanoat korxonalari-mashinasozlik, qora va rangli metallurgiya, ximiya zavodlari, elektr stantsiyalari barpo etildi. Ular iqtisodiyotimizning o'zagini tashkil etardi. Ammo, qolgan tarmoqlarga, ijtimoiy jabhalarga e'tibor susaygan bo'lib «eng avval iqtisod, so'ng siyosat» g'oyasi o'ta muhim edi. ehtimol shu ham geografiya fanining ko'proq iqtisodiy bo'lishiga, jamiyatda insonga, uning yurish-turishiga, ijtimoiy sohalarga e'tiborsizlikka olib kelgan ajab emas.

Xorijiy mamlakatlarda esa industriyalash boshqacha yo'sinda olib borilgan: Bu yerda asta-sekinlik (evolyutsiya yo'li) bilan ya'ni avval yengil (tekstil), so'ngra boshqa sanoat tarmoqlari barpo etila boshlagan. Bizda traktorsozlik paxtachilik uchun kerak deb rivojlantirilgan bo'lsa, xorijda tekstil uchun mashina, dastgohlar, ular uchun esa, o'z navbatida, metall zarur degan ma'noda amalga

oshirildi (ya‘ni «pastdan yuqoriga»). Qaysi bir yo’l to’g’ri bo’ldi va qanday Samara berdi degan savolga bir ma‘noda qat‘iy javob berib bo’lmaydi, albatta. Bu masalaga tarixan va aniq yondashish lozim.

O’rta Osiyo respublikalarida o’sha davrda, jumladan hududimizda foydali qazilmalarning ochilmaganligi, temir yo’llarning kamligi milliy ishchi kadrlarning yo’qligi qishloq xo’jaligi asosida rivojlanuvchi yengil va oziq-ovqat sanoati korxonalarini ko’rishni talab etardi. Sanoat tarmoqlarining bunday rivojlanishi shaharlashuv jarayonining ham muhim mintaqaviy xususiyatini aniqlab berdi.

Biz og’ir sanoatning yengil va oziq-ovqat sanoatiga nisbatan ustuvor rivojlanishini umumiy qonuniyat sifatida ta‘kidladik, darxaqiqat, bu shunday. Shu bilan birga ma‘lum davrda, vaqtincha boshqacha siyosatni qo’llashga ham to’g’ri keladi. Bunday nomunosiblik ikkala guruh rivojlanishidagi oraliq, muvozanat buzilishidan kelib chiqadi. Chunonchi, respublikamizda og’ir sanoat bilan iste‘mol mollarini ishlab chiqaruvchi tarmoqlar o’rtasida nomuvofiqlik vujudga keldi, ya‘ni ikkinchi guruh tarmoqlar ancha orqada qolib ketdi. Shu sababli hozirgi paytda O’zbekiston Respublikasida «B» guruh rivojlanishini faollashtirish, ichki bozorni iste‘mol mollari bilan to’ldirish muhim masala bo’lib qoldi. Bu muammoni hal etilishi bilan kun tartibiga masala bo’lib qoldi. Bu muammoni hal etilishi bilan kun tartibiga yana og’ir sanoatni tezroq rivojlantirish qo’yiladi.

Hozirgi davrda jahon sanoat tarmoqlari tarkibida qo’yidagi jarayonlar namoyon bo’lmoqda:

- ilmiy-texnika taraqqiyotini belgilovchi sohalarni (elektroenergetika, mashinasozlik va kimyo) ildamroq rivojlanishi;
- ilmiy texnika taraqqiyoti negizida yangi-yangi tarmoqlarning vujudga kelishi;
- tarmoqlar o’rtasidagi aloqalarning ko’chayishi, tarmoqlararo majmualarning shakllanishi va h.k.

Mustaqil mamlakatimiz xalq xo’jaligi tarkibida bir qator tarmoqlararo majmualar vujudga kelmoqda. Ular orasida yoqilg’i-energetika, metallurgiya, mashinasozlik, agrosanoat majumalarining ahamiyati katta. Zero, yoqilg’i-energetika va oziq-ovqat majmuasi yaxshi rivojlanmagan har qanday mamlakatni tom ma‘noda iqtisodiy barkamol va mustaqil deb bo’lmaydi. Shu bois bu majmualarga taalluqli korxonalarni ko’proq va tezroq rivojlanitirish maqsadga muvofiqdir.

Metallurgiya (qora va rangli metallurgiya) majmuasini rivojlantirish ham katta ahamiyatga ega. Ayniqsa metallurgiya asosida rivojlanuvchi mashinasozlikka e‘tiborni kuchaytirish lozim. Mashinasozlik korxonalari turli omillarga ko’ra joylashtiriladi. Ular orasida xom ashyo, iste‘mol, malakali ishchi va iqtisodiy geografik o’rin asosiy mavqealarni egallaydi. Ko’p metallni talab qiluvchi korxonalar qora metallurgiya rayonlariga, malakali kadrlarga asoslangan mashinasozlik esa yirik, ilmiy-texnika yuqori darajada rivojlangan shaharlarda joylashadi.

Respublikamizning mustaqillikka erishishi tufayli zamonaviy mashinasozlik korxonalarini chet mamlakatlar firmalari bilan hamkorlikda ko'rish tajribasi hamkorlikda ko'rish tajribasi ham amalga oshirilmoqda. Jumladan, Asakada (Andijon viloyatida) Janubiy Koreya, Xorazm viloyatidagi Do'stlik (ilgari Drujba) shahrida Germaniya davlatlari bilan birgalikda yengil va yuk mashinalarini ishlab chiqaruvchi zavodlar qurilmoqda. Qadimiy Xivada Rossiya Federatsiyasi bilan hamkorlikda «ZIL» yuk mashinalari, Samarqandda Turkiya bilan birgalikda avtobus ishlab chiqaruvchi korxona yaratilmoqda, mavjud yirik sanoat korxonalarida chet mamlakatlar sarmoyasi va texnologiyasidan foydalanilgan holda zamonaviy elektrotexnika mahsulotlari, jumladan, radio, televezor va boshqalarni ishlab chiqish yo'lga qo'yilmoqda.

Bunday majmualarning shakllanishi ob'ektiv bo'lib, uning asosida qishloq xo'jaligi bilan sanoatning bir-biriga yaqinlashuvi, hamkorligi (kooperatsiyasi) yotadi. Agrosanoat majmuasini to'g'ri rivojlantirish juda katta va keng sotsial-iqtisodiy, ekologik mazmunga ega. Agrosanoat majmualari ikki ko'rinishdagi tarkibga ega: tarmoq va hududiy tarkib. Geografik nuqtai-nazaridan ularning hududiy tashkil etishidagi qonuniyatlarini o'rganish muhimroqdir. Bu bois agrogeografik tadqiqot ishlarini ham rivojlantirish lozim, o'quvchilarga qishloq xo'jaligi tarmoqlarining joylashuvidagi xususiyatlarini ochib berish zarur. Ayniqsa, qishloq xo'jalishigining tabiiy sharoiti bilan ko'proq bog'liq ekanligi, uning mavsumiyligi areal va mintaqaviy tashkil etilishidek tomonlarini alohida ta'kidlash lozim.

Agrosanoat majmualari dehqonchilik va chorvachilik asosida shakllanadi. Bizning sharoitimizda ko'proq birinchisi, eng avvalo uzumchilik, bog'dorchilik bilan bog'liq bo'lgan sanoat korxonalari tarqalgan.

Tabiiy sharoitning qulayligi ko'proq qishloq xo'jalik mahsulotldarini yetishtirishga, bu esa yengil va oziq-ovqat sanoatini rivojlanitirishga, ichki bozorni iste'mol mollari bilan to'yintirishga va natijada xalq farovonligini oshirishga olib keladi. Agrosanoat majmuasini faolroq rivojlantirish katta ahamiyatga ega.

Ilmiy adabiyotlarda va boshqaruv tizimida «birlashma», assotsiatsiya, kontsern kabi tushunchalarni ham uchratamiz. Fikrimizcha, bunday birlashmalar ishlab chiqarish jarayonini tarmoq printsipi negizida yaxshilashga va boshqarishga mo'ljallangan. Ularga kiruvchi korxonalar asosan bir tarmoqqa tegishli bo'lib, Ayni paytda turli rayonlarda joylashgan bo'lishi mumkin.

Ishlab chiqarishni yangicha hududiy tashkil etishda filiallashtirishning ham mavqei sezilarli darajada katta. Ularning geografiyasini, ishlab chiqarish aloqalarini o'rganish ko'p jihatdan, jumladan, mahalliy mehnat resurslaridan to'laroq foydalanish muammolarini yechish nuqtai-nazaridan juda ahamiyatlidir. Shu bilan bu filiallar o'z iqtisodiyotini mustahkamlash asosida mustaqil korxona maqomini olishmoqda.

Ammo, birlashma va majmua tushunchalari bir-biriga yaqin bo'lsada, ular o'rtasida farq ham yo'q emas. Birlashma-bu bir tarmoqqa kiruvchi yirik korxona

yoki aksariyat hollarda turdosh bo'lgan korxonalar turkumi, majmua esa bir emas, ikki va undan ortiq tarmoqlarning uyushmasi, ularning uyg'un holda rivojlanishi demakdir.

Shu o'rinda tarmoqlararo va hududiy majmualar to'g'risida ham qisqacha fikr yoritaylik. Bu yerda ikkalasi ham majmua, ammo biri tarmoqlar va texnologik negizda vujudga kelsa, ikkinchisi turli tarmoqlarni muayyan bir hududda shakllanishini anglatadi. Binobarin, hududiy ishlab chiqarish majmualari tarmoqlararo majmualariga ko'ra geografiyaga yaqinroqdir. Ammo, bu yerda ham tizim-tarkib uslubiga muvofiq ularni bir-biriga bog'liq holda o'rganish lozim. Ayniqsa, hududiy ishlab chiqarish majmualarini taxlil etishda ularning ichidagi tarmoqlararo aloqalarni ochib berish nihoyatda o'rinlidir. Shu bilan birga tarmoqlarni o'rganishda ularning hududiy tashkil etilishiga e'tibor berish kerak.

Shunday qilib, tarmoqlararo va hududiy iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning muhim tadqiqot ob'ektlari hisoblanadi. Tabiiyki, majmuani yoki shunga o'xshash murakkab voqeilikni kompleks, har tomonlama o'rganish talab etiladi. Demak, iqtisodiy va ijtimoiy geografiyani asosiy tadqiqot ob'ekti-hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar yoki komplekslar o'z-o'zicha shunga molik va teng qamrovli yondashishni nazarda tutadi. Geografik bilimning muhim xususiyatlaridan biri bo'lmish chinakam kompleks uslubiyot ham shundan kelib chiqadi.

Demak, HICHK mazmunidan ko'rinib turibdiki, ularning shakllanishi avvalo xo'jalik tarmoqlari va tarmoqlararo ishlab chiqarish komplekslarining rivojlanishi bilan chambarchars bog'liq.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasida xalq xalq xo'ealigining uzluksiz rivojlanishi natijasida, oldin xo'jalik tarmoqlari komplekslari (masalan: paxtachilik, chorvachilik, gazenergokimyo, neftegazenergo), irrigatsiya-melioratsiya, sabzavotchilik, kimyo, energiya ishlab chiqarish, to'qimachilik va boshqalar tarkib topib rivojlanmoqda. Natijada bir tarmoq korxonalari xom ashyodan, yoqilg'i-energiyadan, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlardan foydalanish jarayonida ikkinchi xo'jalik tarmoqlari korxonalari bilan bog'lanish natijasida 5 ta tarmoqlararo ishlab chiqarish komplekslari shakllanib rivojlanmoqda. Bular:

Paxta ishlab chiqarish kompleksi;

Yoqilg'i-energokimyo-kimyo kompleksi;

Rangdor metallurgiya kompleksi;

Mashinasozlik va metallsozlik kompleksi;

Binokorlik materiallari ishlab chiqarish va qurilish industriyasi kompleksi.

Yuqorida ko'rsatilgan tarmoqlararo ishlab chiqarish komplekslari O'zbekiston iqtisodiyotining barcha sohalarini o'z ichiga ololmaydi. Ulardan tashqari kompleks shaklida rivojlanayotgan ayrim xo'jalik tarmoqlari bor. Bularga to'qimachilik, tikuvchilik, transport-aloqa komplekslari kiradi.

Odatda, tarmoqlararo ishlab chiqarish komplekslarini nomi shu kompleksdagi yetakchi tarmoqlar nomi bilan (yuritiladi) ataladi. Ularni HICHK

dan farqi joylashish nuqtai-nazaridan qaraganda shundan HICHK bir viloyat (masalan: Toshkent, Samarqand, Qarshi va boshqalar) yoki bir necha viloyat (masalan: Farg'ona, Mirzacho'l va boshqalar) hududida shakllanadi va rivojlanadi. Tarmoqlar ishlab chiqarish komplekslarining korxonalari esa faqat bir yoki bir necha viloyatda emas, hatto butun O'zbekiston hududida joylashishi mumkin.

Tarmoqlar va tarmoqlararo ishlab chiqarish komplekslari yetarli tabiiy va iqtisodiy imkoniyatlar, moddiy texnika bazasi, mehnat resurslari va malakali mutaxassislar mavjud bo'lsa, ilmiy-texnika taraqqiyoti asosida borzor iqtisodiyoti sharoitida taraqqiy etib, HICHK lari va respublika iqtisodiyotini rivojlanishiga imkon beradi.

Yuqorida ko'rsatilgan tarmoqlararo ishlab chiqarish komplekslaridan respublika iqtisodiyotining poydevori hisoblangan Paxta ishlab chiqarish kompleksi hisoblanadi.

Bu kompleksni qishloq xo'jalik kompleksi deb yuritish ham mumkin. Chunki, paxta ishlab chiqarish tarmoqlararo kompleksiga respublika qishloq xo'jaligining deyarli hamma tarmoqlari hamda ularda yetishtiriladigan mahsulotlarni qayta ishlovchi sanoat korxonalarni kirib, tovar mahsulotning asosiy qismini yetkazib beradi.

Respublika xalq xo'jaligining 70 foizdan ko'prog'i texnologik jihatdan paxtachilik bilan bog'liq. Respublikada paxtachilik kompleksi bilan bog'liq ravishda agrosanoat kompleksi shakllandi. Paxtachilik kompleksi uchun qishloq xo'jalik mashinasozligi, kimyo asbobsozlik, to'qimachilik sanoati, tegishli infratuzilma tarmoqlarini va noishlab chiqarish sohalarini o'z ichiga oladi.

Respublika paxtachilik kompleksida eng unumdor sug'oriladigan yerlarning qariyib 35 foizi ajratilgan va mehnat resurslarining katta qismi shu tarmoqqa band. 1995 yilda 3934,3 mln.tonna paxta yetishtirildi va o'rta hisobda gektaridan 27,4 ts. paxta olindi, paxta tolasi O'zbekiston eksportining asosiy qismini tashkil etadi. Tola eksporti bo'yicha AQSH dan keyin 2 o'rinda turadi (1993 yilda 1214 mln.tonna). Paxta va boshqa qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirishni uzluksiz rivojlantirish muammosi suv boyligidan unumli foydalanish vazifasi bilan bog'liq.

Xullas, paxtachilik ishlab chiqarish tarmoqlararo va tarmoqlar kompleksi o'z ichiga o'nlab tarmoqlarni qamrab olib, rivojlanadi.

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт
Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 14 пт

Ma'ruza. ISHLAB CHIQARISH KUCHLARINI JOYLASHTIRISHDAGI TADQIQOT USULLARI

REJA:

1. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy munosabatlarning ahamiyati
2. Hududiy ishlab chiqarish majmualarini o'rganish va tadqiqotlar olib borishning ahamiyati
3. HCHIM tadqiqot usullari va bashoratlash

Bozor munosabatlariga o'tish sharoitidagi o'zgarishlar hududiy ishlab chiqarish kompleksining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Chunki, bu fan bevosita iqtisodiy munosabatlarni, ishlab chiqarish kuchlarining hududiy jihatlarini tahlil va tashxis etadi. Binobarin, bozor iqtisodiyoti tarmoq doirasidan tashqari hudud tizimida ham sodir bo'ladi, korxonalarning erkin munosabatlari yoki tarmoqlar raqobati vujudga keladi. Hududiy mehnat taqsimotidagi bunday o'zgarishlar, turdosh va turli tarmoqlarga ixtisoslashgan rayonlarning o'zaro raqobatda rivojlanishi o'zining mohiyati va mazmuniga ko'ra HICHK larning tarkib topishini anglatadi. Har qanday HICHK ma'lum makonda hududda paydo bo'ladi. Ular turli darajada va yo'nalishdagi iqtisodiy va ijtimoiy rayonlarda yoki majmualardan iborat. Biroq, iqtisodiy rayon va unga mos keladigan hududiy ishlab chiqarish majmualari, kichik miqyosga ega bo'lgan ijtimoiy rayonlardan ancha kengroq bo'ladi.

HICHK larni o'rganishda rayonlashtirish muhim ahamiyatga ega rayon hududining ma'lum bir qismi bo'lib, u o'zining umumiy, o'xshash belgilari bilan qo'shni yoki tutash joylardan ajralib turadi.

«Rayon» tushunchasiga tegishli yana bir chalkashlik mavjud. bu uning yuqoridagilaridan keyingi uchinchi xususiyatidir. Gap shundaki, rayon ko'p bosqichli, pog'onasimon bo'ladi. binobarin, hamma vaqt qaysi yo'nalishdagi rayon, aniq aytilishi zarur. Chunki, Farg'ona vodiysi ham rayon, uning ichidagi viloyatlar, Sirdaryoning o'ng va so'l sohillari, tog', tog'oldi, tekislik qismlari, quyi ma'muriy birliklar, ularning ichki hududiy tarkibi va h.k. ham rayondir. Biroq ular turli darajadagi va yo'nalishdagi geografik rayonlar hisoblanadi. Geografiya fanining betakror va jozibali xususiyati ham shundaki, u har xil miqyosda fikr yuritish imkoniyatiga ega. Bu fan vakillari katta ichida kichikni, kichik orqali kattani tasavvur qila oladilar. Shu ma'noda rayon sirtdan o'z atrofidan ajralib tursada, u ichki jihatdan mutloq bir xillikni anglamaydi, va aksincha, tafovutlarga boy bo'ladi. bunday chigal va mushkul masalalarni o'rganishda tizim tarkib usuli ancha qo'l keladi. Shu bois geografiyada rayonlar hududiy tarkib, tizim-tarkib va tizim tushunchalariga yaqin bo'ladi. Zero, har qanday tarkib undan kattaroq hududiy tizimning bir qismi va Ayni paytda, hududiy tarkibning («tizimchaning») o'zining ham ichki tuzilmasi, rayon va «rayonchalari», qismchalari bor.

Rayon-rayonlashtirishning natijasi, rayonlashtirish esa ilmiy tadqiqot jarayoni, vositasi, usulidir. Demak, rayonlashtirish geografik o'rganishning emas, balki ko'proq tadqiqot metodidir. Bu yerda o'rganilayotgan mavzu mohiyatidan kelib chiqqan holda hudud bir-biriga o'xshash bo'laklarga (rayonlarga) ajratiladi va ularga iqtisodiy geografik tavsif beriladi.

Rayonlashtirishning printsip va omillari ham har xil bo'ladi. Masalan: iqtisodiy rayonlashtirishda, eng avvalo, iqtisodiy ixtisoslashuv, sotsial-iqtisodiy rayonlashtirishda, jumladan, aholi geografiyasida aholi zichligi, aholi punktlarining hududiy birligi rayon sifatida ajratiladi. Sotsial geografida esa bunday rayonlar hududiy ko'lami bo'yicha yanada kichikroq va ixchamroq bo'ladi. Sotsial rayonlar sifatida alohida mahallalar, mikrarayon, mavze va dahalarni ko'rsatish mumkin.

Rayon va rayonlashtirishning navbatdagi to'rtinchi xususiyati ularning hududiy shakllarida o'z ifodasini topadi. Bu yo'sinda hududiy rayonlashtirish yoki uni turli xil yiriklikdagi qismlarga ajratish bilan hudud doirasidagi real rayonlarni aniqlash bir xil mazmunga ega emas. Birinchisida mamlakat yoki viloyat hududi to'la-tekis bo'laklarga (rayonlarga) ajratiladi. Chunonchi, alohida iqtisodiy rayon sifatida Quyi Amudaryo-Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasid-rayoni mavjud. Shu bilan birga bu o'lkadagi hududning barcha qismi ham iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lmaydi. Boshqacha qilib aytganda, bu yerdagi hozircha xo'jalik tuzilmasiga ega bo'lmagan joylar ham rayon doirasiga «yoppasiga» kiritilaveradi.

Ikkinchi turdagi rayonlar butun mamlakat hududini qoplab olmaydi. Ularga sanoat rayonlari-sanoat tugun va majmualari aholi rayonlari-shahar aglomeriatsiyalari kabi yaqqol shakldagi hududiy birliklarni misol tariqasida keltirish mumkin. Huddi shunday transport rayonlari ham «azonal» xususiyatga ega bo'ladi va butun muhitni qamrab olmaydi.

Ajratilgan u yoki bu tipdagi rayonlar shu sohaga tegishli hududiy majmualarga ko'pincha mos keladi. Bu ma'noda Mirzacho'l yoki Buxoro-Navoiy iqtisodiy rayonlar huddi shu nomli hududiy ishlab chiqarish majmualari shaklida aytilsa bo'ladi. Ammo hududiy majmualar uchun kompleks hosil qiluvchi, rayonlar uchun esa rayon shakllantiruvchi omil yoki tarmoqlar mavjud. Ana shu tarmoqlar joylashgan rayon yoki majmua sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga geografiyadagi rayonlashtirishni qishloq xo'jaligi, mevachilik yoki urug'chilikdagi rayonlashtirish bilan ham chalkashtirish nodurust. Bu yerda dehqonchilik va mevachilikdagi urug', hamda meva navlarini tabiiy iqlim sharoiti mos keladigan joylarda ekish yoki o'stirish nazarda tutiladi.

Shunday qilib, geografiya va shu jumladan, ijtimoiy geografiyada rayonlashtirish usuli ham yetakchi ahamiyatga ega. Zero, rayonsiz geografiyani tasavvur qilib bo'lmaydi, geografiya fanining tarixi, sirasini aytganda, rayonlar tarixi demakdir. Rayonlashtirish tahlil etilayotgan hududni chuqur o'rganish, uning ichki xususiyatlarini aniqlash, asl ma'noda geografik bilimning shakllanishida bosh mezondir. Ayni paytda uning konstruktiv shakllanishida

(amaliy) ahamiyati ham yo’q emas: rayonlashtirish mamlakatning ilmiy asosilangan mintaqaviy siyosatini olib borishi va uni boshqarish uchun zarur vosita bo’lib xizmat qiladi.

Shuni yana bir kara ta‘kidlash joizki, rayon-geografiyaning bosh, birlamchi tushunchasi-ob‘ektiv va hududiy birlik, voqelik, uni ilmiy jihatdan ajratish va asoslash jarayoni esa tadqiqot yoki o’rganish usuli, yo’llari hisoblanadi.

HICHK larini o’rganish va tadqiq qilishda, hodisa va voqeliklarni bashorat etishda nisbatan oson va oddiyroq bo’lgan ekstrapolyatsiya usuli ishlatiladi. Bu usulda kelajak /perspektiv/ o’tmish /retrospektiv/ va hozirgi vaziyatdan kelib chiqadi. Ekstrapolyatsiya metodida kelajakda ham yaqin o’tmishdagi holat, jarayoni saqlab qolinishi faraz qilinadi. Bunda kelajak, ya‘ni bashorat /prognoz/ muddatining o’tmish davriga imkoni boricha mos kelishi maqsadga muvofiqdir. O’tmish va istiqbolning davriy ko’rsatgichlari esa tadqiq etilayotgan hodisaning mohiyatidan, uning qayta tiklanish tsiklidan kelib chiqadi. Chunonchi, demografik prognozlash ekstrapolyatsiya usulida 10-15 yil muddatga mo’ljallab bajarilsa, ularning realligi xaqiqiyligi ancha yuqori bo’ladi. Demak, buning uchun o’tmishdagi jarayon ham huddi shuncha /10-15/ yil muddatni qamrab olmog’i lozim; o’tmishni ko’p olib nisbatan qisqa davrga prognozlash mumkin, lekin aksincha emas-qisqa o’tmishga asoslanib uzoq muddatni bashorat qilish noto’g’ri va xaqiqatdan yiroq bo’ladi. chunki, bunday sharoitda baholangan hozirgi vaziyat turg’un, barqaror bo’lmasligi, konyuktura holatida bo’lishi tabiiydir. Bashorat qilish yilma-yil bajariladi, biridan ikkinchisiga ko’chirilib, surib boriladi (sababi bu yildagi ma‘lum nisbiy ko’rsatgichning mutloq miqdori oldingi yildan farq qiladi).

Demografiyada aholi bashorati ko’proq ana shu usulning murakkab shaklida-«demografik surish usuli» vositasida amalga oshiriladi va bunday bashoratning natijasi, aniqlik darajasi ancha yuqori bo’ladi. bu yerda bashoratni nisbatan uzoqroq muddatga mo’ljallash (bir avlod umriga teng darajada) imkoniyati to’g’iladi vash u yili tug’ilganlarning o’rtacha umr ko’rish davri ham ilmiy asosda aniqlanadi.

Biroq har qanday prognoz-bashorat ehtimollikdan holi emas va u mutloq aniqlikka aslo da‘vogarlik qilmaydi. B a sh o r a t ning asosiy vazifasi-tadqiq etilayotgan voqeylik yoki hodisaning yaqin, o’rta va uzoq kelajakdagi taxminiy holatini aniqlashdan iboratdir.

Shunday qilib, HICHK lar to’g’risida tadqiqotlarni bajarishda turli xil usul va vositalardan foydalaniladi. Yosh geograflardan esa ana shu usullarni, o’zining oldiga qo’ygan maqsad va vazifalarni bajarishda to’g’ri va samarali foydalanishni talab qiladi. Geografiya fanlari tizimida birgina tadqiqot usulida foydalanish kifoya qilmaydi, balki ular birgalikda olib borilsa katta ilmiy natija beradi.

A D A B I Y O T L A R

1	I.A. Karimov	«O'zbekiston iqtisodiy ilohatlarni chuqurlashtirish yo'lida». T.: O'zbekiston. 1995
2	I.A. Karimov	«O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik sharoitlari va taraqqiyot kafolatlari». –T.: O'zbekiston, 1997
3	E.B. Alaev	Sotsialno-ekonomicheskaya geografiya. ponyatiyno-terminologicheskiy slovar. M.: Msl, 1983
4	G.R. Asanov, M.N.Nabixonov, I. Safarov	O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. T.: O'qituvchi, 1994
5	N.N.Kolosovskiy	Teoriya ekonomicheskogo rayonirovaniya. M.: Msl, 1994
6	V.V.Kistanov	Territorialnaya organizatsiya proizvodsva. M.: 1981
7	E.Nabiev, A.Qoyumov	O'zbekistonning iqtisodiy salohiyati. –T., 2000
8	I. Salomov, U. Parpiev	Bozor iqtisodiyoti asoslari va ishlab chiqarishni tashkil etish. – T.: Sharq, 1996
9	Y.G.Saushkin	Ekonomicheskaya geografiya: istoriya. Teoriya, metod i praktika. – M.: Msl, 1983
10	A.S.Soliev va boshqalar	Mintaqaviy iqtisodiyot. T., «Universitet», 2003
11	A.Sodiqov	Formirovanie i razvitie regionalnx agropromshlennx kompleksov. T., 1989
12	A.S.Soliev, T. Mallaboev	Iqtisodiy va sotsial geografiya kursida ayrim qonuniyatlarni o'rganish metodi. – T.: 1988
13	A.S.Soliev, L.Qarshiboeva	Iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning dolzarb masalalari. – T. 1995
14	A.S.Soliev L.Qarshiboeva	Iqtisodiy geografiyaning nazariy va amaliy masalalari. T. 1999
15	V.A.Chjen	Bozor sharoitida mintaqaning tarmoq taraqqiyoti. T., 1997
16	M. Hakimova, B. Mahmudov	Xalqaro iqtisodiy munosabatlar
17	Territorialne proizvodtvenne kompleksne. M.Msl, 1970	
18	S.G'.G'ulomov, M.Barbakadze	Hududiy tizimlarni optimallashtirish metodlari va usullari. –T.: O'zbekiston, 1992
19	O'zbekiston Respublikasi Entsiklopediyasi. T.: Qomuslar bosh boshqarmasi, 1997	
20	A.I.Chistobaev,	Ekonomicheskaya i sotsialnaya geografiya. novy etap.

	M.D.Shargin	Leningrad, Nauka, 1990-319 s.

Отформатировано: Шрифт: 14 пт, английский (США)

Отформатировано: английский (США)

Отформатировано: английский (США)